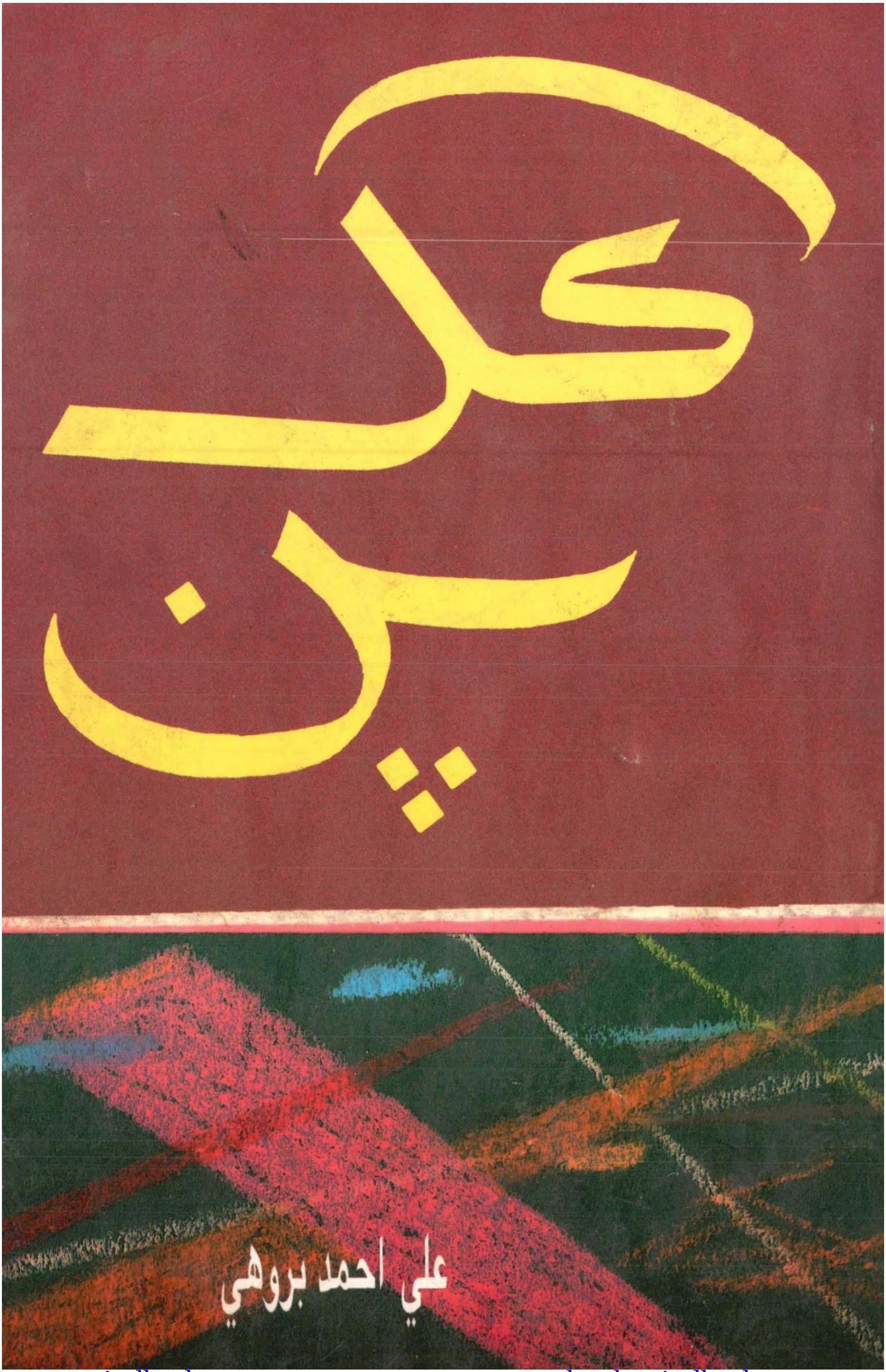

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪَکَ پَنَ

علي احمد بروهي

سنڌي ساهت گهر- حيدرآباد، سنڌ.
1996ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حق ۽ واسطا اداري وٽ محفوظ

ڪتاب جو نالو: ڪَکَ پَنَ
ليکڪ: علي احمد بروهي
ڇاپو: ڄيون- 1996ع
قيمت: =/45 پنجيتاليهه روپيه

سنڌي ساهت گهر - ڪتاب نمبر 92

KAKH PAN
By: ***Ali Ahmed Brohi***
Published by: ***NAZ SANAI***
Chairman Sindhi Sahat Ghar
Office No. 18, Shelter Cantt: Shopping Mall
Cantonment, Hyderabad, Sindh.
Book No. 92
Price: 45/=

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻه اکر

محترم علي احمد بروهي صاحب، جو مختلف مضمونن تي مشتمل هي ڪتاب "ڪکَ پَنَ" سندس مشهور ڪتاب آهي، جيڪو هن کان اڳ ٻه دفعا ڇپجي، مقبوليت ماڻي چڪو آهي. سنڌي زبان جي ڪنهن ڪتاب جو ٽيون دفعو شايع ٿيڻ به ان جي افاديت کي ظاهر ڪري ٿو.

بروهي صاحب جون تحريرون هوندئن به اسان جي تاريخ جو هڪڙو اهڙو حصو آهن، جو ان کي پنهنجي تاريخ مرتب ڪرڻ لاءِ، اڳيان آڻڻ جي هردم ضرورت رهندي، ڇو ته ان پنهنجي تحريرن ذريعي، جن ڪردارن، واقعن کي ظاهر ڪيو آهي، اُهي هڪ اهڙي ماڻهوءَ جي مشاهدن ۽ تجربن ۾ آيل آهن، جيڪو نه رڳو مقبول اديب آهي پر سماج تي سندس گهري نظر پڻ آهي.

- ناز سنائي

آفيس نمبر 18
شيلٽر ڪينٽ شاپنگ مال،
ڪينٽونمينٽ. حيدرآباد، سنڌ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ جي ڏاهي

”وتائي فقير“ جي نالي،

جنهن مونکي پاڻ تي

کلڻ سيکاريو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فهرست

١- پيش لفظ

(اول الله عليم)---------------------------- 7

٢- پنهنجي پچار

گهڻيون ڳالهيون ڇا ٻڌايان.--------------- 11

٣- نئين ڇاپي جو مهاڳ-------------------- 13

افسانا

٤-رانجهو مداري-------------------------- 17

٥-لکي---------------------------------- 25

٦- دنياءِ باه----------------------------- 31

٧-دارالعدل------------------------------ 37

٨- ڪاريءَ وارا ڪک---------------------- 39

٩- ميرمحمد خان جي مون تي ڪاوڙ!------------ 45

سوانح حيات

١- وياسي وينجهار—— آغا بدرالدين احمد دراني.----- 51

٢- سائين مهدي شاهه جهنڊي وارو---------------- 61

٣- ڪلجڳ جو ڪاپڙي—— فولاد فقير------------ 67

٤- ڪامريڊ مولوي نذير حُسين جتوئي------------- 75

٥- درياهي گهوڙو- غلام رسول مَلڪ------------- 81

طنز و مزاح

١- عثمان حجم جو روزو رکڻ------------------- 89

٢- عثمان حجم جو ڏند ڪڍائڻ.----------------- 95

٣-عدوءَ موچيءَ جو راڳ سکڻ------------------ 103

٤- عدوءَ موچيءَ جو حڪيم تي قسمت آزمائڻ.----- 111

اول الله عليم

عام چوڻي آهي ته ”ڪوئي لڏي هريڙ پوءِ پساري ٿي ويٺو.“ ان نسخي تي عمل ڪندي مون به ٻه چار پراڻا سراڻا مضمون سهيڙي ليکڪن جي لسٽ ۾ پاڻ ڳڻائڻ جو پهه پچايو آهي. اڳتي ڪٿائين پاڳ. جي منهنجي ادبي ۽ علمي اوڻاين کي درگذر ڪري پڙهندڙن پنهنجو پيال پلايو ۽ جي رنديا روڙيا اٿم تنکي اٿوريو اگهايو ته پوءِ پاڻ کي انتهائي خوش نصيب ڄاڻندس.

هي مضمون اڄ کان ٽيهارو سال اڳ، عمر جي ان دور ۾ لکيا ويا هوا جڏهن ذهن تي هوش بجاءِ جوش سوار هو. ان چوڻ ۾ هي مراد نه اٿم. ته هاڻ ڪو آءٌ پڙهي پرجهي عالم فاضل ٿي ارسطوءَ ۽ افلاطون جي سطح تي اچي رسيو آهيان. هر گز نه. مقصد هي آهي ته جيڪڏهن اڄ اهي ساڳيا مضمون نئين سر لکڻ ويهان ته شايد ڪجهه بهتر به لکي وڃان. ساڳئي وقت هي پڻ ممڪن آهي ته مورڳو لکي ئي نه سگهان!

لکڻ جو شوق شاگرديءَ واري زماني ۾ ئي هيم. پر ادبي صلاحيت ۽ مناسب علمي لياقت نه هئڻ ڪري قلم کڻڻ بعد گرنهن گرنهن تي ”واهگرو“ ڪرڻي ٿي پئي. صفحو اڌ لکڻ بعد اڳيرو رڙهڻ لاءِ وينو ڳيتون ڏيندو رهندو هيس. پوءِ ڪيم پاڻ سان فيصلو ته ”يا ته ٽجي مڙس، يا لڳجي ڪنهن مڙس جي ڪڍ.“ آخر پاڻ ۾ پوتو نه پائڻي ترجمي ڪرڻ سان لکڻ جي ابتدا ڪيم. ان ڪارڻ اوائلي دور جي اڪثر افسانن ۾ جيڪڏهن لفظي ترجمون نه سهي، تڏهن به سندن مرڪزي خيال ضرور اڌارو ورتل آهي. ڏهاڪو سال لاڳيتو مشق ڪرڻ بعد ڪيقدر لس لکڻ لڳم، ليڪن تڏهن به لکڻ جي اسٽائيل انهن استادن واري پرائي اٿم جنجي ترجمن ڪرڻ سان الله توهار ڪئي هيم.

ڪتاب جي مضمونن ۾ غلطين ۽ ڪوتاهين علاوه باقي منهنجو شخصي حصو انهي ۾ لوڻ برابر به مشڪل آهي. آءٌ ڪو تانجيءَ پيڻيءَ پٽ نه آهيان پر هڪ سيڪڙن ۽ ڄڻاڻو ڄٽ ليکڪ آهيان، جنهن هميشه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

استادن جي نقش قدم تي بانبڙا پئي ڏنا آهن ۽ جنهن جي اجا سوڏر "پيرماني" به ڪانہ ٿي آهي. مون پنهنجي سٺ سالہ زندگيءَ ۾ ڪڏهن پلجي به ڪو نئون لفظ يا نئون خيال ايجاد نہ ڪيو آهي ۽ نہ اهڙو ڪو پروگرام زير ويچار ئي اٿم. منهنجي لکڻ جو مول مقصد هميشہ هي پئي رهيو آهي تہ پڙهندڙن کي جهٽ پلڪ وندر ۽ وروندهہ ميسر ڪئي وڃي.

حقيقت هي آهي تہ اڄ ڪلهہ جي نفسا نفسي ۽ وٺ پڪڙ جي ماحول ۾ هر انسان پنهنجي قدبت ۽ وت آهر حيراني ۽ پريشانيءَ جي عالم ۾ مبتلا آهي. ڪي اڻ هوند جي آزار ۾، ڪي روزگار جي فڪر ۾، تہ ڪي عشق جي فراق ۽ ڦوڙائيءَ ۾ حال ڪان بيحال آهن. مون تہ ڪڏهن به آدم جي ڪنهن به ٻچڙي کي غم ۽ فڪر ڪان واندو نہ ڏٺو آهي. هن دنيا جو اڌ آدم روزانہ صبح جو محض هن مقصد لاءِ پنهنجي گهران ٻاهر نڪري ٿو تہ جيئن بقايا اڌ عالم جي زندگي ڪيئن زهر بڻائي وڃي. پوءِ ڪو بنده ڪنهن ٻئي خلاف ڪوڙي شاهدي ڏيڻ، ڪو ڪنهن جو کيسو ڪپڻ يا ڪو ڪنهن جي ڪڌ ڪوتڻ سان پنهنجي صبح جي ابتدا ڪري ٿو. اهڙي گورک ڌنڌي واري جهان ۾ هڪ بي سرو سامان ۽ لاچار ليکڪ لاءِ جو، نہ ڪنهن جي قيامت جي شفاعت ڪري سگهي ٿو، ۽ نہ وري ڪنهن جي دنيوي مشڪل ڪشائي ڪري ٿو سگهي، سواءِ هنجي، ٻيو ڪو حيلو وسيلو نہ آهي، تہ هو پريشان حال انسان جي همدردي ڪري، سندس پريشانيءَ ۾ گهڙي پلڪ جو انٽروئل ڏئي، يا وري ڪنهن جي اکين ۾ تري آيل ڳوڙهن جي وهڪري ۾ کلڻ ۽ ڪلائڻ ذريعي رڪاوٽ پيدا ڪري.

منهنجي سهڻي سائينءَ جي حديث آهي تہ جيڪڏهن اوهان کيسي جا سخي بڻجي نہ سگهو تہ نہ سهي، پر گهٽ ۾ گهٽ زبان جا سخي تہ بڻجو.

منهنجي مزاحيہ لکڻ متعلق اڪثر هي الزام مڙهيو ويندو آهي تہ مضمون جي عبارت، اڏاوت ۽ عمارت ۾ "وڏاءُ" کان گهڻو ڪم ٿو وٺان، جو بهتان نہ بلڪ هڪ حقيقت آهي. ليڪن سوال هي آهي تہ ما سوا وڏاءُ جي، ٻيو ڪهڙو بي ضرر طريقو آهي. جنهن ذريعي ڪنهن ڪهاڻي يا افسانہ جي صورتحال کي سلوڻو ۽ کلڻهاب بڻائي سگهجي؟ ڇا ڪنهن جي عيبجوئي ڪرڻ يا ڪنهن جي ڪمبختيءَ تي ڪِڪيون هڻندي کلڻ يا ڪلائڻ کي مزاحيہ ادب سڏي سگهجي ٿو؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ادب جي صرافن لاءِ هي ڳالهه ذهن ۾ رکڻ اشد ضروري آهي، تہ ادب ۽ کوڙ جو پاڻ ۾ گهاٽو رشتو آهي، ۽ جيڪڏهن ائين نہ هجي ها تہ هوند من گهڙت قصا ۽ ڪهاڻيون، خيالي افسانہ ۽ ڏند ڪٿائون ادب جي دائره کان خارج هجن ها. شاعرن کي تہ ڪوڙ ڪٿڻ لاءِ بنهہ ٻڌو ليسنڻ مليل آهي، پوءِ هو چاهي چانڊوڪي تي چادر وڇائي ويهن يا سج جي سيج تي براجمان ٿين. نثر ۾ البت ڪوڙ لاءِ حدون مقرر ٿيل آهن. جيئن هو ڳالهہ مان ڳالهوڙو يا تيليءَ مان ٿنڀ بڻائي سگهن. ليڪن ڪوڙ ڪوڙ آهي پوءِ کو تريون کوڙي هٽي يا پڀن تي اپو بيهي. آخر ڪوڙ جي ڪا خاص ڪسوٽي تہ مقرر ٿيل نہ آهي. وزن کان وڌيڪ وڌاءُ جي مصالحي باعث هر ڳالهہ حقيقت جي محور کان هٽي هڪ اهڙي مدار ڏانهن آئٽي ٿي جنهن کي چرچو يا ڪل مسخري ڪوٺي سگهجي ٿو.

ڪتاب جو ٽائٽل ماڻهن جي نالي جيان ڪا خاص معنيٰ نہ ٿو رکي. هي هر هڪ جي مرضيءَ تي منحصر آهي تہ هو پنهنجي "واندي مل جي وهيءَ" کي "ارڙڪ مرچڪ" سڏي يا "اٽ ماما گوگڙو." مقصد آهي ان وکر جو هوڪو ڏيڻ جو اندر صفحن ۾ محفوظ آهي. ان نقط نگاه کان هن ڪتاب جو اصلي نالو "ڪاريءَ وارا ڪک" رکيو ويو هو، جنهن طفيل ڪتاب جي صحيح نوعيت جو اندازه لڳائي ٿو سگهجي. ليڪن چاڪاڻ تہ هن معمولي ڪتاب کي عارفيانہ اهميت" ڏيڻ جي غلط فهميءَ جو انديشہ ۽ امڪان پيدا ٿي ٿيو، انڪري عنوان کي "ڪک پن" تائين محدود ڪرڻ وڌيڪ مناسب سمجهيو ويو. ڳل ڳچي ڳارو ڪندي ۽ ڏڪندڙ هٿن سان هي "ڪک پن" پڙهن اڳيان پيش ڪريان ٿو. گر قبول افتدزهي عزو شرف.

علي احمد بروهي
٣٨ - اي - سنڌي مسلم سوسائٽي.
ڪراچي - سنڌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪٿيم ڪينڪي
ڇا پڌايان

جڏهن مون کي هي پڌايو ويو ته هر ليکڪ لاءِ پنهنجو تعارف ڪرائڻ هڪ دستوري روايت آهي ته آءٌ شش و پنج ۾ پئجي ويس. حافظي تي زور ڏنم، ليڪا ۽ جهاتيون پائي پاڻ ٽٽوليم ته من نه من عمر ۾ ڪا ڪيپ ڪٽي هجيم جنهن جو حوالو ڏيئي پنهنجي زندگيءَ کي سڦلو ثابت ڪري سگهان. ليڪن افسوس سان اعتراف ڪرڻو ٿو پوي ته پنهنجي ڪاتي ڪوبه اهڙو ڪارنامون نظر نه آيو جنهن طفيل قوم، ملڪ يا مذهب کي ڪا هٿي ملي هجي يا جنهن بنسبت آءٌ ڪا هام هڻي سرخرو ٿي سگهان.

سچ ته هي آهي ته آءٌ سڄي عمر اٽر ٽر چٽي ۽ زمين تي بوجهه ٿي پئي رهيو آهيان. البت پيٽ پالنا لاءِ درجي به درجي نوڪريون ضرور پئي ڪيون اٿم. آخري سرڪاري ملازمت سيڪريٽري انفارميشن سنڌ جي هئي جتان گذريل فبروريءَ ڌاري رٽائر ڪيم. في الحال مرڪزي سرڪار جي شيخ سلطان ٽرسٽ ۾ بطور ڊپٽي ائڊمنسٽريٽر جي ملازم آهيان.

بهرحال ڌرم جا ڌڪا کائيندي هاڻ زندگيءَ جي سانجهي اچي اوڏو ٿي آهي. زندگيءَ جي سموري سفر ۾ الله پاڪ جو رحم ڪرم ۽ فضل شامل حال پئي رهيو آهي. ورنه جي افعال ۽ اعمال اٿم ته شايد ڳوليو به نه لڀان ها. اڳتي به ننگ ننگيءَ تي آهي. واليءَ درويشي آهي تنهن.

واقف نه ونڪار جي، پاڻي ڪنير نه پاءِ،
ات اوڏو نه اچ، جت هوت هيڪلي آهيان.

علي احمد بروهي
٣٨. اي. سنڌي مسلم سوسائٽي ڪراچي، سنڌ.
(١٤ - اپريل ١٩٨٠ع)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مهاڳ

ڪَڪَ ۽ ڀَڻَ جي نئين اشاعت سڄڻن جي سامهون آهي. اميد ته پڙهندڙ پنهنجو وڙ ڪري ڪيس اڳهائيندا. ڪتاب جي اڳوڻي ڇپائيءَ ۾ ڪافي اوڻايون رهجي ويل هيون جنهن ڪري ڪتاب جو هر ورق غلطين ۾ غرق ٿي ڏٺو. ڪنهن تي ڏوهه ڏجي ۽ ڪنهن تي ڇوهه چنڊجي؟ ڇپائيءَ جو ڪم هڪ اهڙي دوست حوالي ڪيو هيم جنهن شروع ۾ ته ڏاڍو شوق ڏيکاريو پر پوءِ الاجي ڇو؟ بي دليو ٿي ڪتاب کي نه فقط رهڙي پر رڳڙي ڇڏيائين. اهڙن يارن تي ڪهڙي معيار؟ جي، چار ڏينهن چاهه جا ۽ پوءِ وٺن پاسا واهه جا!.

جڏهن ڪک پن ڇپجي مون وٽ پهتو، ته ڪتاب جو حليو ئي بگڙيل هيو ۽ سچ پڇيو ته پڙهڻ لائق نه هيو. پر پنهنجي هٿ جي وڍي هئي. جنهن جو نه ويج نه طبيب. پوءِ جيئن هندن ۾ رواج آهي ته "اندو چوڪر ۽ لائو، (ڪسو) ڏوڪڙ، هڻ ٽڪائي ۾" مون به وڪرو ڪرڻ بجاءِ ڪتاب کي سنگت تي سوکڙي طور مڙهڻ لاءِ زور رکيو. پر سوکڙي به سڪار تي نه ٿي، ڇاڪاڻ ته ڪتاب ايترو ته اوڻائين سان آهوڙيل هيو جو اکرئي سمجهه ۾ نه ٿي آيا ته باقي معنيٰ ۽ مطلب جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي!.

اهڙيءَ ريت "ڪَڪَ ۽ ڀَڻَ" بنان ڪنهن مقصد سڌ ڪرڻ جي جڻ ته بي موت مري ويو. بلڪ ياڻئن ته ڪتاب کي ڪنُ ڪچري ۽ ٻوهر جيان ادبي اڱڻ کان ٻهاري ٻاهر اڇلايو ويو، جو هر ڪک ۽ پن جو آخري حشر پي ٿيندو رهيو آهي. هيءَ ٻي ڳالهه آهي ته ڪتاب جي قسمت مضمونن لحاظ کان چنگيرڙي هٿڻ جڳائيندي هئي. مون هر مضمون کي ور ور ڪري پڙهيو آهي ۽ يقين سان چئي سگهندس. ته علمي ادبي مذاق نقطہ نگاهه کان منجهس خاصو مواد موجود آهي. ڪتاب جي هر لکڻيءَ جي اسٽائيل ئي الڳ ۽ انوکي آهي. اوهان کي جيڪڏهن ڪتاب جي پڙهائيءَ ۾ بروقت مزو نه ٿو اچي، ته فڪر نه آهي. اوهان جهٽ گهڙي ڪن لاءِ ڪتاب ٽپي رکي ڇڏيو ۽ پوءِ فرصت سان ڪيس پڙهڻ جو سعيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيو. ممڪن آهي تہ ڪنهن خفي هئڻ سبب سَر دست اوهان ڪتاب ۾ دلچسپي نہ وٺي سگهيا هجوا هوندئن بہ ڪتاب پڙهڻ هڪ ذهني عياشي آهي ۽ جنهنلاءِ واندڪائي ۽ نويڪلائي جو هئڻ اشد ضروري آهي!

اڄ ڪلهہ واري ڪمپيوٽر ۽ اليڪٽرانڪ دور ۾، هوندئن بہ ڪتاب جو وهنوار ۽ واهپو ڏينهن وڏينهن گهٽبو ٿو رهي. ڪتاب گهر ۽ ڪتب خا' ختم ٿي رهيا آهن. ظاهر آهي تہ ڪتاب پڙهڻ لاءِ مغز تي زور ڏيڻو ٿو پوي. ٽي وي ڏسڻ يا ريڊيو ٻڌڻ ۾، سوچ سمجهہ خرچ ڪرڻ کانہ ٿي پوي. اهوئي سبب آهي، جو ڪتاب پڙهڻ بجاءِ ماڻهو ويڊيو ڪئسٽ يا ٽي وي پروگرا ِ ڏسڻ وڌيڪ پسند ٿا ڪن. اخبارون پڻ اڄ ڪلهہ سرسري طور تي پڙهيون ٿيون وڃن. فقط سرخيون يا اهڙيون خبرون نظر کان ڪڍيون ٿيو وڃن، جن ۾ پڙهندڙن کي ڪا خاص دلچسپي آهي، ورنہ ٿيو پلو. خاص طور سنڌي ٻولي تہ سنڌ ۾ اهڙي وائڙي ۽ ويڳاڻي ٿي ڏسڻ ۾ اچي، جڻ تہ پناهہ وٺڻ لاءِ ڪنهن مهاجر ڪئمپ جي تلاش ۾ آهي! چوري ندوري ۽ نڪو مائٽ منڊ جو!

ڪتاب جي چرچي گهڻي وارن ڪردارن سان اوهانجي اڳ واقفيت ڪرائي اٿم، الاجي نہ؟ هي ٻ' ڙا پنهنجي وقت جا نهايت چاتل سڃاتل ۽ مشهور ماڻهو هئا. جهڙوڪ عدو موچي، عثمان حجم، سومر نانوائي يا صفر پان ٻيڙيءَ وارو! ڪين پنهنجن وٿاڻن ۽ ماڳن تي هر هڪ ڄاتندو ۽ سڃاڻندو هيو. هي جيئرا جاڳندا ماڻهو آهن ۽ انهن ۾ گهڻا تہ منهنجا ڳوٺائي ۽ اڃان بہ پاڙيسري آهن. ماسي بصران، دادا بچل ۽ ڪلوءَ ماءُ کي تہ ڳوٺ ۾ ٻار ٻار سڃاڻي. سومر نانوائي، اوستو ٻچيل ۽ ملان دينوءَ جا گفتا ۽ ٽوٽڪا تہ هر شهريءَ جي زبان تي اڃان سوڌو ورجايا ٿا وڃن. ملان دينو جو ميِّن جي ڪفن دفن واري ڪرت ڪندڙ آهي تنهن ڪري رستي تي سامهون ايندو ڏسي گهڻا ماڻهو گوهي ڏيئي پاسو ڪندا رهندا آهن، تہ مبادا سندس منحوس ۽ ڏائڻ نظر مٿن نہ پوي!.

عثمان حجم ۽ صفر پان ٻيڙيءَ وارو، البت ساڪرو آهن ۽ هاڻ خير سان راهہ رباني وٺي چڪا آهن. پر سندن ڳڻ ڳالهيون اڃان سوڌو پيون ڳائجن. اها ڄاڻ نہ اٿم، تہ صفر پان ٻيڙي واري لاءِ جنت ۾ ڪنهن ماندڻيءَ جو انتظام ڪيو ويو آهي يا نہ؟ پر عثمان حجم لاءِ خاطري آهي تہ اُتي بہ پنهنجي اباڻي ڌنڌي ۾ مشغول هوندو. جنت ۾ تہ حورن هئڻ ڪري، ماڻهو سيرب روز پيا ٺهرائيندا هوندا. ڏاڙهي برابر نہ ڪوڙائيندا هوندا، پر سونهاريءَ جي خط ڪڍڻ لاءِ تہ ضرور عثمان کي سڏ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿيندو هوندو! جي حجم نہ هجن ها تہ ماڻهن ۽ گوريلن ۾ ڪهڙو فرق ڦير رهي ها!

آءُ ذاتي طور تي مڙني ڪردارن جو ٿورائتو آهيان، جو هنن منهنجي گستاخين کي وقت بيوقت برداشت پئي ڪيو. البت مير محمد پناڻ کي مونتي ڪاوڙ ضرور هئي ۽ جنهن ۾ هو حق بجانب پڻ هيو. ڇاڪاڻ تہ اڪثر ماڻهو مضمون پڙهڻ پڄاڻان وٽس وڃي سندس ڇولو مٿي ڪري پَڪَ ڪندا هئا تہ اندر سندس پيٽ سان لوهي يا شيهي جون تاڪيون تہ ٻڌل نہ هيون. عثمان حجم کي پڻ اهڙي قسم جي مون لاءِ شڪايت هئي، جو سي آءِ ڊي جا فدوي وٽس وڃي، انهن سياسي بيانن بابت سمجهاڻي طلب ڪندا هئا، جي آءُ سندس نالي اخبار ۾ جاري ڪندو رهندو هيس.

زندگي اڄان بہ ساڳي آهي جا اڌ صدي اڳ هئي. واقعن ۽ حادثن جو زندگيءَ تي ڪو خاص اثر ڏسجي ئي ڪونہ ٿو. بلڪ مٿس انسان جي خوشي يا غم جو بہ ڪو فرق ڪونہ ٿو پوي. پر جنهن اسٽيج تي زندگيءَ جو دائمي المناڪ ناٽڪ هر وقت چالو هلي رهيو آهي تنهن ۾ انقلابي ڦير گهير ايندي ٿي رهي. شايد هن ڪارڻ تہ متان تماشبين بور نہ ٿين!

جنهن دنيا ۾ اسان ڪالهہ ديرو دمايو هيو، اڄ اها ساڳي دنيا نہ آهي، ڇاڪاڻ تہ هيءَ دنيا ڦيرائيون ڏيندي ڪنهن اڳهور تباهيءَ ڏانهن وڌي رهي آهي ۽ اسين بہ انهيءَ مسافريءَ ۾ ساڻس همسفر آهيون. اسان ۾ ڪي ڳوڏن ۾ رڙهي رهيا آهن، تہ ڪي وري پيرين پنڌ يا گڏهہ گهوڙي يا موٽر ڪار ۾ سوار ٿي. ڪي وري هوائي جهاز ۾ اڏامي وڃي ٿا منزل تي پهچن . تڪڙ يا اٻهر ڪرڻ جي ڪا ضرورت نہ آهي. اسان ۾ هر هڪ کي پنهنجي منزل مقصود تي پهچڻو آهي. لالن جي لوءِ، هڪڙا اڳي هڪڙا پوءِ!.

علي احمد بروهي
سترنهن جولاءِ، اڻويهہ سو نوي.
پرنس ڪمپليڪس - ڪلفٽن،
ڪراچي - سنڌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بروهڪي پوشاڪ ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رانجهو مداري

مون سائنس سڄي سال لاءِ سودو ڪيو. هفتي ۾ ٻه دفعا اچي گهٽيءَ جي چوواهي تي ويهي، منهنجي ڪليل ڪڙڪيءَ ڏانهن گهوريندي، سر ۽ ساز ڇيڙيندو هو ۽ ختم ڪرڻ بعد پنهنجو ڪنڌ جهڪائي خيرباد چئي پنهنجي واٽ وٺي راهي ٿيندو هو. سندس دلچسپي سر سورٺ سان هوندي هئي پر منهنجي گذارش تي ٿوري وقت کان وٺي ڪوهياري پڻ آلاپڻ شروع ڪري ڏني هئائين.

هي هڪ حقيقت آهي ته سُرندي جي آلاپ جي مناس ۽ لئه ستار ۽ وايولن جيان ساز جي قديمي ۽ جهوني هئڻ تي مدار رکي ٿي. رانجهوءَ جو سرندو ٻه منهنجي نظر ۾ جيڪڏهن بيجل جهڙو نه ڪٿي، تڏهن به، موجوده وقت جي جملي سازن کان هزار درجا بهتر هو. ساز جي ڪٽ چڙهيل تارن ۾ هڪ عجيب ۽ انوکي ڪشش جذب ٿيل هئي. جا لرزش ۾ اچڻ تي ٻڌندڙن جي سيني اندر بي پناه حرارت ۽ جنبش جو باعث ٿيندي هئي. هر هڪ تار جي حرڪت هڪ حسينه جي سڏڪن سان شروع ٿي، معصوم ٻار جي، ننڍڙي پريل سيسرائين جيان ختم ٿيندي هئي. ڪڏهن ڪڏهن ساز جي تار، سر سان ناساز ٿي الڳ آواز اچاريندي هئي ۽ ان وقت عمر رسيده رانجهو سُرندو بغل کان ڦيري سيني تي سپر رکي سندس گمراه ٿيل سر هٿ جي گوشمالي سان ٺيڪ ڪندو هو.

سرندو پنهنجي وڄائيندڙ جو فرمانبردار هو، ليڪن ساز جي صدائي غم جنهن کان آءٌ متاثر ٿيندو هيس تنهن ۾ فقير جو شخصي ۽ ذاتي اثر گهٽي قدر نمايان هوندو هو.

منهنجي رانجهوءَ سان پهرين ملاقات هڪ جهڙالي شام جو ٿي. آءٌ شهر جي دستوري چڪر ڪاٽڻ بعد ٿڪاوٽ سبب عام رستي جي هڪ طرف کان پيل بينچ تي دم پٽي رهيو هيس. خزان جي موسم هئي، وڻن جا پن هوا جي شوڪارن باعث برسات جي ڦڙن جيان زمين بوس ٿي رهيا هوا. آءٌ هرطرف جي مانيٺي ماحول کان متاثر ٿي ڪن عجيب ۽ غريب خيالن جي درياهه ۾ غوطه زن هيس. اچانڪ پر واري باغيچه جي ڪنڊ کان گداگر جي سرندي واري سيني منهنجي خيالات کي توجهه طلبي لاءِ سڏي ڏنو. جيئن آءٌ اٿيس تيئن راڳ بند ٿيو. گداگر پنهنجي گيت کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪافي عرصي تائين ورجايو هو ۽ ڪنجوس ٻڌندڙن جي قطارن کي مايوسيءَ جي نظر سان ڏسندي پنهنجي ساٿي پولڙي کي پنهنجي ڦاٽل ڪوٽ جي پلاند ۾ پناهگير ڪندي، راهه گذر ٿيو. مون کي سرندي خواهه بين اهڙن تار وارن سازن لاءِ هڪ قسم جي خاص ڪشش يا پياس هوندي آهي. راڳ جو جيتوڻيڪ هروڀرو اهڙو ڄاڻو نه آهيان، تڏهن به بري ۽ ڀلي راڳ درميان فرق محسوس ڪري سگهندو آهيان. گداگر طرف وک وڌائي نزديڪ پهچي سندس شڪريه ادا ڪيم ۽ ڪيس التجا ڪيم ته جيڪڏهن سندس ٿڪاوٽ انتها درجي تي پهتل نه آهي ته ڪجهه ساز کي ڇيڙي. منهنجي ٻي وڏيڪ تعريف جو مٿس ڪو اثر نه ٿيو. ڇاڪاڻ ته مون ڏٺو ته هن نهايت غمگين چهري ۽ اهڙي بي اعت...ريءَ جي نگاهه سان ڏٺو، جنهن منهنجي جذبات کي سخت ڏکويو. گداگر هبڪندي پڇيو ته شايد ڪنهن خاص راڳڻيءَ لاءِ فرمائش آهي؟ ليڪن هي سڀ بار مون سندس ساز تي ڏريا. رانجهوءَ ساز جا پيچ ڇوڙڻ شروع ڪيا ۽ هر هڪ تار کي آگر سان اشارو ڪندي، پنهنجي سر جي سطح تي آندو. ساز سان هٿ ڇيڙ ختم ڪري مون ڏانهن نهاريندي چيائين ته "هي سر فقط دوستن لاءِ آهي."

راڳڻي ۽ سر منهنجي لاءِ ٻئي نوان هوا، ڇاڪاڻ ته هن ڪان اڳ مون رانجهوءَ کي ڪڏهن به ڳائيندي نه ٻڌو هو. رانجهو راڳ ڳائيندي منهنجي طرف شرميلي نگاهن سان ڏٺو ٿي. راڳ پوري ڪرڻ بعد ڪنڌ کي جهڪائي سلام ڪيائين. مون سندس آداب جي ورائي شڪرانو بجا آڻيندي ڏني. اهڙي طرح اسان جي ڏيٺ ويٺ ٿي. هي ظاهر هو ته زماني رانجهوءَ سان حد کان زياده سختي عمل ۾ آندي هئي.

سندس عمر رسيده جسم ڦاٽل ڪپڙن سان ملبوس هو. غريبيءَ جا آثار سندس خشڪ، پيلي ۽ گهنجيل چهري تي نمودار هئا، جنهن مان صاف ثابت ٿي ٿيو ته سندس سموري زندگي ناڪاميابيءَ سان لاڳاپيل هئي. رانجهو سنڌ جي وارياسي اراضيءَ جو باشندو هيو جيئن پاڻ ظاهر ڪيائين، ليڪن سندس ساٿي پولڙو ڪهڙي ملڪ جو رهاڪو هو؟ تنهنجو پتو ڪونه ٿي پيو.

وقت بوقت ڇاڪيوازه ۽ غريب آباد جا چڪر ڪاٽيندي منهنجي ساڻس ملاقات ٿيندي رهي. هر دفع سندس راڳ ٻڌڻ لاءِ چند گهڙيون ترسندو هيس. مون هي محسوس ٿي ڪيو ته منهنجي ملڻ سان ڪيس ڪيتري قدر خوشي ٿيندي هئي. جيئن ته مان پنهنجي پراڻي عادت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انوسار پنهنجي ڪيسي ۾ بارن ۽ رولو ڪتن سان وقت بوقت جي دوستي جي غرض لاءِ بسڪوٽ ۽ مانيءَ جا سڪا ٽڪر ۽ ڪڻ منڙا پاڻ سان کڻندو هيس. ان ڪري پورلي سان پڻ مون دوستيءَ جا تعلقات وسيع ڪيا. پولڙي ۽ رانجهوءَ جا تعلقات عزيزانه هيا، ۽ جيتوڻيڪ جي هنر سکڻ جون اميدون جانورن ۾ رکيون ويون ٿي، تن ۾ ناڪامياب هوندي به ٽيس ڪو گهڻ گهرسو نه ٿي ويو. پيرسن مون کي هي به ٻڌايو ته سندس ساٿي ڪيتري ڪوشش هوندي به ڪا ڪيڏ سکي نه سکهيو هو. اهڙي طرح ڪيس تعليم ڏيڻ جون جملہ ڪوششون بيڪار سمجهي وڌيڪ ورجايون نه ٿي ويون. سائل سان سانت ڏيڻ سواءِ سندس ٻي ڪابه ڊيوٽي ڪانه هئي. سندس چهري مان اٿين معلوم ٿيندو هيو جڻ ته هو ڪنهن دور دراز مرڪز متعلق سوچي رهيو آهي ۽ انهن خيالن مان ڪڏهن ڪڏهن سجاڳ ٿيندو هيو. چاڪاڻ ته شهر جا چوڪر ڪيس تصور ۾ محو ڏسي سندس پيچ چڪڻ جي ڪوشش ڪندا هئا جو سندس جسم تي پيل قاتل ورديءَ مان ٻاهر نڪتل هوندو هيو.

مون سان پولڙي جو گهرو رستو هيو ۽ سواءِ ڪنهن ڊپ ڊاءَ جي پنهنجو گهنجيل هٿ مون ڏانهن وڌائيندي، اهو ڪجهه قبول ڪندو هيو جو ڪيس کائڻ لاءِ مون پيش ٿي ڪيو. منائي ڪيس بيحد پسند ايندي هئي ۽ سندس خيال مطابق سيڪيل مگ ڦريون دنيا جي بهترين سوکڙي هئي. رفته رفته اسان جي دوستي ماهياني سودي جي صورت اختيار ڪئي ته گداگر جا اهڙي عهدنامہ لاءِ نهايت مختصر شرط هوا. ازانسواءِ ما: اک، جو هميشہ شانتي ۾ رهيو آهيان.

اهڙيءَ طرح خزان ختم ٿي، ۽ سياري جو دور شروع ٿيو. شاهوڪار ۽ سرمايہ دار طبقہ سياري جي گرم ڪپڙن پائڻ جا نوان نوان فيشن ڪڍل ۾ ٿي آندا ۽ غريب عوام سرديءَ جا شدت کان جانيون ڏڪائيندو رهيو، گهٽيءَ ۾ گذر ڪندڙن لاءِ مانيءَ جو مسئلو نهايت دقيق ٿيندو رهيو. سرمائيدارن جي بند ٿيل ڪڙڪين اڳيان موسيقي فن جا ماهر پنهنجا نفيس ۽ املهہ جوهر پيش ڪندا رهيا، ليڪن سڀ بيڪار ۽ بيسود ٿيندا رهيا، رانجهوءَ جون سرديءَ باعث سيڪاٽيل اڱريون سرندي جي تارن کي تنوارينديون رهيون ۽ تڏ کان ڏڪندڙ پولڙي دف کي زور سان ٿي ڪڙڪايو، ليڪن اهي منڙا الاپ، غمگين پڪارون، ۽ سرد آهون انساني پٿر دلين تي سواءِ ڪنهن اثر پيدا ڪرڻ جي ٻاهرين تڏ ۾ جذب ٿي ٿيون. رانجهوءَ جي ڪشتي ۾ ... سرمات جون ٻوندون

وڏيڪ جمع ٿينديون رهيون ۽ ٽامي جا سڪا اڻ لڀ ۽ جزوي. جيئن جيئن منهنجا امتحان ويجها پوندا ٿي ويا تيئن منهنجا خيال پنهنجي شخصي حد تائين محدود ٿيندا رهيا. ان طور مون پنهنجي پيني دوست ۽ سنڌس معصوم ساٿيءَ کي، جي بي پناه سردي ۾ هچي رهيا هوا، تن کي پنهنجي سينگاريل ۽ گرم ڪمري اندر ويهي مدد ڪرڻ بجاءِ، ڪين وساري ڇڏيو. امتحان ڏيڻ بعد هڪ ماه جي رئيڪيشن تي ڳوٺ ڏانهن هليو آيس ۽ جڏهن واپس ڪراچيءَ ۾ قدم رکيم تڏهن نئين سال جي شروعات ٿي چڪي هئي.

جمع جو ڏينهن هو، مسجد مان ماڻهو نماز ادا ڪري ٻاهر نڪري پکڙي رهيا هوا. هميشہ جيان فقيرن جي هڪ قطار مسجد جي دروازي اڳيان نمازين جي سخاوت جي آسري ۾ بيٺل هئي. سخت ٿڌ ڪري فقيرن جي تعداد ۾ چڱو اضافو ٿيو هو ۽ هميشہ وارن گداگرن، لولن لنگڙن ۽ انڌن ڪانسواءِ ڪي غربت جا نوان رنگروٽ بہ حاضر هوا، جي چپ چاپ بيٺل هوا. باقي ٻيا دستور مطابق چوطرف وڏي واڪي پنهنجي ڪم بختي ۽ بدنصيبي جي تاريخ ورجائي رهيا هئا. انهن ۾ ڪي اهڙا غريب مزدور بہ هئا، جن جي روزمرده واري ماني ۽ مزدوري، سردي باعث بند ٿي چڪي هئي ۽ جن جو عقل مت ۽ شرم ٿڌ سبب ان حد تائين بيجان ٿي چڪو هو جو هو پنڻ لاءِ مجبور ٿيا هوا. قطار جي آخرين ڇيڙي تي هڪ پيرسن پينو سر جهڪيل ۽ ڪشڪو هٿ ۾ جهليل بيٺل هو. اهو فقير مون بخوبي سڃاتو، جو رانجهو فقير هو. ليڪن ڪيس نہ سرندو ساڻ هو ۽ نہ وري سنڌس ساٿي پوليڙو. منهنجي پهريون ارادو هي هو تہ سنڌس ويجهو وڃي ڪائونس مزاج پرسي ڪريان. ليڪن نہ معلوم ڇو، اڳتي وڌڻ ڪان رڪجي پيس؟ مون ائين محسوس ڪيو تہ ڪا اندر واري طاقت مونکي ايتري قدر شرمسار ڪري رهي هئي، جو فقير اڳيان وڃي ڪنڌ مٿي ڪڻڻ جي طاقت پاڻ ۾ ساري نہ ٿي سگهيم. هڪ ٻي جان بت جيان پنهنجي جاءِ تي بيٺو رهيس. مسجد مان پيدا ۽ ٻار نمازي نڪري رهيا هوا ۽ ڪيترا ماڻهو تہ فقيرن وٽان گذرندي ڪجهہ ترسيا بہ ٿي. جٽڪ، هو پنهنجي ڪوٽ جي کيسن ۾ ريزڪي ۽ ڇٽل پئسن لاءِ هٿ هڻي رهيا هوا. ليڪن مون فقير جي ڪشتي ۾ ڪو بہ ٽامي جو سڪو ڪرندو نہ ڏٺو.

مسجد جي اڳ واري ايراضي هاڻ خالي ٿيندي رهي ۽ فقير بہ پنهنجي ٽوري گهٽي خيرات وٺي رمندا رهيا. آخر ۾ هڪ ننڍو ٻار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مسجد کان نڪتو جنهن سان هڪ ڪاري لباس وارو ڪروڙ انسان به ساڻ هو. ٻار پنهنجي ساٿيءَ کي جو سنڌس والد ٿي ڏٺو، پيرسن فقير ڏانهن اشارو ڪيو ۽ ترت ڊوڙي سنڌس نزديڪ وڃي هڪ چانديءَ جو سڪو ڪشتي ۾ ڌريو. گداگر نهايت نيازي سان سرخم ڪيو ۽ مون دل ئي دل اندر ان معصوم جو شڪرانو ادا ڪيو. خبر نه آهي ته الاجي ڇو، مونکي نهايت مسرت حاصل ٿي؟ منهنجي فقير دوست، معصوم جي ڏنل بي بها تحفي کي پنهنجي پراڻي ٻوڇڻ جي ڪنڊ ۾ ڇڪي ٻڌو ۽ اڳتي جهڪي، رستو ورتائين ۽ اهڙي طرح ڪبو ٿي گهمي رهيو هو ڄڻڪ سنڌس پٺي تي اڃا به سرنڌي جو بوجهه ڌريل هو.

ان ڏينهن جيئن ته مونکي ڪو به خاص ڪم ڪونه هو مون درويش جي پٺ ورتي. هڪ ٻه پيرو ته آءٌ سنڌس بلڪل نزديڪ به اچي پهتو هيس، ليڪن آخرين گهڙيءَ تي جڏهن ٻنهي جي درميان هڪ قدم جو مفاصلو مس رهيل هو ته مان پاڻ کي روڪيو ٿي. رانجهو منهنجي پٺيان اچڻ کان بي خبر هو ۽ پنهنجي ڌن ۾ مست ٿي هلندو رهيو. اسان جي سامهون نهايت سرد هوا جا جهلڪا اچي رهيا هوا ۽ وڌيڪ سرديءَ سبب مون پنهنجي اوني اوورڪوٽ جا بٽڻ بند ڪرڻ شروع ڪيا. ائين ڪندي مون پاڻ کان سوال ڪيو ته آخر ڪهڙو سبب آهي جو مان گرم اوني اوورڪوٽ جو مالڪ آهيان ۽ ساڳئي وقت هو پيرسن درويش جو منهنجي اڳ ۾ ڏڪندو اڳتي وڌي رهيو آهي، تنهنجي پوشاڪ هڪ ڦاٽل پراڻي صدري ۽ پراڻي نفيس الفي کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه هئي؟ اهو ڪهڙو راز هو جو منهنجي گهر ۾ خاص طعام تيار ٿي رهيو هو ۽ هن گداگر لاءِ سڪي روٽي به ملڻ يا نصيب هئي. مون کي گرم ڪمري ۾ گرم بستري جو خيال سرديءَ جو ڪجهه حصو هٽائي رهيو هو. هو پوڙهو مسڪين جو سموري شهر جا ڌڪا کائي چڪر کائي بغير ڪنهن گرم ڪپڙن جي، پنهنجي جهوپڙي ۾ رات رهي وري ٻئي ڏينهن جي دربدرائي لاءِ تيار ٿي ٿيو. ٻنهي درميان آخر فرق ڪهڙو هو؟

انهن سوالن بنسبت ويچاريندي، مون محسوس ڪيو ته ڇا لاءِ مان مسجد نزديڪ رانجهوءَ وٽ وڃڻ کان قاصر ٿي رهيس؟ آءٌ زماني جي پاڻ سان وفا ۽ سخا، ۽ زماني جي ساڳئي وقت پيرسن سان جفا ۽ سختيءَ تي شرمسار ٿي ٿيس. مون ان وقت ائين ٿي سمجهيو ته ڄڻڪ سنڌس ڪا چيز زوري مون پنهنجي قبضي ۾ آندي آهي، جا ڪيس واپس ڏيڻ منهنجي فرض ادائي ٿيندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان پنهنجي انهن خيالن ۾ وڏيڪ واڌارو نہ ڪري سگهيس ڇا لاءِ تہ رانجهو هڪ مٺائي واري دڪان وٽ بيهي پنهنجي بوڇڻ جي ڪنڊ کي سڪي ڪان آزاد ڪري، معصوم ٻار جي ڏنل سوکڙيءَ کي دڪاندار اڳيان رکيو، ۽ دڪاندار کان ڪا چيز ڪاغذ ۾ ويڙهيل وٺي تکڙين وکن سان غريب آباد جو رخ ورتو. جانورن جي اسپتال پٺيان پهچڻ بعد هڪ گندي جهوپڙيءَ اندر وارد ٿيو، آءٌ منٽ ٻہ ٻاهر ترسڻ بعد جهوپڙيءَ جي اندر گهڙي ويس. ڪوٺڙي ۾ هڪ ڏئي جي جهڪي روشنيءَ سواءِ وچ تي چيٽن جي ٻاه ٻري رهي هئي، جنهن جو دونهي سبب سموري جهوپڙي گهٽيل ٿي معلوم ٿي. ڪنڊ ۾ هڪ طرف ڪان تڏي تي ٽي نڍڙا ٻار ستل هوا ۽ پر واري دريءَ مٿان ڇڪي ۾ قرآن شريف ٽنگيل هيو. ۽ هڪ پڳل کٽوليءَ تي هڪ پيرمرد ويٺل هيو. جنهن کان پڇا تي معلوم ٿيو تہ پولڙي وارو فقير پر واري ڪڙه ۾ رهيل هو. مان مليل ڏس مطابق ڪڙه نزديڪ وڃي ٽين جو دروازو آهستگيءَ سان کولي پاسي ڪان بيهي رهيس. ڏٺم تہ ست اٺ فٽ چورس جڳهہ جي وچ تي ڪاٺين جي ٻاه ٻري رهي هئي ۽ ٻاه جي نزديڪ هڪ پراڻي رلهي تي پولڙو ليٽيل هو ۽ سندس اڳيان هڪ اخباري پني تي مصري جو ڳنڍو، سيڪيل مڱ ڦرين ۽ پڳڙن جي لپ ڪن پيل هئي، فقير، ٽين جي پراڻي ونڙيءَ ۾ کير جي چڪيءَ کي ٻاه تي ڪاڙهيندي، پولڙي سان گفتگو ۾ مصروف هو ۽ چئي رهيو هيو، ”ڏس تنهنجي لاءِ گرم گرم کير ڪڙهي رهيو آهي..... کير ٻہ سٺو، مصري مليل کير..... تمام سٺي چيز ..... هن جي پيئڻ سان تون ترت خوش ٿيندين..... پهرين کير پيءُ پوءِ مال مٺايون............

پولڙي جو سڪل ۽ خشڪ هٿ لفافي ۾ پيل مڱ ڦرين ڏانهن وڌي رهيو هو. ۽ هن هڪ داڻو کڻي پنهنجو منهن ڦاٽل ڪپڙن سان ڍڪي ڇڏيو. فقير گرم کير ٿالهيءَ ۾ لاهي رکيو ۽ پولڙي مٿان پيل گودڙيءَ کي لاٿائين. پولڙي جون سرخ اکيون ۽ تکڙي ساه کڻڻ ڪري سندس سينو هيٺ مٿي ٿي رهيو هو. انکانسواءِ سندس ننڍڙو منهن رنگت ۾ پيلو ۽ ڦڪو ٿي لڳو. فقير کيس پنهنجي هنج ۾ وهاري نهايت پيار سان ماءُ جي مامتا جيان گرم کير جا چمچا کيس پيارڻ لڳو. پولڙو هڪ هٿ سان رانجهوءَ جي ڏاڙهي جي وارن کي ڦولڻ لڳو. پولڙو ان حد تائين ڪمزور ۽ بي طاقت ٿي چڪو هو جو پنهنجي گردن جهلڻ ٻہ سندس لاءِ مشڪل مسئلو ٿي نظر آيو. بعضي بعضي کيس اهڙي کنگهہ ٿي اپري جو سندس سمورو جسم ڇلڪيو ٿي. فقير نهايت غمگينيءَ سان پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪنڌ ڪي لوڏيو ۽ پنهنجي بيمار ساٿيءَ کي هنج کان هيٺ لاهي پٿرٽي تي سمهاريو.

رانجهوءَ جي چهري تي عجب ۽ حيرت جا آثار نمودار ٿيا جڏهن سندس نظر مون تي پئي. مون ڪيس ٻڌايو ته منهنجو هن طرف کان گذر ٿيو ۽ ان وقت ڪيس هن گهر اندر ايندي ڏسي مان به ڪڍ هليو آيس ته جيئن توکي پنهنجي نئين ايڊريس کان واقف ڪري سگهان ۽ سودي مطابق مان سرندي جي لطف کان محروم نه رهان.

سرندي جو خيال ايندي مون چوطرف نظر ڊوڙائي ليڪن مونکي ڪوبه سندس نشان ڏسڻ ۾ نه آيو. رانجهوءَ منهنجي دل جو مطلب سمجهندي، ٻڌايو ته هن سرندو وڃائڻ ڇڏي ڏنو هو ۽ فقط هاڻ ڳائڻ تي گذران ڪندو ٿي رهيو. مون ٻرندڙ لڪڙين جي ڍير ڏانهن نهاريندي، دريءَ مٿان هڪ اڌوراڻو بلاڪيٽ ٽنگيل ڏٺو ۽ وري اخبار تي پيل مٺاين تي نظر پيم. آخر مون سمجهيو ته سندس سرندو هن وقت ڪٿي هو.

درويش جي احوال ڏيڻ تي معلوم ٿيو ته پولڙو ٻن هفتن کان بيمار هو. مان ۽ رانجهو ٻئي پولڙي جي بستري جي ٻنهي طرفن کان جهڪي سندس حالت جو اندازو وٺڻ شروع ڪيوسين. بيمار پولڙي پنهنجي گونگي نگاهه سان مون ڏانهن مدد لاءِ ڄڻ واجهايو ٿي. سندس نڪ نهايت گرم هيو، جئن ٻارڙن ۽ ڪتن جو بيماريءَ وقت ٿيندو آهي. سندس منهن تي ڪراڙي عورت جيان ڪيئن گهنج ڏسڻ ۾ آيا ٿي. سندس ساهه تڪڙو ۽ ڦقڙن اندر "گهر، گهر" جا آواز ٻڌڻ ۾ ٿي آيا. پولڙي جي مرض سڃاڻڻ ۾ مون کي ڪا تڪليف نه ٿي، ڇاڪاڻ ته سلهه جي مرض سڃاڻڻ لاءِ ڪنهن خاص ڊگريءَ جي ضرورت نه آهي. رانجهوءَ کي تسلي ۽ دلجاءِ ڏيندي، جانورن جي اسپتال جو ڊاڪٽر وٺي آيس، جنهن پولڙي کي تپاسڻ بعد نااُميدي جو اظهار ڪيو ۽ مرض لاعلاج ڏسيائين. ڊاڪٽر ان ۾ حق بجانب هو. هڪ هفتو فقير جي ڪوٺڙي ۾ ٻاهه ٻري تنهن بعد وري ٿڌ، اونده ۽ خاموشي رهي. هي حقيقت آهي ته رانجهو کي سندس گروي رکيل سرندو واپس مليو ۽ ڪڏهن ڪڏهن سندس ڪشتي ۾ پئسو يا ٽڪو ڪرندو ڏٺو ويو ۽ فقير بک وگهي نه مئو. اهو ئي هيو فقير جي زندگي جو مقصد. خدا کان هن وڌيڪ ڪجهه به گهرڻ جي تمنائي نه ٿي رکي.

بهار جي موسم ۾ مان هميشه لاءِ ڪراچي کي خيرباد چئي پنهنجي ڳوٺ جي راهه ورتم. خبر نه آهي ته هاڻ رانجهو ڪٿي آهي ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سندس ڪهڙو حال آهي؟ تازو پاڪستان سرڪار گداگرن لاءِ ”ڪراچي نبڪالي“ جو قاعدو پاس ڪيو، جنهن ڪري رانجهو جي سڏ سماءُ لاءِ ڪراچي آيس، ليڪن مايوس ٿي واپس اچڻو پيو. خدا واسطي ڪنهن به شخص کي سندس پتو پوي ته ترت مونکي اطلاع ڏئي جنهن لاءِ آءٌ سندس شڪر گذار رهندس.

جيڪڏهن ڪنهن به وقت اوهان جي ڪنن تي سرندي جي تارن جو پرلاءُ پوي ته دروازي وٽ وڃي غريب گداگر کي پئسو ڏيو، ڇاڪاڻ ته مبادا هو رانجهو مداري هجي.

ليڪن اگر سندس سرندي جي آواز مان توهان کي لطف نه اچي ته ڪجهه پر پرو بيهي ڪن ڏيو. شايد ائين ڪرڻ سان اوهان کي ڪجهه لطف حاصل ٿئي. پر ڪيس نراس ڪري واپس نه ڪيو. هر حال ۾ ساڻس سخت ڪلامي نه ڪئي وڃي.... مبادا هو رانجهو هجي!

لڪي

تصوير کي نمائش ۾ اول درجي جو شاهڪار تسليم ڪيو ويو ۽ نوجوان نقاش جو نالو هر هڪ تماشبين جي چپن تي هو. تصوير به تصوير هئي، واقعي لاجواب ۽ لاثاني ٿي ڏٺي. ائين ٿي محسوس ڪيو ويو، ڄڻ منجهس هڪ قسم جي لافاني ڪشش زنده نقش ٿيل هئي، شايد اهوئي سبب هو، جو ماڻهن جو بي پناه هجوم هن لاثاني تصوير جي اردگرد هر وقت انگشت بدندان بيٺل نظر آيو ٿي. مصوري فن جي ماهرن سندس عمر سورنهن سال قرار ڏني هئي، ليڪن جواني ۽ حسن کان به علاوه هڪڙي اهڙي لازوال چيز تصوير ۾ جذب ٿيل هئي جا جملي دنيوي عناصر کان زياده معصوم ۽ پاڪيزه ٿي محسوس ٿي.

هوءَ ڪير هئي؟ واقعي هي تصوير ڪنهن زنده انسان جو عڪس هئي يا فقط ڪنهن آسماني حور جي خيالي تصور جو نتيجو؟ ڇا هي حقيقت هئي، جيئن افواه جاري هئا ته ان تصوير جو "اصل" پاڪستان جي هڪ وڏ گهراڻي مه جبين هئي. جنهن کري سندس نالي کي پڻ مخفي رکيو ٿي ويو؟ آخر هوءَ ڪير هئي؟

ڊاڪٽر به ٻين تماشبينن جيان تصوير جي حسن کان مرعوب ٿي پنڊ پاهڻ جيان بي حس و حرڪت، ٽڪٽڪي نظر سان تصوير جو تصوري حفظ ڪندو رهيو. آخر ڪار ماڻهن جي پيڙ ۽ پنهنجي ڊاڪٽري ڊيوٽي جي احساس باعث، تصوير کي الوداع چوڻ لاءِ مجبور ٿيو. نمائش جي مرڪزي ٽاور ٽڪاءُ هڻڻ شروع ڪيا. پنج، ڇهه، ست. شام موڪلائي چڪي هئي ۽ اڃا ڪيس ڪافي مريضن کي چڪاسڻو هو... خاص طور هوءَ مهاجر ڇوڪري... جنهن تازو ويم ڪيو هو ۽ سخت تڪليف ۾ هئي. ڊاڪٽر نمائش کان ٻاهر نڪري قائداعظم جي مزار کان چڪر ڪاٽيندي تڪڙيون پرانگهون پريندي، لالوکيت واري مهاجر ڪالونيءَ ڏانهن رخ رکيو، ڪافي دير ٿي چڪي هئي ۽ اڃا ڪيس ٻه ميل پنڌ ڪاٽڻو هو.

مهاجر ڪالونيءَ ڏانهن وک وڌائيندي ڊاڪٽر ائين محسوس ڪيو ته ڄڻ هو دنيا وارن جي دنيا ڇڏي هڪ غريبن جي بستي ڏانهن گامزن ٿي رهيو هو. وڏن دڪانن ۽ وڏن رستن جو سلسلو ختم ٿيندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رهيو ۽ سندن جاءِ ننڍڙيون جهوپڙيون ۽ ننڍا تنگ رستا وننڌا رهيا. روشني بجاءِ تاريڪي ۽ صفائي بجاءِ گندگي منهن ڪڍي ندي رهي. جڻ ڪراچي جي ڪارپوريشن فقط شاهوڪارن ۽ سرمائيدارن جي بنگلن جي صفائي، سنائي ۽ روشنائيءَ لاءِ جوابدار هئي ۽ نه مهاجر غريبن جي جهوپڙن لاءِ. تنگ تاريڪ ۽ گندگيءَ سان پرپور گهٽين کان گهمندي ڊاڪٽر پنهنجي قدم جي رفتار ڍري ڪئي.

گهٽين ۾ گڏه گاڏيءَ وارا، ريڙهين وارا ۽ رڪشا (ان زماني ۾ موٽر رڪشائون ڪونه هيون) وارا پنهنجو بوجهه ڇڪيندي ۽ ڌڪيندا ٿي رهيا. رڪشا وارن کي ڏسي الاجي ڇو ڊاڪٽر جي دل ۾ ڪوفت ۽ خلش پيدا ٿيندي هئي ۽ رڪشائن ۾ سواري ڪندڙن لاءِ نفرت. ڊاڪٽر سوچي رهيو هو.... ”ڪيئن نه هو بدمعاش موٽي ۽ تازه توانا جسم رکندڙ مسافر سائيڪل رڪشا ۾ ويهي، رڪشا هلائيندڙن کي تڪڙو هلڻ لاءِ ڇڙٻيون ڏيئي رهيا هئا. ڇاڪاڻ ته انهن جي کيسي ۾ چار آنا موجود هئا. انڪري ماڻهو مٿان سواري ڪرڻ لاءِ پاڻ کي حقدار ٿي سمجهائون!

.........رستي ۾ ڪئي انڌا منڊا ۽ سدا فقير به بيٺل هئا. جن نه ترنم سان پنهنجي وارتا ٿي ورجائي، نه وري ڪو وڏي واڪي مداحون ٿي پڙهيائون، ۽ نه وري ڪو سندس گردن ۾ ڪر اڪريل تختيون اٽڪيل هيون، جن تي سندس دردن جو ڪو داستان لکيل هجي. هنن غريبن جي دنيا ۾ اهڙي تماشي ڪرڻ لاءِ ڪابه ضرورت نه هئي. ڇاڪاڻ ته جن ماڻهن کين پئسو يا ٽڪو ڏنو ٿي، سي خود غريب هئا ۽ کين غربت، افلاس ۽ بک جو ڪافي احساس ۽ آزمودو هو.

سوڙهين گهٽين ۾ گند جي ڍيرن ۽ بنا ڍڪڻ گٽرن جي سوراخن ۾ ڪرڻ کان پاڻ سنڀاليندي، ڊاڪٽر هڪ جهريل جهوپڙي وٽ اچي پهتو ۽ دروازه تي دستڪ ڏنائين. هڪ ٻڍڙي عورت دروازي مان پنهنجو ڏڪندڙ منهن ٻاهر ڪڍيو ۽ ڊاڪٽر کي ڏسي نزديڪ اچي آهسته دهيل آواز ۾ ڊاڪٽر کي ٻڌايائين ته هوءَ هاڻ سورن کان آجي هئي ۽ ڏه منٽ کن اڳ ۾ کيس ننڊ آيل هئي. رات البت درد باعث ننڊ نه ڪئي هئائين. سندس ٻار پڻ هاڻ روئڻ بند ڪري ماءُ جي بغل ۾ آرامي هيو.

دروازي وٽ پيل کٽوليءَ تي ڊاڪٽر کي ويهڻ لاءِ اشارو ڪندي ٻڍڙي پاڻ به هيٺ پيل تڏي تي ويهي رهي. هو ٻئي، ڊاڪٽر ۽ ٻڍڙي، دوست هئا. ڊاڪٽر ٻڍڙي ۽ سندس پوٽي لکيءَ کي سڃاڻندو هو ۽ سندن ڪٽنب جي دردناڪ ڪهاڻيءَ کان پڻ بخوبي واقف هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لکي ۽ سندس ڏاڏي رياست اندور جا باشندا هوا ۽ سندس ڪٽنب تقسيم هند کان پوءِ پنهنجو گهر گهاٽ ۽ ڏنڊو ڏاڙي ڇڏي مهاجر بڻجي پاڪستان اندر وارد ٿيا هوا. ڪوڪرا پار اُڪرڻ جي ٻئي ڏينهن تي لکيءَ جي والده جا ڪافي عرصي کان تپ دق ۾ مبتلا هئي، حيدرآباد جي مهاجر ڪئمپ ۾ گذاري ويئي. ڪراچيءَ پهچڻ شرط لکيءَ جي والد پنهنجي مرحوم زال جا زيور وڪڻي هڪ رڪشا خريد ڪري رڪشا هلائڻ جو ڌنڌو اختيار ڪيو. پورن ٻن هفتن جي ڪراچيءَ ۾ قيام بعد بندررود تي هڪ تيز رفتار لاري سان سندس رڪشا ٽڪرجڻ جي حادثي جو شڪار ٿي سول اسپتال ۾ گذاري ويو، اهڙي طرح لکي ۽ سندس عمر رسيده ڏاڏي، هن دنيا ۾ زماني جي باقي ٺوڪرن کائڻ لاءِ زنده رهجي ويون.

ويهي کائيندي ته ڪوه به کٽيو وڃن. ليڪن هنن غريبن وٽ ته ٺڪر جون لوٽيون به نه هيون. ٻڍڙي تمام پيرسن هئي ۽ معذور، ۽ لکي دوشيزه ۽ معصوم! آخرڪار مهاجر ڪالونيءَ جي هڪ همدرد عورت لکيءَ کي مشهور نقاش وٽ بطور ماڊل جي پنهنجي حسن جو فائدو وٺي پنهنجو پيٽ پالي سگهي ٿي. ان عورت لکي جي واقفيت شهر جي هڪ نوجوان نقاش ڪرائي. نوجوان نقاش لکي جي تصوير چٽڻ شروع ڪئي. هن سندس خوبصورت چهري ۽ واسينگ جهڙن زلفن جو خاڪو چٽيو، ۽ پوءِ سندس شفاف ڳلي ۾ ۽ اپرندڙ ڇاتيءَ ۾ رنگ ڀريائين ۽ پاڪيزگي وڌيڪ وقت سندس ساٿ ڏيئي نه سگهي.

اهڙي طور هن پٽڪندڙ پنيوريءَ جي تصوير تيار ٿيندي رهي. نوجوان مصور لکيءَ جي تصوير مڪمل ڪئي، ۽ هو ٻيئي بطور دوست جي هڪ ٻئي کان جدا ٿيا ۽ نقاش سندس ائڊريس ڪوئلي سان اسٽوڊيو جي ديوار تي لکي ڇڏي. ۽ لکيءَ هڪ ٻئي نقاش وٽ پاڻ کي تصوير چٽڻ لاءِ آڇيو ۽ اهڙي طرح پاڻ کي آڇيندي رهي ۽ چڪر ڪاٽيندي رهي.

هڪ ڏينهن لکيءَ جي ٻڍڙي ڏاڏي نوجوان نقاش جي فيش ايبل اسٽوڊيو جي در تي اچي وارد ٿي ۽ سڏڪا ڀريندي نوجوان نقاش کي واضح طور ٻڌايائين ته لکي پيٽ سان آهي ۽ ٿورن ڏينهن ۾ ماءُ ٿيڻ واري آهي.

هائو .... برابر نوجوان نقاش کي لکي ياد هئي. هوءَ قاتل ڪپڙن واري حسين عورت.... نوجوان ڪجهه رقم کيسي مان ڪڍي ٻڍڙي جي ڏڪندڙ هٿن ۾ ڏني ۽ کيس وڌيڪ امداد لاءِ واعدو ڏنو. نوجوان پنهنجو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

واعدو بخوبي پاڙيو ۽ ساڳي ڏينهن شهر جي ڪافي هائوس ۾ جتي شهر جا سمورا نقاش شام جي وقت گڏ ٿيندا هوا-هن نوجوان رٽ پيش ڪئي ته لکيءَ لاءِ چندو ڪٺو ڪيو وڃي. نوجوان ازانسواءِ هي به جملو نقاشن تي واضح ڪيو ته لکيءَ جي موجوده حالت لاءِ سڀ نقاش هڪ جهڙا ڀاڱي ڀائيوار هوا ، انڪري سندس امداد ڪرڻ هر هڪ جو فرض هو. ڪنهن پنج ڏنا ، ڪنهن ڏه، ڪنهن ويهه، ۽ اهڙي ريت چڱي موڙي جمع ڪئي وئي. جنهن ذريعي اندازو لڳايو ويو ته گهٽ ۾ گهٽ لکيءَ کي ٻارهن مهينن تائين پيٽ جي فڪر کان آجو رهڻو پوندو. هي نقاش جي سخاوت ۽ عظيم قرباني هئي. ان سان گڏ نقاش طرفان ڊاڪٽر کي گذارش ڪئي وئي ته هو لکيءَ جي علاج جو انتظام ڪري. ڊاڪٽر طرفان هنن غريبن جي پرگهور لڌي وئي ۽ هو پنهنجي هڙان دوائون ستپون ڏيڻ سان سار سنڀال لهندو ٿي رهيو.

ڊاڪٽر چپ چاپ چنل ڪنوليءَ تي ويهي لکيءَ جي ٻيڙي جي ڪهاڻي متعلق سوچيندو رهيو. ڊاڪٽر لاءِ هي ڪهاڻي ڪا عجيب ۽ غريب نه هئي. غريبن جي دنيا اهڙن انيڪ افسانن سان پرپور هئي. ڊاڪٽر کي هي بخوبي ڄاڻ هئي ته جو ڪجهه هن عملي زندگي ۾ ڏٺو يا ٻڌو ٿي، سواءِ انجي جو ڪجهه ڪتابن پڙهيو هوائين، تنهن کان زياده ساده ۽ معمولي هو. لکيءَ جي سرگذشت ۾ ڪوبه جوش وخروش، الزام زني، اظهار ۽ غم يا خودڪشيءَ جو جذبو ڪونه هو. هر هڪ واقعو روزمره جي دستوري واقعن جيان گذريو هو. ٻيڙي ڏاڍي جڏهن نقاش جي استوڊيو اڳيان وڃي بيٺي هئي ۽ جنهن مهل پئسن وٺڻ لاءِ هٿ ڊگهيريو هوائين ته اهو به سواءِ اوچي ڳاٽ ڪرڻ جي. بلڪ نماڻي انداز ۾ سڏڪا پريندي امداد لاءِ گذارش ڪئي هوائين. امداد جي حاصلات بعد نوجوان نقاش جي عمر درازي ۽ آسودگي لاءِ پڻ دعا گهري هوائين. ان لاءِ ٻيڙي کي ڪافي سبب هوا. هوءَ اوچو ڳاٽ ڪري نه ٿي سگهي. ڇا لاءِ ته روزمره جي مزدوري سبب زماني سندس گردن هميشه لاءِ هيٺ جهڪائي ڇڏي هئي. هوءَ اکيون ڳاڙهيون ڪري غصو يا ڪاوڙ ڪري نه ٿي سگهي. ڇاڪاڻ ته پيٽ لاءِ ڪافي دفعا ٺڪر پنندي پنهنجي هٿ، وڏائي، خودي ۽ غصو اڳيئي ختم ڪري چڪي هئي. هو الزام مڙهڻ کان غير واقف هئي. ڇاڪاڻ ته ننڍپڻ کان ئي وٺي سور سندس ساٿي ٿيا هوا ۽ سندس لاءِ هي واقعو ڪا نئين چيز نه هئي. هوءَ انصاف جي تقاضا ڪري نه ٿي سگهي، ڇاڪاڻ ته سندس سموري زندگي سراپا ظلم جو نشانو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رهي هئي. هوءَ ان هڪ بار کڻندڙ جانور مثل هئي جو زندگيءَ جي ڊسمبر ۾ پهچي بيڪار ٿي ويو هجي.

نقاش جو پڻ ڪو خاص ڏوهه نه هو ۽ نه وري دنيا جا ٻيا ماڻهو ڪي ڪانئس زياده معصوم هوا. هن طرفان جو ڪجهه سندس گناهه جي تلافي ٿي سگهي، سا هن ڪئي. نه صرف هن پنهنجي هزارن رقم ڏني پر ٻيا جي اجتماعي طور لکيءَ جي گناهه ۾ شريڪ هئا. تن کان پڻ چندهه ڪري ٻيڏي جي حوالي ڪيو هوائين. ان طور سندس ٻيون گراهڪ عورتون، جن جو به مادل طور ڪم ڪرڻ سندن ذريعه معاش هو، سي سڀ پڻ ساڳي سلسلہ وسيلي حال حيات هيون. لکي پڻ پنهنجي عصمت جي تباهيءَ ڪي، عام غريب عورتن جيان صبر سان برداشت ٿي ڪيو ۽ سواءِ ڪنهن غم غصي يا پڇتاءَ جي. بعضي ضرور روئڻ ۾ ڇڙڪندي هئي. ليڪن تڏهن به، ڪنهن تي ڪو الزام نه ڏيندي هئي. ۽ نه پاڻ تي ئي ڏوهه ڏيندي هئي. دنيا جا افسانہ نويس هن خيال جا آهن ته نيٺي جيئيءَ ۾ ٽپو ڏيڻ يا زهر کائي خودڪشي ڪرڻ آسان ڪم آهي. ليڪن لکي معمولي عوام جو هڪ فرد هئي. ۽ اهڙي اوچي تهذيب جو ڪو به اثر سندس دماغ تي هاوي ڪونه هو. ۽ هوءَ اهڙي خيال تي عمل ڪرڻ کان به بي نياز ۽ بالاتر هئي. ڊاڪٽر جي ڳالهائڻ تي لکيءَ ڪجهه ننڊ کان هوشيار ٿي هئي. ڊاڪٽر ڇار پائي وٽ اچي بيٺو. نيٺي ڏسڻ بعد ٿاري ٻاري سندس منهن ڪي غور سان ڏسڻ شروع ڪيائين. برابر.... هائو........ هوءَ ساڳي عورت هئي جنا نقاش جي تصوير ۾ ڏٺي هئائين. نوجوان نقاش برابر هوشيار ۽ پنهنجي فن ۾ ڪافي مهارت رکندڙ هو. نقاش واري تصوير ۽ لکيءَ ۾ فرق فقط هي هو ته لکيءَ جو چهرو مرجهايل ۽ پيلاڻ طرف زياده مائل هو ۽ سندس اکين هيٺيان اڻ لکيون جهريون محسوس ٿي ٿيون.

لکي ٻن ٽن هفتن بعد چاق چڱي ڀلي ٿي ڇاڪاڻ ته هوءَ جوان هئي. هاڻ هو مادل عورت ٿي نه ٿي سگهي. ڇاڪاڻ ته ٻار کي اڪيلو ڇڏڻ پسند نه ٿي ڪيائين. نه وري شادي ڪري ٿي سگهي، ڇاڪاڻ ته ڪو به ماڻهو اهڙي عورت سان شادي ڪرڻ لاءِ تيار نه هو جا ٻين ماڻهن جي خانگي ويجهڙائيءَ ۾ رهي هجي.

ٻار کي بغل ۾ کڻي لکيءَ در در پيو ره‍ئي لاءِ ڀٽڪندي رهي، پر سڀ بيسود. ڇاڪاڻ ته ڪير ڪو به در تي نوڪرياڻي بيهارڻ لاءِ تيار نه هو. حالانڪ سندس پگهار جو عيوضو نهايت معمولي هو. چندهه جي رقم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ختم ٿي چڪي هئي. بلڪ سخاوت جا دروازا سندس لاءِ بند [illegible] ڪي لاءِ فقط هڪ رستو کليل هو. اهو ڪراچي، جو عام رستو هو. [illegible] رستو وڌيڪ پسند ڪيو ۽ ڪراچي ڪارپوريشن ۾ [illegible] ٿي. [illegible] ٻهارو هٿ ۾، هر روز ميونسپل [illegible] بندر روڊ تي ٻهاري ڏيندي ڪيس ڏٺو ويندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دنيا ۽ باهه

"هڪ دفعي وتائي فقير کي سندس ماءُ ٽانڊي ڪڻي اچڻ لاءِ موڪليو. وتايو پاڙي اوڙي مان چڪر ڪاٽي هٿين خالي واپس موٽي آيو ۽ ماءُ کي چيائين ته امڙ باه ته ڪٿي به ڪانهي، هاڻ وڃان ٿو دوزخ مان ڪڻڻ. جهٽ پلڪ بعد وري موٽي گهر آيو ۽ ماءُ کي ٻڌايائين:

"امان باه ته دوزخ ۾ به ڪانه آهي. اتي مون کي ٻڌايائون ته هتي الله ڪنهن کي به باري ته ڪانه رکي آهي. هتي ته هر هڪ ماڻهو پنهنجي اندر واري بغض حسد ۽ ساڙ واري باه جي ڪوٺا پاڻ سان کنيو اچي وارد ٿيندو آهي، جنهن ۾ اچي سڙندو آهي."

مرحوم حضرت مولانا تاج محمد امروٽي بزرگ وٽ هڪ دفعي هڪ سفيد ريش درويش اچي وارد ٿيو، جنهن هر جهٽ گهڙيءَ بعد، پنهنجي ساڄي هٿ جون ٻه آڱريون پنهن جي منهن ۾ آڻي، زبان سان آلوده ٿي ڪيون. معلوم ائين پي ٿيو. ڄڻ سندس آڱرين کي ڪا دروازي جي ڀيڪڙ ۾ ضرب آيل هئي، يا وري ڪنهن تيز تتل چيز کي پل ۾ هٿ لائڻ باعث لهس آيل هئي. همدردي طور حضرت مولانا امروٽي صاحب مهمان کان احوال پرسي ڪندي پڇا ڪئي ته شايد ڪيس آڱرين ۾ ڪافي تڪليف هئي. مهمان مشڪندي گذارش ڪئي، ته ڪيس اها تڪليف گذريل ويهن سالن کان هئي ۽ ان ڏس ۾ بزرگ جا دعا لاءِ هٿ کڻائڻ جي سلسلي ۾ هتي آيل هو. پيشي آڱريون بزرگ جي اڳيان تپاس لاءِ سڌيون ڪيائين، جي هر مهل آليون رهڻ ڪري، مرده ٿي چڪيون هيون، جيئن پاڻيءَ ۾ گهڻي عرصي ترڪڻ بعد هٿن ۽ پيرن جي پاهرين کل ساه جدي ڦيڦي ٿي ويندي آهي ۽ هڏي ۽ ضعيف ڏسڻ ۾ ايندي آهي.

بزرگ جي پريشانيءَ ۾ وڌيڪ اضافو ڪرڻ مناسب نه سمجهي مهمان احوال اوريو: "قبلا، آءٌ جهرڪن جي ڳوٺ جو رهاڪو آهيان ۽ عمر جو گهڻو عرصو چوپائي مال جو واپار ڪندي گذاريو اٿم. اٽڪل ويهارو سال ڪن ٿيندا جو ڪنهن سانگي سان سونڊين جي ڳوٺ ۾ هڪ واپاريءَ کان سو رپيا اوڌر اوڳاڙڻ جي سلسلي ۾ وڃڻ ٿيو. ان ڳوٺ جي سڙڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪناري هڪ انڌي فقير جي جهڳي نهيل هئي ۽ هو هر آئي وئي جي آهٽ تي لٺ کڻي اٿي بيهي سڌو هڻندو هو. پوءِ هر هڪ پنهنجي حيثيت سارو سندس جهوليءَ ۾ اڇلائيندو هو. مون وٽ مٺيل ڪا چيز نه هئي. ان ڪري ڪيس چيم ته فقير وڃان ٿو قرض اوڳاڙڻ. دعا ڪر. اهو ماڻهو مليو وڃي ۽ موٽڻ به ڪوسي ڪيائين، ته توکي واپسيءَ ۾ رپيو خيرات ڏيندم. فقير جي واچ ٽڙي پيئي ۽ دب ڏيئي دعائن جي رڙ لائي ڏنائين. خدا جي قدرت جو وڃڻ سان مونکي نه فقط پنهنجو پراڻو گراهڪ آمهون سامهون مليو ويو پر سو رپيا به روڪ ڪڍي ڪري ڏئي ڏنائين. مانجهاندو وٽس ڪري، پئسا ور ڀر ڪري، پنهنجي ڳوٺ ڏانهن پنڌ پيس. منهن وٽ پهچي فقير کي هڪل ڪيم ۽ کيس سڏ ڪري هڪ رپيو حوالي ڪيم. فقير ڏاڍو خوش ٿيو ۽ دعائن جي ٻوڏ آڻي ڇڏيائين. آئون اڃا مرڪلائي ٿي هيس ته فقير چيو، "ادا، مون سڄي زندگيءَ ۾ سو رپيا ڪٺا ڪونه ڏٺا آهن. يار، آءٌ ته اکين کان نابين آهيان پر جيڪڏهن مونکي هي رپيا جهٽ پلڪ ڏين ته آءٌ جيڪر شڪرانو هٿ لائي محسوس ڪري سگهان ته سو رپيا ڪيترا ٿيندا آهن ۽ مي جهٽ پلڪ لاءِ مونکي ٻهارين ٿي ويندي ۽ آءٌ به قسم کڻي چوندس ته زندگيءَ ۾ سو رپيا ڏٺا اٿم." ڀلا، انڌي نابين جي هيءَ استدعا عجيب نوعيت جي هئي پر سندس تمنا کي ٺڪرائڻ واجب نه سمجهي رپين جي ڳنڍ اجرڪ سميت سندس حوالي ڪيم، انڌي ڳنڍ ڪرائيندي رپين سان ڳنڍجي ويو. هر هر رپين جون سٿيون پيري هٿن کڻي اکين تي ملائيندو رهيو جڻ ته لمحي ۾ ڪلاس هيٺ مٿي ٿي رهيو هو. رپين جي جنجڻ جنجڻ سندس احساسات تي اثر وڌو غلبو ٿي ڪيو جو سندس شڪل ۾ انديشا جيان رنگ برنگي ڪيفيت طاري ٿي رهي هئي. جڏهن به چار منٽ گذريا ته مون فقير کي چيو ته "ابا هاڻ تنهنجي تمنا پوري ٿي، هاڻي مرڪل ڏي ته اسان اڳيرو وڃون. فقير وري ايلاز ڪيا ته ابا الله سڳائي ڪندو ۽ ايئان پلڪ به مهلت ڏي ته مرو وٺان. پيري کان ڳوٺ جا پنج اٺ ماڻهو ايندا ڏسي مون وري فقير کي چيو، "ابا هاڻ خلق ٿي وڃي اچي، ماڻهو تنهنجي هن تماشي کي ڏسي ڇا چوندا؟ هاڻ پئسا ڏي ته مان الله توهار ڪريان." فقير ماڻهن جي اچڻ جو پڌندي ٿي رقم ڪوڙي ۾ قابو ڪري، اچي هاءِ گهوڙا شروع ڪئي ته "پيٽيان مون انڌي کان ٿو پئسا ڪسين؟" رڙيون به اهي اپ ڦاڙي ٿي ڪيائين جڻ ته پئسا ڇنڻ سان گڏ مون کيس خون به ٿي ڪيو. پريان ايندڙ ماڻهن به وک تيز ڪئي. آءٌ ته هڪو ٻڪو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿي ويس. وات ويندي ٻانهن ڦاٿو هت آءَ حيلا ڪري رقم واپس ورتي هئي ۽ هاڻ اندي مون سڄي کي ٻئي ڦريو. مون هڪل ڪري اندي کي ها ها ڪئي تہ، اندا، ڇريا نـگ، ڇڏ جند، پئسا ڏئي، نہ تہ وري ڪندوسانءِ اهڙي تعدي جهڙو ٻرڙي ڪئي هئي ٻارن سان. پر منهنجي اندو ٻڌي چو ٿو. مَن جي دانهن هڪ هيبت تہ ٻي عرش تي ٿي رسي. غضب، ڦر، اندير! ٻيا ماڻهو بہ اچي پيڙا ٿيا جن انديءَ جي روئيندي واردات ٻڌي مونکي ٺڪ لعنت ڪئي تہ بابا خدا جو پٺو ڪجي ۽ اندي غريب جي ميڙي چوندي ڪان تہ ٽارو ڪر. باقي ملڪ خدا جو جام اٿيئي پيو ڦر.

مون کين سڄي ڳالهہ ٻڌائي پر ڪنهن بہ پلي مانس کي يقين نہ آيو. اٽلندو مونکي شرمائيندي ڌمڪي ڏنائون تہ آئون اندي کي ڦرڻ کان باز اچي هليو وڃان ورنہ هو چوڪنيو ٻڌي پوليس جي حوالي ڪندا. اندي جي بدستور رڙ جاري رهي تہ هو عمر جي ميڙي چوندي ڪيڏي ڳتي رهيو هو تہ آئون پئسن تي هر ڪجي سائس زوريءَ ڦر ڪري رهيو هيس. اندي جي روڄ راڙي ۽ سائس ڳوٺ وارن جي همدردي واري حالت نازڪ ڏسي ۽ ڪو ٻيو چارهو نہ ڏسي، مون پوليس کي دانهن ڏيڻ جو بهانو ڪري جهنگل جو پاسو ورتو ۽ ڪجهہ پنڌ دور ٿي هڪ جهڳٽي جي اوٽ لڪي ويهي رهيس. ارادو ڪيم تہ اهڙيءَ ريت اندي کان پاڻ ڦرائي ڳوٺ ڪيئن واپس وران. وري اگر ڪنهن سان ڳالهہ ڪيم تہ پوءِ هر آئي وئي کي رونشو پيو لڳندو. سوچيم تہ اندو انهيءَ جهوپڙيءَ ۾ اڪيلو رهندو هيو ۽ ڪٿي نہ ڪٿي پئسا تہ رکندو. سو هئو مئو ٽري تہ وڃي ٿو ڪيس پاسو ڏيان. پوءِ ڪٿائن ٻاڳ!

شام ڌاري واپس پير وٺي اندي جي درگاهہ پيڙو ٿيم. ڪجهہ پرپرو وڻن جي اوٽ ۾ پاسيرو ٿي سندس هر حرڪت کي جاچيندو رهيس. جهٽ کن بعد ڏٺم تہ هڪ ڪڙمي اندي وٽ ويهي مچ مان اگر ڪڍي حقو ڇڪي رهيو هيو ۽ اندو وڏي واڪي ڪيس پاڻ سان ٿيل اندير جو احوال تفصيل وار ٻڌائي رهيو هو. ڪڙمي حقو ڇڪي روانو ٿيو. جهٽ پلڪ رکي اندو اٿيو ۽ هيڏانهن هوڏانهن ڪنائيندي، ڪوئٽرو ڪٺي جهنگ طرف لٺ جي سهاري هلندو رهيو. چاليهہ پنجاهہ قدم بعد هڪ ڪنڊي جي وڻ وٽ ويهي رهيو جڻ حاجت ضروري رفع ڪري رهيو هو. دم ٻيهي بعد ۾ وڻ جي پاڙ وٽ، لٺ جي چيڙي سان مٽي کوٽيندو رهيو. منهنجي جان ۾ جان آئي ۽ سمجهيم تہ هاڻ پئسا لڪائي رهيو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مٽي کوٽيندي هڪ مٽيءَ جو چاڏو ٻاهر ڪڍيائين جنهن ۾ پئسا وجهي ڪڏ اندر رکي، مٿس مٽي وڌائين. زمين هموار ڪري ۽ ان جڳهه تي ويهي آرام سان ناڙا ڇوڙ ڪري اٿي ڪڙو ٿيو. اندو اٿي اچا پنهنجي جهوپڙيءَ ۾ مس پهتو هوندو تہ آءُ اتي پهچي ڇوڏي سان گند ريڙهي زمين کوٽڻ شروع ڪري، چاڏو ڪڍي اجرڪ ۾ ويڙهي تڪڙيون ٻرانگهون پريندي پنهنجي ڳوٺ روانو ٿيس. گهر پهچي اندر واري ڪوٺي جو دروازو بند ڪري رقم ڳڻيم تہ مون وارن پئسن سان گڏ اسي رپيا روڪ اندي جا پڻ شامل هئا. جهڙي تعدي مون سان اندي ڪئي هئي ۽ ڪاوڙ هٿڻ ڪري، مون اندي واري رقم کي هضم ڪرڻ جو پڪو پهہ پچايو.

ڏينهن ٻہ گذرڻ بعد اندر وري لعنت ملامت ڪئي تہ اندي تہ لچائي ڪري ۽ لوڀ ۾ اچي پنهنجو منهن ڪارو ڪيو هو. پر مونکي تہ خدا اکيون ڏنيون هيون. ازانسواءِ جڏهن مونکي پنهنجي رقم ملي تہ باقي اندي جي موڙي ڪٺي اچڻ مون کي نہ گهريو هو. اها اندر جي لوچ ڏينهن ۽ ڏينهن وڌندي رهي، تان جو هڪ رات خواب ۾ ڏٺم تہ اندو پئسن لاءِ ليلهڙاٽ ڪري رهيو هيو. ٻي رات پڻ ساڳيو لقاءُ ڏٺم. پوءِ تہ هر رات هي نيم ٿي ويو تہ سمهڻ شرط اندو اڳيان اچي هٿ ڦهلائي پنهنجي پئسن جي تقاضا ڪندو ٿي رهيو.

لاچار ٿي اندي کي پئسن واپس ڏيڻ جو ارادو ڪري سندس چاڏو پئسن سوڌو ڪڇي، ڳنڍ ٻڌي سونڊين ڏانهن رخ رکيم. جهوپڙي سنسان ڏسي آئي وٺي ڪان اندي جو ڏس پڇيم. آخر پتو پيو تہ اندو هفتو ڏيڍ ٿيو جو گذاري ويو هو. ڪيس ٻہ چار ڏينهن سخت تڪليف رهي ۽ هو وڦلندو رهيو، بعد ۾ مري ويو. آئون سخت شش و پنج ۾ پئجي ويس. هاڻ ڇا ڪريان ؟ اندي جي موڙيءَ منهنجي ننڊ حرام ڪري ڇڏي هئي. هاڻ تہ ويتر اندي جي موت لاءِ پاڻ کي ذميوار سمجهڻ لڳس. ڪري سو ڇا ڪريان؟ آخر مقام جو ڏس وٺي وڃي ڳوٺ جي مقام تي پهتس ۽ مجاور ڪان اندي جي قبر جو ڏس پڇيم. مجاور جو هڪ ڪراڙو ۽ نشئي ٿي ڏٺو تنهن ٻڌايو تہ اندو هڪ ڪنڌي جي وڻ وٽ بيهوش ڏٺو ويو ۽ بعد ۾ ان بدحواسيءَ جي عالم ۾ فقط پئسن لاءِ وڦلندو رهيو. هو آئي وٺي ڏءِ چوندو رهيو تہ انهن منهنجا پئسا چورايا آهن ۽ مونکي پئسا وٺي ڏيو پئسا پئسا ڪندو اندو ٽن ڏينهن ۽ ٽن راتين جي سڪرات کان پوءِ مري ويو. مرڻ تائين سندس هٿ تحرڪ ۾ ائين مشغول رهيا جڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪنهن چيز لاءِ مسلسل تلاش ۾ ڪيائين، ليڪن اها سندس هٿين نه ٿي چڙهي.

فقير جو موت ڏاڍو سخت ٿيو. مجاور مونکي راز دارانه انداز ۾ ٻڌايو ته پهريون ته لاش ڪٽڻ وقت رستي ۾ ٻه ٽي دفعا ڪٽ بدلائي ويئي ڇاڪاڻ ته هر دفعي ڪٽ جي ٻانهين ٽٽي ٿي پيئي. هي برابر اهي ته فقير هٽو ڪٽو هو ۽ ڪٽ به پراڻي هئي. ليڪن جنازي واري ڪٽ جو ٽٽڻ چڱو نه سمجهيو ويندو آهي. سندس قبر لاءِ ٽي پيرا جنهن به هنڌ کڏ کوٽي ٿي ويئي ته پراڻي قبر جي سامهون ٿي نڪتي. جڏهن مون مجاور کي پنهنجي سڃاڻپ ڪرائي ته آئون انڌي جو مائٽ هيس ته هن وڌيڪ بيان بازي روڪي مون کي هلي قبر ڏيکاريائين. منهنجي هڪ عجيب ڪيفيت هئي، نرڙ تي پگهر طاري، جسم ۾ لرزش ۽ اندر جي ملامت ته فقير جي موت جو ڪارڻ آءٌ هيس. عجيب و غريب قسم جا خيالات دماغ ۾ اوڌم مچائيندا رهيا ۽ اکين اڳيان انڌي جي خيالي تصوير ڦرندي رهيم. اٿين ٿي محسوس ڪيم ته انڌي جا هٿ منهنجي ڪلهي پٺيان چادر ۾ ٻڌل پئسن واري چاڏيءَ کي ڳولهي رهيا هئا.

ٻيئي پير مجاور کان موڪلائي ڪري مقام کان ٻاهر نڪري جهٽ پلڪ پنهنجي سر گهمندو رهيس ته انڌي جي رقم انڌي کي ڪيئن ڏني وڃي؟ هي پئسا واپس کڻي منهنجي لاءِ ڳوٺ ورڻ محال هو. مون کي ڪو پنهنجو ننڊ آرام ته ڦٽائڻو ڪونه هو. مونکي اڳ ۾ ئي ڪافي سزا ملي چڪي هئي. شام ٿائي مقام جي پٺ وارو پيهر ٽپي اندر داخل ٿي مڪان جي ڪوڌر هٿ ڪري انڌي جي قبر کوٽڻ لاءِ الله توهار ڪيم.

هڻ هٽندن جا ماڳ. اٽڪل اڌ ڪلاڪ ڪن جي قسطن ۾ ساهيون پٽيندي، قبر واري مٽي پاسي ڪري، مٿان رکيل پٿر هٽايم. جابلو زمين ۾ سامي نه ٿاهي ويندي آهي ۽ فقط کڏ کٽي لاش رکي ۽ مٿان پٿرن جا طاق رکي مٿان مٽي پري ويندي آهي. پٿر هٽائي چاڏو پئسن جو انڌي مٿان پٽيم. چاڏو ٻاهر اڇلي پٿرن جا پٿر جاءِ تي ڪري، وري مٿان مٽي ساڳئي نموني ڦهلائيم. پوءِ واپس ڳوٺ روانو ٿيس. ان ڏينهن بعد انڌي فقير جو خواب ۾ اچڻ بند ٿي ويو ۽ مون الله [illegible] ۾ شڪرانو ادا ڪيو ته مال پنهنجي مالڪ وٽ رهي پهتو.

ڪجهه ڏينهن تائين ان ڳالهه [illegible] طاري رهي، ليڪن پوءِ زمانه سازيءَ جي ڳالهين ۾ مشغول [illegible] ڪري ويس اهو قصو پلجي ويس. پنجن ڇهن مهينن بعد خدا جي [illegible] جو پئسن جي اچي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سوڙهه ٿيم. واپار ۾ نقصان کان علاوه گهر واريءَ جي بيماريءَ ۾ اگر تڳر ختم ڪري ڇڏيو هئم. سوچيندي سوچيندي خيال پيم ته ڇو نه اهي اندي وارا پئسا ڪتب آڻيان؟ آخر اندو فقير قبر ۾ ڪو خريداري ٿوروئي ڪندو. آءٌ پنهنجي گذريل چريائيءَ تي عجب کائڻ لڳس، ته آخر مون اندي جي قبر ۾ اهي پئسا ساڻس گڏ ڇا لاءِ دفن ڪيا؟ آخر ارادو ڪيم ته وري اهي پئسا ڪڍي ڪتب آڻيان ۽ وري جڏهن نصيب ڦيرو ڪاڏو ته اوترا پئسا سندس نالي تي خيرات ڪري ڇڏيندس، ته ڪيس به ثواب پهچي، ۽ سندس آخرت به اڇي ٿئي. ٻئي ڏينهن نما شام ٽاڻي، انءُ ڳوٺ ڏانهن پنڌ پيس. منهن اونداهيءَ اتي پهچي، وري قبر کوٽڻ شروع ڪيم. پٿر هٽائي قبر ۾ هيٺ لٿس ڇاڪاڻ ته پئسا چونڊي گڏ ڪرڻا هئا. هيٺ جهڪي تيلي ٻاري ڏٺم ته عجيب اسرار هو. اندي جو ڪفن سڄو سڙي ٻري ويل هو. جملي ريپا اندي جو لاش تي ائين چنبڙيل هئا جيئن مڇيءَ جي مٿان چلڙ چهٽيل هوندا آهن

ٻانهن ڊگهيري هٿ جي ٻن آڱرين سان هڪ ريٿي کي ڇُهي ڏٺم ته منهنجي منهن مان بي اختيار دانهن نڪري وئي. ريپا اهڙا ته گرم هئا ۽ منهنجي ٻنهي، ڏسڻي آڱر ۽ آڱوٺي کي اهڙي ته لهس آئي جڻ ٽانڊو هٿ سان ڪٽي رهيو هيس. دهشت ۽ حراس ۾ ٽپو ڏيئي ٻاهر نڪتس. ابتا سبتا پٿر سهيڙي، مٿن مٽي ريڙهي، وٺي ڪڙين تي زور ڏنم. سچي وات پنهنجي هٿ جي آڱرين کي زبان سان چوسيندو رهيس پر آڱرين جي سڙڻ ۾ ڪوبه آرام نه آيو. گهر اچي به چار ڏينهن دوا درمل ڪيم. بخار سبب ڏهه ٻارنهن ڏينهن بستري ۾ گذاريم. ليڪن آڱرين جي ٻاهه بدستور ساڳي رهي. ڪافي حڪيم طبيب پڇيم پر اها جرئت نه ٿي جو ڪنهن کي سربستو احوال ٻڌايان.

اڄ ويهن سالن کان مٿي ڪجهه عرصو ٿيو آهي، ليڪن هي آڱريون بدستور سڙنديون رهن ٿيون.

اوهان وٽ عرضدار ٿي آيو آهيان، دعا ڪريو ته ان تڪليف کان آجو ٿيان........

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دارالعدل

دارالعدل ۾ هر طرف خاموشي ڇانيل هئي.
هڪ ننگي جسم انسان کي بارگاهه ايزدي ۾ آندو ويو ۽ انسان کي مخاطب ڪري فرمايو ويو:-
"اي شخص تنهنجي زندگي سراپا برائي پئي رهي آهي. بلاشڪ تو اسان جي مخلوق جي انهيءَ حصي کي آزاريو، ايذايو ۽ رنج پهچايو جي تو وٽ امداد ،همدردي ۽ انصاف لاءِ آيا . تو ٻين جو حق غضب ڪري يتيمن جي املاڪ هڙپ ڪئي. جن بڪايل بيواهه ۽ بيمار آدمين، تنهنجي گهر اڳيان رستي جي پاسي ۾ زمين تي ليٽي اسان کي ياد ٿي ڪيو تن کي تو ڌڪا ڏياري، ۽ ڦٽڪا هٿائي هڪالي ڇڏيو. انهيءَ زمين تان جا اسانجي خلقيل هئي ۽ جنهن تي توکي حڪمراني ڪرڻ جو ڪوبه حق ڪونه هو."
۽ انسان سر تسليم خم ڪندي جواب ڏنو:.
"بيشڪ مون ائين ڪيو."
۽ منصف اعظم اڳيان اعمال نامہ کوليو ويو. ۽ انسان کي مخاطب ڪري فرمايو ويو. بارگاهه ايزديءَ مان ارشاد ٿيو: ته،
"اي آدم جي اولاد! تنهنجي سموري زندگي سراپا گناهه پئي رهي آهي، تنهنجو چڱائي جي راهه ۾ ڪڏهن بہ گذر نہ ٿيو آهي. تون اسان جي عبادت ڇڏي بت پرستي ۾ مشغول رهين. تنهنجو جسم سوني چانديءَ جو نہ، بلڪ گوشت جو هو. تون خاڪي پتلن جي ناپائدار خوبصورتي کان متاثر ٿي سندن پوڄا ڪندو رهين. تنهنجي وندر شراب ۽ جوئا پئي رهي، رشوت تنهنجي راند ۽ گناهه عادت پئي رهي آهي. اسان جي ذات جو ڊپ يا شرم توکي ڪڏهن بہ نہ آيو ۽ نہ آئڙيو.
۽ انسان پنهنجي جهڪيل گردن مٿي ڪندي ۽ شرمسار ٿيندي چيو:-
"تحقيق مون ائين ڪيو."
... ۽ ٽيون دفعو الله تعاليٰ انسان جي زندگيءَ جو دفتر کوليو ۽ انسان کي مخاطب ڪري فرمايو ويو:-
"تنهنجي زندگي بداخلاقي ۽ بدڪاريءَ ۾ بسر ٿي آهي. هر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چڱائيءَ جو بدلو تو برائي ئي ڏنو آهي. جن آدمين توسان رحمدليءَ جو ورتاءُ ڪيو تن سان تو ابتا پير کنيا، ڪين تباهه ڪيو. جن هٿن توکي ڪارائي پياري روزيءَ رسايو، تن کي تو زخميو. جنهن برتن مان توکي کير پياريو ويو تنهن کي تو پيرن هيٺ لتاڙيو. جي تو وٽ پاڻي پيئڻ لاءِ آيا تن کي تو اڃو پياسو واپس ڪيو. جن توسان بي لوث محبت رکي تن کي تون پنهنجي نفسياتي خواهشات جو شڪار بڻايو.“

انسان هٻڪندي هٻڪندي عرض ڪيو :.

”تحقيق مون ائين ڪيو.“

پوءِ، انسان جو اعمال نامه بند ڪري هڪ پاسي رکيو ويو ۽ اعلان ٿيو ته :.

”اي انسان! توکي خبر هجي ته تنهنجي لاءِ جهنم جي سزا مقرر ڪئي وئي آهي، ۽ تحقيق توکي دوزخ ۾ رهڻو پوندو.“

۽ انسان بلند آواز سان باادب عرض ڪيو :-

”قبلا، ائين ڪڏهن به ٿي نٿو سگهي؟“

ذات باري تعاليٰ طرفان ارشاد ٿيو :.

”ڇا لاءِ توکي جهنم ڏانهن موڪلي نه ٿو سگهجي، ڪهڙي ڪارڻ؟“

”ڇا لاءِ ته تنهنجي دنيا منهنجي لاءِ هميشه دوزخ ٿي پئي رهي آهي. سواءِ دوزخ جي مون ٻيو ڪٿي به ڪو پلڪ يا پهر نه گهاريو آهي.“ انسان جواب ۾ وڌيڪ ڪجهه ڪين چيو. ۽ دارالعدل ۾ هر طرف خاموشي رهي.

ڪجهه عرصي بعد هاتفي ارشاد ٿيو :.

”اي شخص! توکي جيئن ته دوزخ ۾ نه ٿو موڪليو وڃي ته پوءِ خاطريءَ سان توکي بهشت ۾ وڃڻو پوندو.“

انسان چيو ”هرگز نه. ائين ڪڏهن به ٿي نٿو سگهي،“

”ڇا لاءِ توکي بهشت ۾ به موڪلي نٿو سگهجي؟“

”ڪهڙي ڪارڻ ؟“

” ڇا لاءِ ته مان ڪڏهن به ۽ ڪٿي به، جنت جو تصور ڪرڻ کان قاصر پئي رهيو آهيان.“ انسان وراڻيو- ۽ دارالعدل ۾ پوءِ هر طرف خاموشي ڇانئجي وئي.

شايد هن ڪري، جو اڳلي جهان ۾ جهنم ۽ جنت سواءِ ٽين ڪا جاءِ جڳهه ئي ڪانه هئي !

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"كُلُّ مَن عَلَيها فَان"
كاريءَ وارا كك

راهب پنهنجي هٿن تان وارن جا ذرڙا برش سان صاف ڪرڻ تائين نہ ترسي، پرواري ديوار تي لٽڪندڙ ميرانجهڙي ٽوال سان هٿ اگهڻ شروع ڪيا. ان بعد هن پنهنجي جسم تي پيل حجامڪي جبي جي ڪمر چوگرد بڌل رسيءَ کي کوليو. ڪليءَ تان پنهنجو پراڻو مفلر لاهي ڳچيءَ کي ويڙهنيدي، ٿورو پر پرو ڪنڊ ۾ پيل آرام ڪرسيءَ تي ليٽي اخبار پڙهندڙ سيلون جي مالڪ ڏانهن مخاطب ٿيو. ڳالهائڻ وقت سندس آواز جهيڻو ۽ چهرو ٿڪل معلوم ٿي ٿيو.

" شب بخير" راهب چيو.

سلام جي جواب ملڻ کان اڳ ۾ ئي، هو پنهنجي ٽوپي سر تي رکندي، سيلون جو ننڍڙو نيم دروازو پار ڪندي، ٻاهر شاهي رستي تي راهي ٿيو. صبح کان وٺي راهب جي جسم ۾ هڪ عجيب انوکي قسم جي حرارت ۽ اڻ لکي لرزش جاري هئي. سندس زبان خشڪ ۽ ذائقو ڪڙو هيو. هن جي جسم سندا عضوا، خاص طور تنگون ڏکي رهيون هيون ۽ سندس اکيون ٿڪاوٽ ۽ ڪمزوريءَ باعث ڪيس ڳريون معلوم ٿي ٿيون.

راهب پنهنجي مسوازي گهر اندر داخل ٿي، ننڍڙي لوهي ٽپائيءَ تي رکيل رڪابيءَ ۾ پيل هلڪي سادي سودي ماني، بي خياليءَ جي عالم ۾ تناول ڪئي. هو هڪ ٻڍي عورت جي سوڙهي ۽ تنگ جڳهہ ۾ ڀاڙي تي رهندو هيو. هن جي رهڻ وارو ڪمرو ڪجهہ عرصو اڳ گهوڙي جي ڪڙه طور ڪتب ايندو هو.

ساڳي رات ۴ آڪٽوبر ۱۸۷۴ع جو، اٽڪل پوڻي ٻارهين بجي رات پرديسي پڪيٽڙو راهب نيازي فوت ٿي ويو.

مرحوم راهب طبع جو حليم، خوش خلق ۽ ٿور ڳالهائو هو. سندس جسم درميانہ قد قامت وارو ۽ منهن تي ماتا جا ڪجهہ علامتي نشان هيس.

مرڻ وقت سندس ڄمار ۳۵ سال ۽ چند مهينا هئي. ٻن ڏينهن بعد سندس ڪوٺيءَ جو ڪلف ڀڃي لاش ڪڍي ڪيس شهر جي مقام ۾ هڪ ڪبڙ جي وڻ ويجهو دفن ڪيو ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

راهب کي نہ ٻار ٻچا هئا ۽ نہ وري ڪا زال ئي هئي. دنيا ۾ سندس ڪوبہ ويجهو عزيز ڪونہ هو، سواءِ هڪ ٻڍڙي آيا جي. جا پونہ ۾ هڪ بئنڪ جي مئنيجر جي ننڍڙن نينگرن جي خدمت چاڪري ڪري پنهنجو پيٽ پاليندي هئي. سندس نالو آمنت هيو. راهب نيازيءَ جي سڪي ڀڻي هئي. اٽڪل پنجن سالن ڪانپوءِ سئلون جو ڪروڙ مالڪ، جنهن وٽ راهب نيازي روزانہ مزدوريءَ تي حجامت جو ڪم ڪندو هيو، فوت ٿي ويو. ۽ ۹ سالن ڪانپوءِ ٻڍڙي عورت، جنهن جي جڳهہ ۾ راهب ٻاڙي تي رهندو هيو، تنهن بہ وفات ڪئي.

۱۴ سالن پڄاڻان پونہ جي بئنڪ مئنيجر جي گهرو نوڪرياڻي مائي "آمنت" بہ هن فاني جهان مان لاڏاڻو ڪيو.

۲۱ مهينن بعد ماه مارچ ۱۸۹۵ع ۾ سورت جي اسٽيشن ويجهو هڪ ننڍڙي هوٽل اندر ريلوي گوديءَ جي اڌ درجن کن مزدورن هڪ پراڻي ميز چوڌاري، ويٺي تاڙي پيتي. رات جو وڳڙو هيو. اٽڪل ٻہ ڪن وڳا هئا، گوديءَ جي مزدورن پنهنجون ٺونٺيون ميز تي ڌري، پاڻ ۾ پٽ شٽ ٿي هنيا. بعضي تہ ٿهڪڙن ڪانءُ سندن سموري جسم ۾ ٿرٿراهٽ ۽ لرزش نمودار ٿي رهي هئي. سندن سستين سگريٽن جي سوٽن ڪان هوٽل جي ڪوٺيءَ اندر دونهي جا بادل ترندا نظر ٿي آيا، مزدورن پنهنجي ماضيءَ واري زماني جون ڳالهيون ورجائڻ شروع ڪيون. انهن مان هڪ ڳري آواز ۽ موٽي جسم رکندڙ، جنهنجو اصل نالو رحمان هيو، ليڪن ڪيس سڀ "رمون" جي نالي سان پڪاريندا هوا، تنهن چيو:.

"هڪ دفعي منهنجي دوست جمعدار هڪ نئين رنگروٽ کي سندس مٿو هڪ بسڪوٽن جي تتل بنيءَ ۾ اندر وجهڻ لاءِ مجبور ڪيو هيو."

رمونءَ گفتگو جي ان حد تي پهچندي هڪ وڏو ٽهڪ ڏنو ۽ زور سان ميز تي ڌڪ هيائين.، وڏي واڪي کلندي رمون جي ڪياڙي ۽ ڪنڌ واريون رڳون سڄي ٿي ويون ۽ ڪيترن منٽن تائين تہ کل ۽ کنگهہ ۾ منجهي ٿي ويو. جڏهن ٺڏو ٿيو تہ وري اڌ ۾ ڇڏيل ڳالهہ کي ورجائڻ شروع ڪيائين. "اها مهل لطف واري هئي"! هن جمعدار سان گڏ رنگروٽ کي بنيءَ طرف ٿي ڌڪيو، تہ هن غريب وري پنتي پرڪڻ لاءِ ويهن نهن جو زور ٿي لڳايو."

رمون ساه کڻڻ لاءِ وقت وٺندي وري سلسلہ ڪلام شروع ڪيو، " سارجنٽ جمعدار ان رنگروٽ جو مٿو ان لاءِ بنيءَ ۾ ٿي وڌو، جو هن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سندس بوٽ پالش ڪرڻ کان انڪار ڪيو هو. رنگروٽ جو مٿو ٻنهي نزديڪ آئي، ڪيس حڪم ڏنو ويو ته ”قسطنطنيه“ جو لفظ پنجاه ڀيرا وڏي واڪي اُچاري. رنگروٽ ٻنهي جي گرم تپش تو کان متاثر ٿي تڪڙو تڪڙو ”قسطنطنيه“ ، ”قسطنطنيه“ پڪاري رهيو هو. سندس انهيءَ لفظ اچارڻ ۾ خاص لطف هيو ڇاڪاڻ ته بدقسمتيءَ سان رنگروٽ نڪ جو ڪوبه آواز ڳٽي هئڻ باعث، هڪ عجيب طرز ۾ ادا ڪري رهيو هو. آخر ۾ ويچاري ٻن ٻانهن ۽ ٻن پيرن تي اونڌو ٿي چڙهيون ٿي هنيون، ۽ اسين ڪيس ٻنهيءَ ڏانهن ڌڪا ڏئي رهيا هواسين.“

ڳالهه ڪندڙ رمون وري اچي ٽهڪڙن ۾ شروع ٿيو. حاضرين مان هڪ طرف منهن ڪري ڇيائين.

”رجو، توکي اهو واقعو ياد آهي؟...“

رجوءَ ڪنڌ ڌوڻيو، رمون ڪجهه سوچي پنهنجي ڪياڙي کنهندي چوڻ لڳو:-

”سندس نالو ....نالو..... سندس نالو به ڏاڍو چڱو هيو،“

رمون پنهنجي ياد تازي ڪندي چيو. ”....ها........ مون کي ياد آهي..... سندس نالو ..... هيو..... راهب ......راهب نيازي.“

هي آخرين دفعو هو جو ڪنهن انسان راهب نيازي جو نالو چپن تي آندو هيو.

١٨٩٩ع نومبر جي ١٠ تاريخ هڪ عورت جا دل جي بيماري ۾ مبتلا هئي، تنهن کي سندس ڳوٺڙي کان نزديڪ واري شهر جي سول اسپتال ۾ علاج لاءِ داخل ڪرايو ويو.

مريضه جي عمر ٤٥ سال کن هئي. ڪيس اسپتال جي مٿين حصي ۾ وارڊ نمبر ٣ ۾ رهايو ويو. مريضه بستري تي چپ چاپ خوفزده حالت ۾ ڪجهه سوچي رهي هئي. ڪيس هي پلي پت ڄاڻ هئي ته موت سندس ويجهو هيو ۽ هاڻ ڪيس دنيا جي ڪابه طاقت اجل کان محفوظ رکي نٿي سگهي.

وارڊ ۾ بلڪل اونده هئي. ٻيا وارڊ جا مريض ننڊ جي آغوش ۾ هئا. هر طرف سناٽو ڇانيل هيو. صرف هڪ جيت شايد ڪو پتنگ، ڪنڌ ۾ رکيل هٿ بتيءَ جي شيشي چوگرد چڪر ڪاٽيندي، پنهنجي ننڍڙن پرن سان زورڪاٽ ڪري رهيو هيو. ڪمري واري ٽمڪندڙ بتيءَ جي ڌيمي روشني طرف نظر ڦيريندي هن کي پنهنجي گذريل زندگيءَ جا چند اهم واقعات دل تي تري آيا، ڪيس انهيءَ ڳوٺ جي اونهاري واري رات

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ياد هئي جڏهن گهر وارن پاتين کي ننڊ ۾ ستل ڏسي پنهنجي کٽ تان آهستگيءَ سان اٿي پنهنجي ايوان وارو پيهر پار ڪري ٻوڙن جي جهڳين پنيان هلي هئي ۽ ڪيئن نہ ان وقت پنهنجي دل گهري دوست سان راز و نياز جون ڳالهيون ڪيون هئائين. اهو نوجوان راهب نيازي هيو. راهب جو آواز، صورت ۽ سندس اکين جي چمڪ ۽ سمورو تصور هاڻ آخرين دفع لاءِ هن مريضہ عورت جي ياد ۾ سمايو هو.

هن دفعي سندس نالو اچاريو نہ ويو، ليڪن مرندڙ عورت جي دل تي صرف ڪن سيڪندن لاءِ "ياد" جي صورت ۾ نمودار ٿيو هو.

ايندڙ سال ١٩٠٠ع ۾ مرادآباد ميونسپالٽيءَ جي آفيس ڪي زبردست باهہ اچي وڪوڙيو ۽ سمورو رڪارڊ جلي رک ٿي ويو. انهيءَ رڪارڊ ۾ راهب نيازيءَ جي جنم جي تاريخ درج ٿيل هئي.

١٩٠١ع جنوريءَ ۾ پارا نهايت شدت سان پيا. هڪ شام جو اونداهيءَ ۾ هڪ پينو گداگر جنهن جي جسم تي ڦاٽل ڪپڙا پيل هوا، شهر جي مقام جي پٽ تپي پار ڪئي. هڪ قبر نزديڪ بيٺل سڪل ڪيڙ جي وڻ کي پيچي تيلي ڏئي باهہ جو پنيٽ بارپائين ۽ سموري رات ان سيڪ تي پاڻ کي سرديءَ کان محفوظ رکندو آيو.

اهو ڪيڙ جو وڻ راهب نيازيءَ جي تربت جو نشان هيو. ١۴ آگسٽ ١٩۴٧ع تي پاڪستان وجود ۾ آيو. ڪراچيءَ جو هڪ هندو وڪيل جيڪو هندستان لڏڻ لاءِ تيارين ۾ هيو تنهن پنهنجي سرڳواسي پتا جا پراڻا ڪاغذ پٽ واچڻ شروع ڪيا. ڪم اچڻ واريون چليون هڪ طرف فائل ۾ رکندو ٿي ويو. باقي ردي ٽوڪريءَ جي نذر ڪندو رهيو. سندس پتا اصل ڳڙهي ياسين جو رهاڪو ۽ سندس پيشو دڪانداري هيو. قديمي دستاويزن سان گڏ هڪ تيل لڳل پراڻين چلين جو بنڊل پڻ شامل هيو. جي هڪ هڪ ڪري وڪيل پڙهي ڦاڙيندو رهيو.

"ترَ" مڻ هڪ، ميان دولا خان، مانگهہ ١۴ ملٽا. وڪيل صاحب پڙهندو رهيو.

"ميان راهب، ڏنل اوڌر رپيا پنج، چيٽ ١٧ واپسي". آخرين چلي وڪيل پهرين ٻہ اڌ بعد ۾ چار ٽڪر ڪري، ٽوڪريءَ جي نذر ڪئي.

ٻن ڏينهن بعد گهر جي گند سان گڏ ڦاٽل ڪاغذن جا ٽڪرا بہ ڍير تي اڇلايا ويا.

ڇئن ڏينهن بعد زبردست برسات پئي جا ٽي ڏينهن ساندهہ هلي. هڪ ڪاغذ ٽڪر جو هوا سبب ناليءَ جي ڪناري برسات جي پاڻيءَ ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تري رهيو هيو تنهنجا "ر" ۽ "ب" جا اکر ميٽجي چڪا هوا، باقي الف ۽ هہ جا متيان حصا اڃا تائين سالم هئا.

هڪ ڏينهن بعد ہ اهي لفظ بہ ميسارجي چڪا، ڪاغذ جا جزا ڳري پاڻيءَ سان ملي ويا. پورا ٧٣ سال راهب جي موت بعد راهب نيازيءَ جي آخرين نشاني هن دنيا اندر ميٽجي چڪي هئي. سندس ڪوبہ نالو نشان هن صفحہ هستي تي نہ رهيو. جڻ تہ هو ڄائوئي نہ هيو. رهي نالو الله جو!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

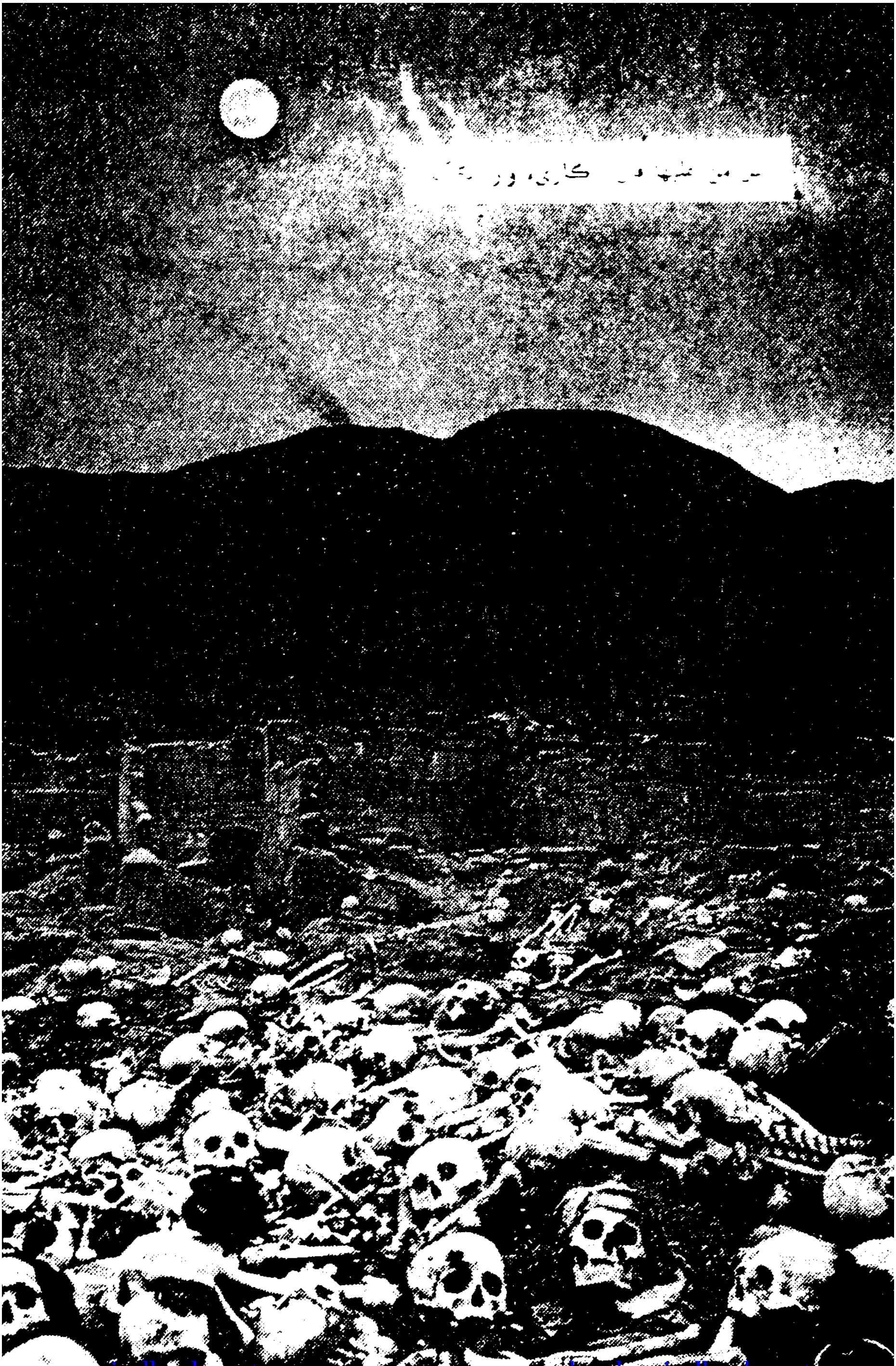

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مير محمد خان جي ڪاوڙ

ڪافي عرصي کان خان صاحب مير محمد خان جن مون تي ناراض آهن ۽ ان حد تائين، جو جڏهن به مونتي نظر پوندي اٿن، ته منهن ٻئي پاسي ڦيرائي ڇڏيندا آهن. يا وري جنهن هنڌ پاڻ سائين جن حاضر هوندا ۽ اتي جڏهن آئون پهچندس ته اٿي هليا ويندا آهن.

ڪيترن دوستن ۽ واقفڪارن جي زور ڀرڻ تي خان صاحب مير محمد جن جو مونتي قهار ٿيڻ لاءِ اصلي حالات قلمبند ڪيا وڃن ٿا ته جيئن پڙهندڙ امين ٿي انصاف ڪن ته آخر مون ڪهڙو گناه ڪيو آهي؟ ۽ خان صاحب جي ڪاوڙ لاءِ آءُ ڪيتري قدر جوابدار آهيان؟

(٢)

١٩٤٦ع جو زمانو هو. مهاڀاري لڙائي جي پڄاڻي هئي. آئون ملٽري سروس کان فارغ ٿي واپس وطن وريس. ڳڙهي ياسين منهنجو ڳوٺ آهي ۽ مير محمد خان به انهن ڏينهن ۾ ڳڙهي ياسين اندر سڪونت پذير هو. منهنجي ڳوٺ ۾ اچڻ جي ٻئي ڏينهن، ٻن پهرن ڌاري، خان صاحب مير محمد خان منهنجي غريب خاني تي قدم رنج فرمايو. "نيچ آئين جيءُ آئين" گفتگو جي دوران، خان صاحب پنهنجي ڀاري وزن ۽ هاٿي نما وجود ۽ غير محدود مقدار جي شڪايت ڪندي فرمايو ته، "يائو، هاڻ ته اٿڻ وهڻ عذاب ٿي پيو آهي. وزن سٺن مڻن کان مٿي چڙهي هليو آهي ۽ روز بروز سيرن جو اضافو ٿيندو رهي ٿو. ٿولهه منهنجي لاءِ مصيبت جو سامان ثابت ٿي رهي آهي. فقط قميص تي ٿي سٽ اٺ وال ڪپڙي جا صرف ٿي وڃن ٿا. پنڌ ڪري نٿو سگهان. سهڪو، دم، ڪنگهه ۽ ڪونگهرا! جيئڻ ئي جنجال ٿي پيو آهي. آخر آئون ڇا ڪريان جو منهنجي ٿولهه ۾ ڪجهه گهٽتائي ٿئي. دوائون ۽ ڪسرتون ڪندي هاڻ ته تنگ جي پيو آهيان ۽ شايد خود ڪشي کان سواءِ ٻيو ڪو چارو ئي ڪونهي."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٣)

مون خان صاحب سان همدردي ڪندي مٿس واضع ڪيو تہ ملٽري ملازمت ۾ هڪ دفعي منهنجي هڪ تبيٽ جي ڪن ڦاڙ جوڳيءَ سان ملاقات ٿي هئي، جنهن مونتي راضي ٿي مونکي ڪيترائي نسخا ڏسيا هئا. ۽ هڪ ڪشتو بہ تحفي طور ڏنو هئائين. جنهن جون خوبيون بيان ڪندي جوڳي بابا ظاهر ڪيو هو تہ ان دوا جي فقط هڪ رتي استعمال ڪرڻ سان انسان جو جملي وزن غائب ٿي ويندو. جيئن تہ منهنجو جوڳين ۽ سندين جڙين ٻوٽين ۾ ايمان گهٽ هو ان ڪري اهو ڪشتو ڪاٺنس وٺي پيتي ۾ رکي ڇڏيو جو اجا سوڌو مون وٽ محفوظ آهي.

خان صاحب اهڙو احوال ٻڌڻ شرط بي اختيار ٽپو ڏنو ۽ خوشيءَ ۾ ڦونڊجي زور ڀريائين تہ ڪيس هاڻ جو هاڻ اها دوا آڻي ڏيان ۽ هواج جو اج ئي ڪشتو آزمائيندو. حالانڪ مون خان صاحب کي گهڻو سمجهايو تہ جوڳين جي ڳالهين تي ڳنڍ ٻڌڻ سياڻپ نہ آهي ۽ هي بہ ممڪن آهي تہ ڪشتو فائدي جي بجاءِ نقصان رسائي. خانصاحب منهنجي ڇوڻ کي دوا ڏيڻ لاءِ نٽائڻ سمجهي ڏوراپا ڏيڻ لڳو ۽ پٽسن جي آڇ شروع ڪيائين. آخر مون مجبور ٿي گهر وڃي ڳولي ڦولهي، دوا هٿ ڪري خان صاحب جي حوالي ڪئي. خانصاحب دوا وٺي دعا ڪندو پنهنجي دولت خاني ڏانهن روانو ٿيو.

(٤)

ساڳئي ڏينهن شام ڌاري خانصاحب جي حال احوال وٺڻ ۽ ڪشتي جي اثر ڏسڻ لاءِ خانصاحب جي بنگلي ڏانهن رخ رکيم. ڏٺم تہ جاءِ جا دروازا بند هئا. گهڻئي سڏ واڪا ڪيم پر جواب نہ دارد. چوطرف ڪڪڙو ڪوا ڪا پهر ئي ڪان ٿي ڏني. ليڪن ڪڏهن ڪڏهن هلڪين چيخن ۽ رڙين جو ڪجهہ پڙلاءُ ڪنن تي پوڻ لڳم. آئون هڪو ٻڪو ٿي ويس تہ يا الاهي هي ماجرا ڇا آهي. اچي فڪر ورايم تہ خدا خير ڪري. الاجي دوا جو ڪهڙو اثر ٿيو. خدانخواستہ شيطان جا ڪن ٻوڙا. شل خانصاحب جي سر ڏانهن خير هجي ۽ ڪو مصڻ نہ متو هجي. آخر لاچار ٿي بنگلي جي حاطي تي چڙهي اندر ٽپي پيس. اندر وڃڻ تي معلوم ٿيم تہ بنگلي جا دروازا بہ بند ٿيل هئا. پر اندرئين پاسي کان، دروازن جي شيشن مان نهاريم پر ڪابہ پهر نٿي نظر آئي، ليڪن سنهي ڪنجهڪار، چنگهڻ ۽ ڌيل رڙيون باقاعدي ٻڌندو رهيس. آخر دروازي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي هڪ شيشي مان ٻاهرن اندر ڪري دروازي جو بلٽ ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيس. ۽ گهڙڻ شرط هيٺ نظر ڪيم پر ڪجهه نظر نه آيم.. البت هاتفي آواز ضرور ٻڌڻ ۾ ٿي آيو. آواز طرف ڪنڌ جو رخ مٽي ڪيم ته ڊڪر چڙهي ويم، جو ڪجهه اکين پسيم، "معاذ الله"، مغز چڪر کائڻ شروع ڪيف، ڇا ڏسان ته خانصاحب مٿي ڇت طرف اونڌو اٿين لٽڪندي نظر آيو ڄڻ ڪو جن ڀوت ڪنهن جنازي کي ڪنيو بيٺو هجي. ليڪن غيبات جو پنهنجو وجود غائب هجي. اکيون مهٽي وري آگر ڪي چڪ پائي خاطري ڪيم ته خدايا سجاڳ آهيان يا ڪو خواب ڏسي رهيو آهيان. خانصاحب آواز ڪري جيڪڏهن هوشيار نه ڪري ها ته آئون هڪ بت جيان بي حس و بي حرڪت بيٺل رهان يا بي هوش ٿي ڪري پوان ها.

هڪو ٻڪو ٿي ويس، ڪجهه سمجهه ۾ نٿي آيو ته خان صاحب جو هيڏو ڀاري وجود مٿي ڇت طرف ڪيئن لڙڪي رهيو هيو. ۽ ڪهڙي سبب ڇت کي چهٽي پيو هو؟ دل جهلي خان صاحب کي ٻه منٽ هيٺ اچڻ لاءِ التجا ڪيم، پر خان صاحب پنهنجي بيوسي ۽ مجبوري ڏيکاري. چيائين ته "واسطي الله جي ڪيس هيٺ لاهڻ لاءِ ڪو اپاءُ سوچيان." آخر پرسان پيل ڪٽ جي ڪاٺ واري ٽانگهه جوڙي هڪڙو چيڙو ڏانهس اڇلايم، جو خان صاحب اٿين جهٽي ورتو جيئن ڪنگ ڪرڙو ڳڙڪائيندو آهي. پوءِ ٻيو چيڙو ڇڪڻ شروع ڪيم.

(٥)

دراصل حقيقت هي هئي، (جيئن پوءِ خانصاحب جي زباني معلوم ٿيو.) ته ڪشتي کائڻ بعد، خانصاحب جي ٿولهه ويڪر ۽ مقدار ته ساڳيو ئي رهيو ليڪن سندس وزن بلڪل گهٽجي غائب ٿي ويو. هلڪي ٿيڻ سبب خان صاحب جو جسم ڦوڪڻي جيان مٿي هوا ۾ ترڻ لڳو، آخر اڏرندو وڃي ڇت سان لڳو ۽ جيڪڏهن ڇت نه هجي ها ته خانصاحب هاڻ الاجي ڪهڙي آسمان تي وڃي دنگ ڪري ها!

نوڙيءَ تي خانصاحب کي لغڙ جيان ڇڪيندي ڪيس هيٺ لاٿم ۽ ويجهي اچڻ تي حيرت وٺي ويم، جو ڏٺم ته خانصاحب جي تور مڪمل طور تي ختم ٿي چڪي هئي. خانصاحب پوسٽ ڪارڊ يا لفافي جي وزن ڪان گهٽ ڀاري محسوس ٿيڻ لڳو. خان صاحب جو هڏ ڪاٺ، وجود ۽ ويڪر سڀ ساڳئي هئي، پر "گوراڻ" بنهه ڪان هئي، ڄڻ هڪ ٻئلون هوا ۾ ڦهليل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو. خانصاحب کي لاهي هيٺ کيم ۽ کيس ڪرسيءَ (سندس اسپيشل ڪرسي) تي وهاري نوڙي پاسي ڪيم ته وري خانصاحب مٿي اڏامڻ لڳو. شڪر الحمد الله جو منهنجو خانصاحب جي اڳڻ ۾ (جو لڙڪي رهيو هيو) هٿ پهچي ويوم، ۽ کيس ڊوهي هيٺ لاٿم، ۽ متان ڪٿي وري پرواز نه ڪري، ان ڪري، پاڻيءَ جا چار دلا ۽ ٻه ڪرسيون سندس پيٽ تي رکيم جيئن بار سبب غير متحرڪ رهي ۽ خاطريءَ لاءِ وري سندس هٿي ٽنگون ڪٽ جي پاون سان ٻڌي پوءِ ڪاٿس حال احوال ورتم.

(٦)

خانصاحب جي زبان ٻاهر نڪتل هئي ۽ پاڻ سهڪندو ٿي رهيو. پاڻيءَ جي تقاضا ڪيائين ۽ پيٽ تي پيل دلي ۾ بوٽ وجهي ڍڪ ٻه پي ڪجهه سامت ۾ آيو. نراڙ تان پگهر جون بوندون قميص جي ڪنڌ سان اگهندي ۽ اکين کان آب هاريندي سموري روئداد سڻايائين ته ڪيئن نه گهر اچي خانصاحب سيني نوڪرن ۽ نوڪريائين کي موڪل ڏيئي ٻاهر اماڻي ڇڏيو هو. ۽ بعد ۾ در دروازا بند ڪيا هئائين ته جيئن يڪدم سنهي ٿيڻ ڪري مبادا پرت يا داريو سمجهي ڪو ڏک ڦٽ نه هڻي. خانصاحب ته ان طرف ڪو ڌيان ئي نه ڏنو هو ته ڪو وزن گهٽ ٿيڻ جي معنيٰ فقط سندس تور جو خاتمو هو. خانصاحب ٻڌايو ته ڪشتي ڪاڻ سبب سندس بت هلڪو ٿيندو رهيو ۽ سندس پير زمين تان مٿي کڄڻ لڳا. خانصاحب گهڻوئي ڦٿڪيو ۽ ڪوشش ڪئي پر سڀ بي سود ثابت ٿي. پکيس جي ڪنهن جيان بولاٽيون ڏيندي ڇت جي طرف رخ رکيو وري ٻه شڪر ٿيو جو ڇت هئڻ ڪري خانصاحب جو بچاءُ ٿيو. ورنه خانصاحب وماڻي ڇٽين جيان مٿي آسمان ۾ هوا جي رخ ڏانهن اڏامندو نظر اچي ها ۽ پاڪستان گورمنٽ ڏاڍي ملڪ جو جهاز سمجهي مٿس توبن سان حملو ڪري ها. ۽ خانصاحب اٿئر ۾ جيان ڦاٽي پوي ها. پوءِ الاجي ڪهڙو ملڪ جو حشر ٿئي ها.

(٧)

"هاڻ ڇا ڪيو وڃي؟" خانصاحب ٻارن جيان سڏڪا ڀريندي پڇيو. "خدا جي واسطي ڪو اهڙو علاج ڳولي ڪڍ، جو وزن واپس اچي؟ ورنه آئون ختم ٿي ويندس." خانصاحب منهنجي پيرن تي هٿ رکندي چيو. مون وزن جي واپس اچڻ لاءِ ظاهر ڪيو ته اهو بلڪل نا ممڪن هو، ڇا لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو اهڙي دوا جو ملڻ مشڪل هو. ليڪن مون ڪيس مشورو ڏنو تہ سندس
جسم سان ڪجهہ وزن ٻڌو وڃي تہ شايد متي هوا ۾ ڪجهي وڃڻ کا
ڪجهہ بچاءُ ٿي وڃي. خانصاحب هٿ ٻڌي حيلو ڪرڻ لاءِ عرض ڪيو.
مون بنگلي جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ وزندار چيزن جي ڳولا شروع ڪئي
آخر ۾ چار پڪيون سرون، ٻہ ڪٽ جا پاوا، هڪ ڪاٺ جي ڪهاڙي، هڪ
تارازي (جا ان توري لاءِ رکيل هئي) سبڻ جي سنگر مشين، هٿ ڪر
هڪ پلنگ جي نهوار چوڙي سڀ چيزون خانصاحب جي وجود سـ
سوگهيون ٻڌم، تڏهن وڃي خانصاحب دلن ۾ ڪرسين هنائڻ بعد وهـ
جهڙو ٿيو. پر سندس شڪل هڪ پلال جي ڳاڏي يا ڦٽين جي ڀاري نن
مثل گوڙ ڪتبوڙ ڏسن ۾ ٿي آئي.

(٨)

وڏيڪ اسيڪم لاءِ خانصاحب کان ٻہ سو رپيا وٺي بنگلي ج
دروازا بند ڪري قفل ڏيئي بزار ويس ۽ وڃي ٻہ مڻ ڪن شيهو (شيهـ
خريد ڪري ڪٺائي آيس. ٻيءِ سڀ پهريون ٻڌل سامان چوڙي، خانصاحـ
جي ٽنگن، ٻانهن، بغلن اڳ ۽ پٺ طرف هر هنڌ شيهي جا ٽڪرا ٻڌ
مٿان ڪپڙا پارايم. هاڻ خان صاحب ماٺهن جهڙو ماڻهو معلوم پئي ٿيو
پر تڏهن ٻہ گهمڻ ۾ ڪيس تڪليف پئي ٿي، چاڪاڻ جو اجا هلڪي هٺ
ڪري توري ٺوڪر اچڻ تي ڪري ٿي پيو.

(٩)

اڄ ڏينهن سوڏو اهو ٻہ مڻ شيهو خانصاحب جي وجود سان ٻڌ
آهي ۽ راز جي خبر فقط ٽن هستين کي آهي. هڪ خان صاحب کي، ٻيو
مونکي ۽ ٽيون خدا تعاليٰ کي، تہ خانصاحب سان کهڙي ويتن آهي. ا
بعد خانصاحب مون کي قسم کڻايو تہ جيئن سندس انهي راز جي خبـ
ڪنهن کي نہ ڪيان ۽ جو قسم، اڄ تائين مون نہ ٽوڙيو آئم ۽ نہ اهڙ
ڪو ارادو آئم. خانصاحب حال حيات آهي. اوهان کي جيڪڏهن هـ
حقيقت تي ويساه نہ آهي تہ ويجهو وڃي سندس قميص جو پلانڊ مٿـ
ڪري ڏسو تہ اندران ڇا ٻڌل آهي.
هاڻي پڙهندڙ ٻاڻ امين ٿي انصاف ڪن تہ خانصاحب مون سار
ڪاوڙ ڪرڻ ۾ ڪيتري قدر حق ٻہ جانب آهي؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مائي نکي جي هڪ يادگار تصوير (ص-25)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وياسي وينجهار

آغا بدرالدين احمد دوراني

اڄ جيڪڏهن سنڌ جي انهن سڀني سڃڻ شهرن درميان چٽا ڀيٽي ڪرائي ويندي جي زماني جي گردش ۾ اڄي ڏترجي پينگ تي ويا آهن، ته موهن جي دڙي جي مٽ ابلي ۾ جو واحد ۽ زوردار ڪئنڊيڊيٽ رهندو، اهو ڳڙهي ياسين جو شهر هوندو. ورِي جي اليڪشن ۾ فيئر ٿئي ۽ لاڙڪاڻه وارا ڌڙ دوني نه ڪن ته پوءِ انشاالله ڳڙهي موهن جي دڙي کي کوهين ماري ويندي. حالانڪ موهن جي دڙي کي اجڙئي پنج هزار سال ٿي چڪا آهن ۽ ڳڙهيءَ جي بربادي ڪالهوڪو قصو آهي.

ڪو زمانو هو ڳڙهي ٻلي ٻلي هئي ۽ پنهنجو مٽ پاڻ هئي. سنڌس هنداڻان.گهاٽان ۽ واٽيا ملڪان ملڪ مشهور هوا. پر پوءِ وقت جا وارا نيارا آهن. ١٩٣١ع ۾ براج آئي ته هنداڻا ويا. ١٩٤١ع ۾ سر سيڪ ۽ ڪلر منهن ڪڍيو ته سرنهن ڄانهي جي جاءِ وڃي چٽي مٽر ورتي. ويچارا گهاٽائي پاڻ تيل ٿي ويا. ١٩٤٧ع ۾ پاڪستان ٿيو، ته واڻين ۾ اڇي ٽاپڙڪو پيو. ڪو ڪٽو داتو وڃي رهيو ورنه ويڙهن جا ويڙها اباڻا ڪک ڇڏي هندستان لڏي ويا. تڏهن به ڳڙهي جي اوج ۽ موج ۾ ڪو فرق ڦير خير ڪي آيو. شايد هڻ ڪري جو سنڌس والي وارث زنده هيو ۽ جڏهن اهو به هليو ويو، ته ڳڙهي حال ڪان بيحال ٿي ڍرڪي پئي. سچ چوندا آهن ته "ڏڻ ته ڏٺي نه ته وڪڻ ڪٺي".

اهو مرد مجاهد هو آغا بدرالدين احمد دراني جو اڄ ڪان پورا ڏهه سال اڳ اڄوڪي ڏينهن تي راه رباني وٺي رمندو رهيو.
"انا الله وانا اليه راجعون"

بختاور پاڻ ته ويو پر ڏسجي ائين ٿو جڻ ڳڙهيءَ جو ڀاڳ بخت به سندس ڪڍ هليو ويو. هي برابر آهي ته جوڳيءَ وٺي جوءِ خالي ۽ مهنت وٺي مڙهي ضرور سڃي ٿيندي آهي. پر هڪ مڙهي ۽ ڳڙهيءَ جي سڃي ٿيڻ درميان وڏو فرق آهي. سچ هر هنڌ لهندو آهي پر سچ لٿي به سنجها جا ڏيئا ضرور پيا ٽمڪندا آهن. جيستائين وري ڪو صبح جو سائين ڪني ڪڍي. پر آغا وٺي اهڙي اونده [illegible] آهي جڻ ڳڙهيءَ [illegible] سچ اڀرڻ ڪان ئي قسم کڻي ڇڏيو [illegible]

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪجهہ ڏينهن ٿيا، سانگي سان، ڳڙهي وڃڻ ٿيو. عادت انوسار ٽپڙ ڳهر رکي آغا جي آشياني ڏانهن پنڌ پيس. در بند ڏسي واٽڙو ٿي ويس. سالن کان اهو لنگهہ پٽي لتاڙيم. پر مونکي تہ انهن دروازن جو تصور ئي ذهن ۾ نہ هو، جي اڄ اکين پسيم. تعجب اهو، جو در بند ڏٺم. پهرين تہ سڏ ڪيم، پوءِ سمڪ آيم تہ ڪڙو کڙڪايم. پلڪ پهر جي اوسيئڙي بعد ڪنهن جي اچڻ جي آهٽ ٻڌم. ڪو سڏ سماءُ ئي لهڻ آيو هيو. شايد چوڪيدار هوندوا ڏٺم تہ ڪنهن در جي پيڪڙ ۾ اک اٽڪائي منهنجو جائزو ٿي ورتو. ٿي سگهي ٿو تہ آءُ عبدالرحمان ڏاڙيل هجان ۽ پنهنجي پيشي جي حاجت ضروريءَ لاءِ هت آيو هجان؟

وا ءُ سواءُ وٺي هاتفي رڙ ڪري پڇائين تہ "ڪنهن سان ملندين؟" آءُ هڪو بڪو ٿي ويس. سوال پنهنجي جاءِ تي صحيح هو، ليڪن مون وٽ ڪو جواب نہ هو. مونکي ڪنهن سان ملڻو هو؟ جنهن سان ملڻ ايندو هيم اهو تہ هتي خير ڪي هو. پوءِ آءُ ڪنهن سان ملڻ لاءِ ڪهي آيو هيس؟ پشيمان ٿي پنين پير واپس وريس. پرانگهون پرينديءَ قبرستان ڏانهن وک وڌايم.

سندس پيرانديءَ کان وڃي ويٺم. جڏهن ويهي ٽڪس تہ پلٽي ماري ويهي رهيس. محسوس ائين ٿي ٿيو ڄڻ آغا اوجاڳي باعث گهري ننڊ ۾ هيو ۽ آءُ سندس سجاڳيءَ جي اوسيئڙي ۾ هيس. سندس اڄوڪي ننڊ ڪجهہ انوکي ٿي لڳي. آغا ۽ خاموشي! ڪوڙوئي نٿي لڳو. جي سندس جاڳڻ ڳجڪوڙ هو تہ ننڊ بہ ڳهٽ گونج واري نہ هيس. هو تہ هر حال ۾ زندگيءَ جي ڀرپور وهڪري سان ڇلڪندو رهندو هيو.

آغا جو خير صلح وارو ڳالهائڻ بہ نغارن جي نوبت ۽ ڌمال جي غوغاءُ کان رتي پر بہ گهٽ نہ هوندو هيو. هو محترم مير علي احمد ٽالپر ۽ محمود علي قصوريءَ جيان پاڪستان جي انهن ٽن هستين مان هڪ هو، جن سموري عمر هوريان ڳالهائڻ جي ڪڏهن بہ ڪوشش ئي نہ ڪئي هئي. ڪين خبر هئي تہ سندن اهڙي ڪوشش بيسود ثابت ٿيندي.

وري سندس ڪلڻ جي اسٽائيل ۽ انداز ئي پنهنجي نوعيت جو هو، جو هڪ رعد جي راڙ کان گهٽ مختلف نہ هو. مونکي ڪيترن ئي ماڻهن قسم کڻي ٻڌايو هو تہ جن سندس پهرين بار ٽهڪ ٻڌا هوا، تہ آغا جا ڪڙاڪيدار ۽ فلڪ شگاف ٽهڪ سالن تائين سانده سندن ڪنن ۾ گونجندا ٿي رهيا.

مون اهڙو رلڻو ملڻو مڙس پنهنجي اڌ صديءَ جي عمر ۾ ورلي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏٺو. مذاق سندس جولانيءَ طبع جو هڪ بادوانڻ هو. زنده دلي سندس لاءِ بسر خود هڪ زندگي هئي. هو زندگي ۽ موت جي منجهيل مسئلن ۾ ڪڏهن بہ مبتلا نہ ٿيو. هن لاءِ هي وسهڻ ڪافي هو تہ زندگي هڪ خوش فهمي هئي ۽ موت هڪ غلط فهمي! هو بخوبي ڄاڻندو هو تہ ڄمڻ کان وٺي مرڻ تائين زندگي جي تمام مدت هڪ مسلسل روئڻ جي پريڪٽس هئي. پوءِ ڪنهن مهانگائي لاءِ ٿي ماتم ڪيو تہ ڪنهن وقت جي بي وفائي يا قسمت جي ناسازيءَ تي ڳوڙها ٿي ڳاڙيا. يا ڪنهن جي ڪا مومل مري وئي هئي يا وري ڪنهن جو راڻو رسي ويو هوا

مطلب تہ انسان ڪنهن نہ ڪنهن بهاني مُک جيان مٿو پٽيندو ٿي رهيو. جڏهن سچي زندگيءَ جي حيثيت ۽ مدت هڪ سنيما جي انٽرويل کان وڌيڪ نہ هئي، تہ پوءِ ڇو نہ انسان اها گهڙي کلي گذاري. شايد اهوئي سبب هو جو مون آغا مرحوم کي ڇني ڇهماهي ڪاوڙ ۾ ضرور ڏٺو، پر مايوس يا غمگين؟ هر گز نہ!

آغا مرحوم جي گفتار، تقرير يا تحرير ۾ سندس فطري خوش طبعي ۽ خوش مزاجيءَ کي وڏو دخل هو. هو هر رواجي ڳالهہ جو توڙ وچي اُن موڙ تي ادا ڪندو هو جو ٻڌندڙ بي اختيار ٿي کلڻ لاءِ مجبور ٿي پوندو هو. سندس تقرير فصيح ۽ بليغ هئڻ کان علاوه سلوڻي ۽ نمڪين هوندي هئي. البت اسيمبليءَ ۾ بحيثيت هڪ ذميوار نمائنده جي، خواه اسپيڪر جي، سندس انداز بيان گنڀير ۽ رعب دار هوندو هو. ليڪن زياده وقت سانتيڪو رهڻ ڪري مون اڪثر ڏٺو تہ سندس طبع تي خاصو بار ٿي پوندو هو.

پاڪستان ٺهڻ کان ڪجهہ وقت اڳ جڏهن مسلم ليگ ۽ ڪانگريس درميان پاتيپٽ جون سياسي لڙايون جاري هيون، اهڙي سمي، هڪ موقعي تي عام جلسي ۾ تقرير ڪندي آغا محسوس ڪيو، تہ پبلڪ ۾ دستوري جوش و خروش بجاءِ خاموشي طاري هئي. هڪدم ڪيس احساس ٿيو تہ ٻڌندڙ آهن ٺيڙهيءَ جا وڏيرا ۽ ڳوٺاڻا ڪمي ڪاري، جنجي سمجهہ کان، سندس ليگ جي پاليسيءَ متعلق تقرير، ڪجهہ مٿيرو هئي. يڪدم پلٽو کائي سندن زبان ۾ اظهار بيان شروع ڪيائين.

"پائرو! هاڻ مسلم ليگ اهڙو پروگرام رٿيو آهي، جو اسان جلد ڪنڙ ڪانگريسين ۽ مهاسيائين کي ٽوٽا چبائينداسون، ڪين پاٽي ڏيئي مارينداسون ۽ ڪين "واٽو ٻاون" ڏينداسون"....... مسلمان پائر "واٽو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻاون" ٻڌندا ويا ۽ مسلم ليگ زنده باد ۽ نعرہ تڪبير بلند ٿيندو رهيو.......

آغا مرحوم جي ان تقرير جو تصور ايندي ئي اکين سان اختيار ڳوڙها ڳڙي پيا. قبرستان اندر ڪلڻ مونکي ڪجهه عجيب ٿي محسوس ٿيو. ۽ خيالات جي ٽرئفڪ ۾ مصروف رهيس. ڏٺو ته آءٌ ڪا فلم ڏسي رهيو هيس. آغا مرحوم جي ڀرپور زندگيءَ جا ڇهڇٽا منهن جي اکين اڳيان پردي تي يڪي بعد ديگر نقش ٿيندا ٿي رهيا.

سندس اوائلي عمر جو دور ذرا ارڏائيءَ جو هو. علي ڳڙه ۾ پڙهائي پوري ڪرڻ بعد جڏهن ڳوٺ ۾ وارد ٿيو ته سندس شوق ۽ شغل هڪ عام وڏيرڪي ٻار کان ڪو گهٽ مختلف نه هو. سندس آڏا ابتا پير ڏسي،. ڪن چغل خورن وڃي سندس والد مرحوم جا ڪن ڀريا. مرحوم شمس الدين خان نهايت بردبار ۽ جهانديده انسان هو. هن ٻئي ڏينهن تي عريضي نويس کي گهرائي سموري جائداد ۽ زمين آغا بدرالدين جي نالي لکائي دستاويز سندس حوالي ڪري ڇڏيائين. ڪنهن پڇيس ته قبلا! توهان هي ڪهڙو قهر ڪري ڇڏيو؟ اوهان جو نورچشم ته سمورو ارڪو ترڪو ترت تين وال ڪري ڇڏيندو. چيائين ته جو ڪجهه مون وٽ آهي، اهو ته اڳي پوءِ ان جي هٿ اچڻو آهي. هاڻي جي منهنجي مڏي منهنجي مٺي پڇاڻان لٽ مٽي ڪري، تنهن کان بهتر آهي ته اها لٽ ڦر هو منهنجي جيئري ڪري. گهٽ ۾ گهٽ آءٌ پنهنجي پٽ جا پرڪار ته پنهنجي جيئري ڏسي سگهان!

ليڪن زمانو شاهد آهي، ته آغا نه فقط پنهنجا پير سنڀاليا ۽ پنهنجو اباڻو ورثو سنڀاليو، پر پنهنجي ڳوٺ تعلقي ضلع ۽ صوبي سنڌ جي اهڙي ئي لوٽ خدمت ڪئي جا سنڌ جي جديد تاريخ ۾ هڪ سونهري باب جي حيثيت رکندڙ آهي.

پنهنجي شهر جي ماڻهن کي منظم ڪرڻ لاءِ انجمنون وجود ۾ آنديائين. هر انجمن پنهنجي حلقي جي ماڻهن جي شادين غمين ۽ جهيڙن جهڳڙن جي نبيري ڪرڻ وغيره سڀني دردن جو دارون هئي. هر انجمن کي پنهنجو دفتر، اسٽاف، ديڳيون ۽ تنبو طولان حوالي هوا. سڀني انجمنن مٿان وري هڪ مرڪزي انجمن قائم ڪيائين.

صوبي سنڌ ۾ آغا اولين انسان هو، جنهن سڄي ضلع لوڪلبورڊ جي صدر جي حيثيت ۾، هر هاءِ اسڪول ۾ مئٽرڪ تائين مفت تعليم رائج ڪئي. ضلع جي هر تعلقہ هيڊ ڪوارٽر ۾ لوڪل بورڊ طرفان هاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسڪول جون نيون عمارتون تعمير ڪرايائين. ڳوٺن ۾ واهڻن ۾ ڪوآپريٽو سوسائيٽيون ۽ زميندار ي بئنڪ جو شاخون قائم ڪيائين.

سکر ۾ لا ڪاليج سندس اڪيلي سر ڪوشش جو نتيجو آهي.

ضلعي ۽ صوبي سنڌ جي نوجوانن جون ڪانفرنسون ڪري منجهن سياسي بيداري ۽ سياسي شعور پيدا ڪيائين. غرض ته هن سنڌ اسيمبليءَ جي ميمبر خواه اسپيڪر يا وري ضلع لوڪلبورڊ سکر جي صدر جي حيثيت ۾، هن عظيم انسان سنڌين جي علمي ۽ معاشي برتري ۽ ترقي لاءِ پنهنجي هڙان ۽ وڙان هميشه پاڻ پتوڙيو.

مسلم ليگ سان سندس دلي لڳاءُ هو. ان کي سنڌ اندر عوامي تحريڪ بنائڻ ۾ آغا مرحوم جو وڏو هٿ هو. سندس سياست جي ابتدا ۽ انتها مسلم ليگ سان وابسته هئي. زماني گهڻا ويس بدلايا. سنڌوءَ پنهنجا ڪئي پيٽ ڦيرايا، پر آغا آخري وقت تائين ليگ جي گهٽ گهير کان ٻاهر نه نڪتو. عمر جي آخري مرحلي ۾ صدارتي چونڊن ۾ مرحوم ايوب خان جي کلي مخالفت ڪيائين ۽ محترم فاطمه جناح جي حمايت ۾ جهنڊو کڻي بيهي رهيو. پنهنجن پراون گهڻائي ڊپ ڏاءُ ڏنس، پر هو پنهنجي ارادن تي اٽل بيٺو رهيو. ڪيس هر ڪائڻ لاءِ ڪافي لالچون ڏنيون ويون، پر انهن چڪمن تي به آغا پنهنجي اصول ترڪ ڪرڻ جي رغبت نه ڏيکاري.

سرڪاري دشمني کيس ڪافي مهانگي پئي. کيس گرفتاري جي ڌمڪي ڏني وئي، پر هي يار پنهنجي فيصلي کان ته جيترو به پاسي پر نه هٽيو. ليڪن جڏهن سندس ڪن دلي دوستن سياسي قلابازي کائي "ليٽ ڪبوتر" شروع ڪئي ته پوءِ دلگير ٿي پيو. شايد سندس ذهن پنهنجي دوستن کان وفا جي بدلي دغا قبول ڪرڻ لا تيار نه هو.

اليڪشن جو نتيجو سندس خواهش جي خلاف ويو، پر آغا جو نتيجي سان کهڙو واسطو؟ هو ته هڪ کيڏاڙي هو ۽ سندس مقصد ۽ مطلب هو راند ڪرڻ. هار ۽ جيت هر راند جا به لازمي رخ آهن انهن سان آغا جي نسبت ڪهڙي؟

منجهس خاميون هيون. هڪ ٻه نه بلڪ بي حساب ۽ بيشمار. آءُ ڪڏهن ٿو چوان ته ملائڪ هيو. پر جي ملائڪ هجي ها ته منهنجوساڻس واسطو؟ پر انهن خامين جو سندس اخلاق ۽ ڪردار سان ڪو دور جو به رشتو نه هو.

نه فقط مرحوم آغا بدرالدين، پر سندس سمورو دراني خاندان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ساني قديم ڪان اجتماعي طور اها قديمي روايت بدستور برقرار رکندو
و آهي تہ هر قسم جي بداخلاقيءَ ڪان پرهيز ڪئي وڃي. اها ڪسر
ڻ اڃي سندن پويان پوري ڪن تہ اها الله کي خبر. پر اڄ سوڙو تہ الله
ڪ کين امان ۾ رکيو آهي.

آغا مرحوم جون اهي اوڻايون سياسي ڏي وٺ تائين محدود
بون. جڏهن ڪو داءُ ڪري ويندو هيس تہ ڏڪ پچائي پوءِ گڏيل وياج
ميت سمورو حساب ڪتاب چڪتو ڪري ڇڏيندو هو.

هڪ پيري ڳڙهيءَ جي خالصن مٿس نالي وار ڦر ڪرائڻ جي
ڪوڙي فرياد داخل ڪرائي. تہ سندن هٿيار بند پهري هيٺ، ڪرٽ جي
ڪاٺي مان ڳروڳرنٽ صندليءَ سوڙو، ڪٺائي ڇڏيائين. جڏهن پوري
نچات ڪيسيون ڪري معافي ورتي تڏهن وڃي پوٽي واپس ٿي ۽ راه
روءِ جي فتح ٿي.

هڪ اليڪشن جي موقعي تي ڪَرنَ ڳوٺ جي پولنگ اسٽيشن تي
ڪ ڪٽر فرقہ پرست هندو عملدار پرزائيڊنگ آفيسر مقرر ٿي آيو،
تهن علي الاعلان آغا جي مخالفت لاءِ ڪمرڪشي. آغا مرحوم راتو
ت سندس رسوئي معرفت کيس کير ۾ جمال گهوٽي جو جلاب ڏياري
ڏيو. اليڪشن ڏينهن صبح جو مهاشيہ پولنگ اسٽيشن تي براجمان ٿي
ٿخاني ۾ ويو. جهٽ گهڙي رکي ٻاهر آيو. وري ترت ٻاٽ روم ڏانهن
و ۽ پوءِ وري ٻاهر نہ نڪتو. اتان ئي کيس کٽ تي، ڪٺائي شڪارپور
سپتال ۾ داخل ڪيو ويو. ان پولنگ تي آغا نوانوي سيڪڙو ووٽ کنيا!

هڪ ٻي اليڪشن ۾ گهوٽڪيءَ جي پولنگ اسٽيشن تي مخالف
يدوار جو نمائندو هڪ رٽائرڊ پوليس عملدار هيو. جنهن هر منٽ منٽ
ووٽرن تي اعتراض واري ڪو نہ ڪو ڦڏو شروع ٿي ڪيو. سندس
نصد هي هو تہ وقت اهڙي نموني گنوائي ڇڏجي جيئن آغا جا ووٽ
خل ٿي نہ سگهن. آغا مرحوم، جو اليڪشن جي واءُ سواءُ لهڻ لاءِ
شت تي هو، اتي اچي وارد ٿيو. تنهن اها روئداد ڏسي، ان پوليس
ينشنر جي عينڪ ميز تان کڻائي ڇڏي، جا هن گهڙي گهڙي پاتي ٿي،
ري اعتراض وارڻ وقت لاهي ٽيبل تي رکي ڇڏي ٿي. هاڻ جو ويچارو
نشمي بنا ڏهن قدمن تي هاٿي ڏسڻ کان محروم هو، سو ووٽرن جي
ست ڪيئن ڏسي! لاچار ٿي هو پنهنجو ڳاڙهو رومال ۽ ناس جي دبلي
ٽي واپس گهر وڃڻ لاءِ آتو بيٺو رهيو. آخر ڪنهن کي سندس حال تي
حم آيو جو کيس هٿ کان وٺي گهر ڇڏي آيس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻڙهيءَ جي ميونسپل واري اليڪشن ۾ جڏهن شهر جي هندو ۽ خالصہ ليڊرن ڪنهن فيصلي تہ سمجهوتو ڪرڻ کان بائيڪاٽ ڪيو، تہ شهر جي ڪمي ڪاري ۽ پنڪين کي ميونسپل ميمبر چونڊائي ڇڏيائين. صدارت لاءِ وري هڪ ٽانگي واري کي اميدوار بيهاري ڪامياب ڪرايائين.

هيءَ ٻي ڳالهہ آهي تہ اهو ميونسپل جو دور نهايت شاندار ثابت ٿيو. ان ميونسپل جي صدر جو نالو "سڪندر" هو. پوءِ ٿي سگهيو ٿي تہ مٿس سندس نالي جي برڪت ٿي هجي!

عمر جي آخري حصي ۾ آغا کي پنهنجي چند دوستن جي روش خلاف شڪوہ شڪايت ڪندي ٻڌو ويو. ٿي سگهي ٿو، تہ سندس دوستن جي ارڏاين ۾ اضافو ٿيو هجي، يا وري عمر جي تقاضا باعث آغا مرحوم جي قوت برداشت ۾ ڪمي آئي هجي. يا وري هي بہ ممڪن آهي تہ نئين زماني جي نرالي چال ۽ نئون رنگ ڍنگ سندس ڏانو تي نہ چڙهيو هجي!

مارشل لا' آئي، هو ذرا دلشڪستو ٿي پيو. سياست سندس وندر هئي ۽ اها ورونهہ هاڻ نہ رهي. راند رس ۾ ڇڏڻ مناسب سمجهي، سياست کان عملي طور رٽائر ڪيائين.

انفرادي طور آغا مرحوم هڪ غير معمولي شخصيت جو مالڪ هو. سندس صبر، سمجهہ ۽ قوت برداشت عام انساني صلاحيتن کان گهڻو بلند هئي. عموماً کيس "پريو مت" چوندا هئا. هٿ جو سخي هو ۽ سندس دسترخوان نهايت وسيع ۽ ڪشادہ هو. مهمانن جون هڪڙيون ٻهيرون اينديون هيون ۽ ٻيون اسهنديون هيون. جي سندس سنگتي ساٿي هوا انهن کي پليءَ پٽ ڄاڻ هوندي هئي تہ هو ڪافي سفيد پوش گهراڻن کي پئسي پنجڙ جي امداد جو هٿ ڍگهيريندو هو. جن سان جيءَ ريٽل هوندو هيس تن سان تہ ليکوئي نہ ڪندو هو.

مهل جو مڙس ماڻهو هو. ڪڏهن ڪنهن سان ويل نہ وڄايائين. جتي بہ کيس "آلا" ڪٿي ويندي هئي اتي دل و جان سان "جيءُ" چئي ڪڏ ڪري ميچ ۾ ڪاهي پوندو هو.

پنهنجي ڳوٺ خواہ تعلقي جي ماڻهن ۾ ساہ هوندو هيس ۽ مٿن آيل ڪابہ آپدا سهي نہ سگهندو هو. هر مصيبت جي مقابلي وقت پنهنجي سر جو سانگو ڪرڻ سندس لاءِ مهٽي برابر هيو. پاڙي ۾ هڪ پيري ٻاہ لڳي تہ مون کيس پنهنجي اکين سان بہ بہ گهڙا هٿن ۾ کڻي آزاہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ ڊوڪيندو ڏٺو.
خبر پيس تہ امروٽ شريف ۾ سندس دوست دل زميندار جي گهر کي ڌاڙيل گهيرو ڪري ويٺا آهن تہ اتي پهچي مشين گن ڪڍي ڪوٽ مٿان نشانو وٺي ويهي رهيو. تيستائين اتان نہ هٽيو، جيستائين سکر جي پوليس اتي پهچي ڌاڙيلن کي ختم ڪيو.
جي ھوڏ اچڻ جا هوائان ٿيان، تہ پوءِ سندس نند آرام ۽ ڪاڏو پيتو زهر ٿي ويندو.. ويٺو انجنيرن سان مهاڏا ڏيندو ۽ چيڙون گڏ ڪندو. بندن تي سندس ڦيرا پيا پوندا. جي ڪٿي ڪند پيو يا ڪنهن بند تي پاڻيءَ جو زور پيو تہ اتي آغا وڃي اڪاڙو وجهندو. ڍيڪيون پيون چڙهنديون، ٻڪريون پيون ڪسنديون ۽ آغا مٿيءَ تي پلٿي ماري ويهي رهندو. ڪم ڪندڙن کي سندس "ڪهوري ڪهوري ۽ شابي شابي" پئي پوندس. ان وقت تائين سک نہ سمهندو جيستائين ھوڏ کي ڪنهن ھئي موڙ تي نہ پهچائي.
علم و ادب سان تہ عشق هوندو هيس. پاڻ پارکو ۽ قدردان هئڻ سان گڏ هميشہ اها ڪوشش هوندي هيس تہ سندس اڪثر وقت علمي رهاڻ ۾ گذري. سندس علمي دوستيءَ جو دائره حسام الدين راشديءَ کان ويندي جوش مليح آباديءَ تائين وسيع هوندو هيس.
پنهنجي زماني ۾ آغا اولين سنڌي زميندار هو جنهن لکين روپيا خرچ ڪري ڳڙهيءَ ۾ اعليٰ پيماني جي لائبريري "آشيانہ ادب" قائم ڪئي، جنهن نادر خزانہ جي پر کهور اڄ ڪلهہ اڏوهيءَ حوالي آهي.
١٩٣٧ع ڌاري ڳڙهيءَ مان هڪ هفت روزه اخبار "پيغام صلح" جاري ڪيائين. بعد ۾ سکر کان روزانہ اخبار "انقلاب" جو پايو وڌائين جا اڄ ڏينهن سوڌو باقاعدي نڪرندي رهي ٿي. هي ٻي ڳالهہ آهي تہ هاڻ منجهس اها چس ۽ سواد نہ رهيو آهي. اخباري دنيا سان گڏ ناتو نباهڻ لاءِ آغا مرحوم پنهنجي قلمي ڪاوش جو سلسلو بہ جاري رکيو.
سندس ڪجهہ مضامين اخبارن ۽ رسالن ۾ بہ شايع ٿيا. سنڌ جي تاريخ جي سلسلي ۾ ڪجهہ نادر نسخا سندس هٿ آيا، جن جي اصلاح ڪرڻ بعد اهي سنڌي ادبي بورڊ طرفان ڪتابي صورت ۾ ڇپايا ويا. حج کان واپسيءَ بعد پنهنجو سفر نامون "مسافر حجاز" شايع ڪرايائين.
سندس دوستيءَ جو دائره انتهائي وسيع هو. هو سنگت رکي بہ ڄاڻندو هو ۽ نباهي بہ سگهندو هو. دوستن جي انتخاب ۾ هو ڪنهن بہ خاص سطح يا درجي جو قائل نہ هو. سندس رفيقن ۾ ڪافي انداز انهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماڻهن جو هو، جي غريب مسڪين ۽ لاوارث هوندا هئا. جنجي وقت بوقت مشڪل ڪشائي ڪرڻ پنهنجو فرض سمجندو هو. جن ماڻهن سان دوستيءَ جو دم ڀريندو هو ته سانت نباهڻ لاءِ سندن ڪانڻ ڪيڻ، ڪَس ڪائڻ ۽ سندن سڀ اَنگلَ سهڻ ۾ به خوشي محسوس ڪندو. وري جن لاءِ جاکوڙ ڪيائين انهن به پنهنجي وسعت آهر ساڻس واه جو ناتونباهيو.

مون آغا مرحوم جا ڪي اهڙا به غريب پر جان نثار دوست ڏٺا آهن جي سندس صحيح معنيٰ ۾ عاشق هوا. حلانڪ مرحوم جي لاڏاڻي کي ڏه سال گذري چڪا آهن پر اڄ به انهن اڳيان آغا جو نالو ڪٺندا ته سندن اکين مان بي اختيار ڳوڙها ڳڙي پوندا. جي يقين نه اچيو ته ڪِٿرهي ياسين ۾ وڃي اهو مشاهدو ماڻيو. جي ٻيو ڪو نه مليو ته علي نواز پٽني جي پڇا ڪيو. سندس اهي دوست جي "وڏا ماڻهو" هوا يا آهن تن لاءِ آءٌ ڪا ڳارنٽي ڏيئي نٿو سگهان، ڇاڪاڻ ته انهن جي دوستي ۽ برادري قادر جي ڪمن جيان بغير مقصد ۽ مطلب جي هرگز نه ٿيندي آهي. ليڪن الله کي خبرا ڇاڪاڻ ته دلين جو مالڪ مطلق اهوئي آهي. ٿي سگهي ٿو ته آءٌ غلطيءَ تي هجان.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آغا بدرالدين دراني (ص-51)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سائين مهدي شاھ جهنڊه وارو

جي ماڻهو هي چوندا آهن تہ : "اهي تنجائي مري ويا جي گهڻا ڏيندا هوا" تنجي شايد سائين مهدي شاھ جهنڊه واري سان ڏيٺ ويٺ ٿي نہ ٿي آهي. سائين "تنجن" جيان نہ فقط گهڻا ڏيندڙ آهي پر گهڻن گڏ رسا ۽ گاھ پٺو پڻ. ليڪن شرط هي آهي تہ اول سائين جي دعوت قبول ڪيو، سائس ماني کائو ۽ پوءِ جو ڪجهہ موجود آهي اهو "حال پريان نال" ونديو ۽ ورهايو ويندو.

جيڪڏهن مهدي شاھ جي ماني کائيندا تہ اوهان جو مٿس احسان ٿيندو. ڇاڪاڻ تہ سائين پنهنجو سٺيڪو سالہ زندگيءَ ۾ اڪيلو ماني شايد مشڪل کاڌي هجي. ازانسواءِ سائس ماني کائڻ بسر خود هڪ قسم جي مڪمل علمي ترغيب آهي. گره گره تي دل جي حضور سان مهمان اڳيان هر بره جي آڇ ڪندي، خواه پاڻي پيارينديِ، باغ بهار ٿيڻ، مهمانن جي آئي سندس چهري تي ٻهڪ اچڻ،مهمانوازيءَ جا آداب آهن، جنجي بجاآڻڻ لاءِ جيب جي ڪشادگي، خواه دل جي سخا جو هئڻ اشد ضروري آهي.

ائين بہ نہ آهي تہ ڪو سائين تمندار يا تونگر آهي. هي پڻ غلط آهي تہ سندس زمينداريءَ تان سچ ٿي نہ ٿو لهي يا وري سندس پٽاريون اڻ ڏٺيون چڙيون ٿيون وڃن. هر گز نہ. مهدي شاھ جي تمام ملڪيت ۽ ميراث مانيءَ تائين محدود آهي. ليڪن الله پاڪ جا ڪيس دل ڏني آهي تنهنجون حدون سمنڊ جي ڪنڌين کان زياده وسيع آهن. هونئن بہ هي هڪ حقيقت آهي تہ هٿ جي ڪشادگيءَ جو دل جي وسعت تي دارو مدار آهي ۽ نہ ٻئنڪ ٻئانس يا دولت تي.

موجوده نفسانفسيءَ جي زماني ۾، جڏهن ماڻهو ڪونن تي چڙهيو دوربينيون کنيو واجهائيندا ٿا رهن تہ ڪو نامراد مهمان تہ سندن طرف نہ ٿو اچي! وري قسمت سانگي ڪو بدقسمت وڃن اچي بہ ٿو سهڙي تہ چڙ ڪالرا يا وبا گهر ۾ گهري، ۽ جيستائين ڪيس تڙي جان آزاد نہ ٿا ڪرائين تہ آرام نہ ٿو اچين. خاص طور ان ملڪ ۾ جتي ڪجهہ انداز اهڙن ماڻهن جو بہ هجي جن سموري عمر پنهنجي گهر ۾ ٽڪاءُ نہ ڪيو هجي ۽ نہ وري ڪڏهن پلجي پنهنجي هڙ جي ماني کاڌي هجين، يا وري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سندن هاضمي جي اهڙي ڏيري حالت هجي جو ڏهُ ئي تڏهن ٽيندو هجين، جڏهن ٻوٽيون ۽ ڇانور سندن نڪ کان ٻاهر نڪري اچن. ان ماحول ۾ آئي وئي کي آجيان ڪري، جيءُ ۾ جايون ڏيئي، هٿ ڌوئارڻ ۽ بسم الله ڪري کين کيڪر ڪرڻ کان پيشتر ماني کارائڻ ۽ کين پاڻ وٽ مهمان رهائيندي پاڻ کي ڀاڳ ۽ بخت وارو سمجهڻ، اهي اهڙيون خوبيون آهن، جي فقط هڪ ٺيٺ سنڌيءَ ۾ ئي ٿي سگهن ٿيون.

ان ڪسوٽيءَ لحاظ کان سائين مهدي شاه صحيح معنيٰ ۾ سنڌي آهي. ڇاڪاڻ ته هڪ سنڌي لاءِ فقط سنڌ ۾ جنم وٺڻ، سنڌ ۾ رهائش اختيار ڪرڻ يا سنڌي ٻولي ڳالهائڻ ڪي ڪافي لياقتون نه آهن. سنڌ ۽ سنڌين سان ڪن ايامن کان ڪي خصوصيتون جهڙوڪ حضور شرمي، مهمان نوازي ۽ سادگي وغيره منسوب ٿيل آهن ۽ هڪ سچي سنڌي لاءِ انهن تمام خوبين جو هئڻ هڪ لازمي امر آهي. سائين مهدي شاه پنهنجي مٺڙي ملڪ جي اهڙين قديمي روايتن کي زنده رکندي، سنڌ ۽ سنڌين جي جا لڄ رکي آهي سا هر سنڌيءَ لاءِ باعث فخر آهي.

مانيءَ جا ملهه پيا ٻه گهٽا. سنڌ ڪا سڄي نه آهي. هڪ گهرين ته لک ڏيانءَ . پنجئي آڱريون برابر نه آهن. سر سر ڪلاءِ تجليءَ ۾ فرق ضرور آهي. ڪي اڳين جهان جي توشي ناهڻ لاءِ پيرن فقيرن کي ڳاڏو کارائن ۽ کارائي پوءِ دعا جا هٿ کڻائن ته کين بهشت جي ڪا الاٽمينٽ ٿئي. ڪي وري اڳين جهان لاءِ نه ترسندي، ديڳيون دمي، مٿن ٿي ڪٽي، هن جهان جي مشڪل ڪشا ڪامورن جا وجي ٻيڇ ڀرين. ڪجهه پاٿو ته اهڙا به آهن جو جيستائين ڪو تيز تپ يا ٻرو نه چڙهين، تيستائين سوئو هٽين، جو ڪو رت ڦڙو نڪرين. ڪي اهڙا سوداگر قسم جا سخي پڻ آهن، جي پنهنجي پيءُ جي نيت ڪنهن پيٽ ڇٽئي ملان کي ڪرڙ کارائيندي ائين پيا ٽڪرندا جڻ حاتم جي قبر کي لت هڻي آيا آئون. ليڪن آءُ صدقو انهي ٻنهي ڏاڙهي تان، جي هر آئي وئي کي پيچ پاڻي پيارينيدي نه ذات پڇن نه پار پڇن نه ٽڏو ڪن، نه ٿورو ڪن ۽ نه وري ڪو اڳين جهان يا هن جهان جو سودو ڪن. بلڪ جو ڪجهه وٽن آهي اهو آڇيندي هي چون ته :

"اي شڪر الحمد جو مٿو گهر پوءِ مڪّنا."

مهدي شاه جو دستر خوان جملي مقصدن ۽ مطلبن کان مٿي آهي.

سائين عمر جي ان موسم ۾ آهي جنهن کي هاڻ نه ڪرسيءَ جي ڪشش آهي ۽ نه اليڪشن جي آس. نه وري ڪنهن کر پلاٽ الاٽ ڪرائڻ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جهوري لڳل آهي ۽ نہ وري ڪو پاڻيپ موڪرو ڪرائڻو آهي. هو پارسا پيرن ۽ گبر وڏيرن ۽ ناٽ ڪامورن جو دعاگو ضرور آهي، ليڪن سندن ڪاڻيارو نہ آهي. چاڪاڻ تہ سندن نقطۂ نظر "دنبو دنب وڌائيندو تہ پٽ پنهنجي ڍڪيندو." ڪوڪنهن جي قيامت ڪرنہ چڏائيندو. هرڪا ٻڪري پنهنجي ڦاهي چڙهندي. سائين جي ڦلاسافي آهي. تہ "ماني مولا جي آهي. داڻي داڻي تي مهر لڳل آهي. هر ڪو پنهنجو نصيب ٿو کائي. رزاق جي ڏنل روزيءَ تي سنڌس ڪا هڪ هٽي نہ آهي. پر ٻين جو بہ حق آهي ۽ پوءِ هي ممڪن آهي تہ ٻين جي صدقي شايد مونکي بہ ٽڪر ملندڙ هجي." بابا جو ڪجهہ مون وٽ اُيو اهو بہ اتي ئي رهندو. "رکيو" نالو پٽ جو بہ نہ رکاڻ. سڪندر بہ ٻئي هٿ ڪفن کان ٻاهر لڙڪائي رمندو رهيو. آهي سڀ اکين جو ڍرءَ. ڏوڙ جو مسئلو ڏوڙ ۾ اهو ڪونہ ٻڌو اٿئي تہ تنهنجي اوڙي پاڙي يا ڳوٺ ۾ ڪو انسان بکيو رهجي ٿو وڃي تہ توهان تي ماني کائڻ حرام ٿيو پوي."

سنڌس مهمان نوازي فقط ماني کارائڻ تائين محدود نہ آهي. تحفن جي بہ وٿس ڪا ڪمي ڪانہ اهي. هر سنڌي سوڪڙي پوءِ لاڙي اجرڪ وٺي، نصرپوري کيس ڪپني، هالن جي هندوري تي دل سرڪئي، جي، نہ تہ من رلهيءَ تي هر ڪين ، پر جي روڪڙ جي بہ ضرورت اٿئي. تہ، تڏهن بہ پنج پنجاہ پنج سو ڏيڻ ۾ سائين ملول مور نہ ٿيندو، طلب تہ هٿين خالي نہ ويندين. مون پنهنجي اڌ ڪلاڪ جي ملاقات دوران ۾ ڏٺو تہ ڪن کي بادامن جي شربت جا شيشا وٺيا، تہ ڪن جوئر جو اٽو ڳنڍي ٻڌي ڪنيو، تہ ڪن جي فرمائش وري پلي‌ءَ جي ساڳ تائين محدود هئي. سائينءَ جي سخا جا هيراڪ سوڪڙين لاءِ اٿين ڏرٿو ماري وينا هوندا آهن جڻ تہ سول ڪورٽ کان ضبطي ڪيرائي آيا آهن.

سائين جي توشہ خزاني ۾ هر قسم جو ڪچومر حاضر هوندو آهي. جوئر ۽ ٻاجهري جي اٽي کان گوگڙن جي ڪچورين تائين، مبادا ڪنهن کي بصر باديءَ ڪنهن کي واڱڻ وائي لڳندا هجن. مهمانن لاءِ ٻاجين کان علاوہ چٽڻيون مربہ آچار علحده. جي ماني کائڻ لاءِ تاثير خير کي آهي ۽ ريل چڙهڻ واري اٿس تہ ماني ٽفن باڪس ۾ مهمان کي اسٽيشن تي پهچائي ويندي ۽ ٽفن باڪس سنڌس سامان ۾ رکيو ويندو. مهدي شاہ پاڪستان ۾ شايد واحد مهمان نواز آهي، جنهن جي گهر ۾ بيڪ وقت چالهارو کن ٽفن باڪس با ادب با ملاحظہ رکيل هوندا آهن ۽ ايترو انداز درماہ تئين سر خريد ڪيو ويندو آہ. هيءَ ٻي ڳا بہ آهي تہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سائين جي مهمانن مان ڪنهن بہ خدا جي بندہ اڄ ڏينهن سوڌو ڪڏهن باڪس واپس نہ ڪيو آهي. تي سگهي ٿو تہ هو سائين کي رنج ڪرڻ نہ گهرندا هجن.

بورچيخاني جو ٻار اڌ درجن کن ٻانهين تي آهي جي علي الفجر اُٿي چلها ٻاري بصر ڪپڻ ۽ اٽو ڳوهڻ ويهنديون آهن ۽ اڌ اڌ رات تائين واري ڦيري سان ڊيوٽي ڏينديون رهنديون آهن. گرمي هجي، سردي هجي. تپندڙ ڏينهن يا برسات جي رات! سائين وٽ لنگر ڪليل ۽ ماني تيار ملندي. "هتي اوپلو مهمان پنائي پاڻ" وارو ڪو ليڪوئي نہ آهي. جنهن وقت وڻيئي اچ. نہ تعارف جو ضرور نہ تڪلف جي محتاجي. هڪ مهمان سائين کي چيڀيندي چيو تہ "قبلا! توکي اهي ٻانهيون ڏينهن قيامت جي وٽ ڪرائيديون، چاڪاڻ تہ ٻاه اڳيان ٻيهندي ۽ ٢٤ ڪلاڪ مانيون پوڙ پچائيندي سندن هٿ بہ سڙي پيا آهن." شاہ صاحب مرڪندي ورائيس تہ "اها نيڪي ڪندي هٿ سيني جا سڙندا آهن ۽ هنن جا بہ سڙيا تہ پيا سڙن. جاڙي بہ جڳ سٺين."

بورچيخاني جو ملاحظو ڪندي، اچرج هن ڳالهہ جو ٿيو تہ هتي سٺي ڪُنس جا ڏہ چلها ٺهيل آهن ۽ ڏهئي برابر ٻرندا رهندا آهن. ڪراچيءَ جي شاهي هوٽل ميٽروپول، ۾ بہ اٺ ۽ ٻي نمبر ۾ برک هوٽل فاروق ۾ ست چلها آهن. هڪ طرف کان ديڳڙن جي رجمينٽ لائين لڳل، تہ چمچن، ڪپگيرن ۽ ٿڻٿين جو لشڪر ٻي طرف. ڪنا دانگيون توا ٽوپيون چلهين تي سوار. برنين ڪولن ۽ پيالن پليٽن جو تہ ڪاٿو ئي ڪونہ آهي. شابس آهي ڳوٺائين ماين کي، جي لنگر جو چرخو چلائينديون ٿيون رهن. مارئي بہ بنديخاني ۾ ويٺي ورلاپ تي ڪيا ۽ ڪو ويٺي ڏيڍ مڻ اٽو تہ نہ ٿي ڳوهيائين. سسئي ڏينهن پهر ٽڪر ٽاڪيو ۽ فقط پير پٿون ٿيس تہ رڙيون ويٺي ڪيائين تہ "او مونسان جبل ٿو جاڙون ڪري." ليڪن آفرين صد آفرين انهن ماين کي جو سارو ڏينهن ڊور جيان رهندي مهدي شاہ جي مانين ۽ ٻوڙن سان ڳن ڏينديون ٿيون رهن!

سائين جون مشغوليون روزہ نماز علاوہ مهمانن جي خوش آمديد ۽ ٻار پرچائڻ آهي. پنهنجي اولاد کان بي نياز آهي، پر پنهنجي عزيزن خويشن ۽ نوڪرن چاڪرن جو چڱو ٻہر ساڻ هوندو اٿس. ٻارن جا ولر ورايون ريٺا هوندس. ويٺو کين ريجهائيندو يا رانديون ڪندو. جيستائين نماز جو وقت ٿئي يا وري ڪو بختاور مهمان اچي سهڙي. اڇو ململ جو سنڌي چولو، گلي ۾ ڏوتل جهولدار سٿڻ. سڌي سادي سفيد مختصر ٽوپي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مٿي تي ۽ سنڌي جتي پيرن ۾. موڪري ڪشادي ڪرسيءَ تي ٽيليفون پاسي ۾ ڪيو ويٺو رهندو تہ مبادا ڪنهن دوست جو ماني موڪلڻ لاءِ نياپو اچي. ويهارو ٽيهارو گهر تہ اهڙا بہ آهن جتي سائين جي گهران يا روزانہ ڪچو سيڌو ويندڙ آهي يا پڪل ماني. ٻاهرين مهمانن کان علاوه هڪ ٻہ ٽولا مقامي مهمانن جا اهڙا بہ سائين وٽ ايندڙ آهن جي سندس ماني کائي پوءِ سندس ٽيليفون تي لاهور، پنڊي پشاور ارجنٽ ٽرنڪ ڪال ڪري ڏهہ ڏهہ منٽ مجلسون ڪري هليا ويندا آهن. سائين جو ٽيليفون بل درماهو منهن جي ماهياني پگهار کان ٻيڻو ٽيڻو ايندڙ آهي ۽ آءٌ ڪو پڇيوالو نہ آهيان.

ماني ڪارائڻ گڏ سائين پنهنجي ماني ٻارهوئي پرهيز جي پر چڱي کائيندو آهي. هي سندس خوش قسمتي آهي جو اڄان سوڙو ڪيس ڪنهن جي نظر نہ لڳي آهي. سائين ويٺو مشڪندو ۽ مرڪندو، اگر ڪراڙو ٽيڻ واقعي هڪ آرٽ آهي تہ شاہ صاحب هڪ بهترين آرٽسٽ آهي. اسانجا ٻيا وڏڙا سٺ ٻاهٺ ۾ اچڻ بعد، اهڙا تيڪ ۽ تيسي ٻاز ٽيو پون جو ساڻن ڳالهائڻ تہ درڪنار پر اسلام عليڪم چوڻ تي بہ ڳارين کان بچڻ هڪ مشڪل معاملو آهي. سائينءَ سان مذاق ڪيو، چٿرون ڪيو، ۽ هنج ۾ ويهوس تہ بہ ويٺو ٽهڪ ڏيندو.

ٻڌو اٿم تہ سائين ڪتا بہ پاليندو آهي. ٿي سگهي ٿو. هي هڪ لازمي چيز آهي. جنهن انسان جو هر انسان سان ايترو انس هجي تہ هي ڪٿڻ ممڪن آهي تہ هو انسان جي بهترين جاندار دوست کي نظر انداز ڪري سگهي ٿو. ٿي سگهي ٿو تہ مهدي شاہ ۾ اهڙيون ٻيون بہ ڪي خاميون هجن. ضرور هونديون آخر تہ هو انسان آهي. هر انسان خطا جو گهر آهي ۽ خطا کان خالي الله جي ذات آهي ۽ سائين ذات جو سيد آهي. ليڪن قسم مونکي سچي سيد جو، تہ مونکي منجهس ڪا ڪوتاهي نظر نہ آئي. شايد اهي ٻسي سگهن جن جي اکين تي الٽا چشما پيل هجن. جيستائين سندس نج سون جي دل، سنڌ ۽ سنڌين لاءِ بي پايان والهانہ محبت ۽ هر مهمان جي دل جي خلوص سان خدمت جو تعلق آهي تہ سائينءَ تاجي پيٽي پٽ آهي. مونکي تہ سائين، سچي ڳائي گهہ ۽ سچي ماهي کير مثل هڪ سچو سنڌي نظر آيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

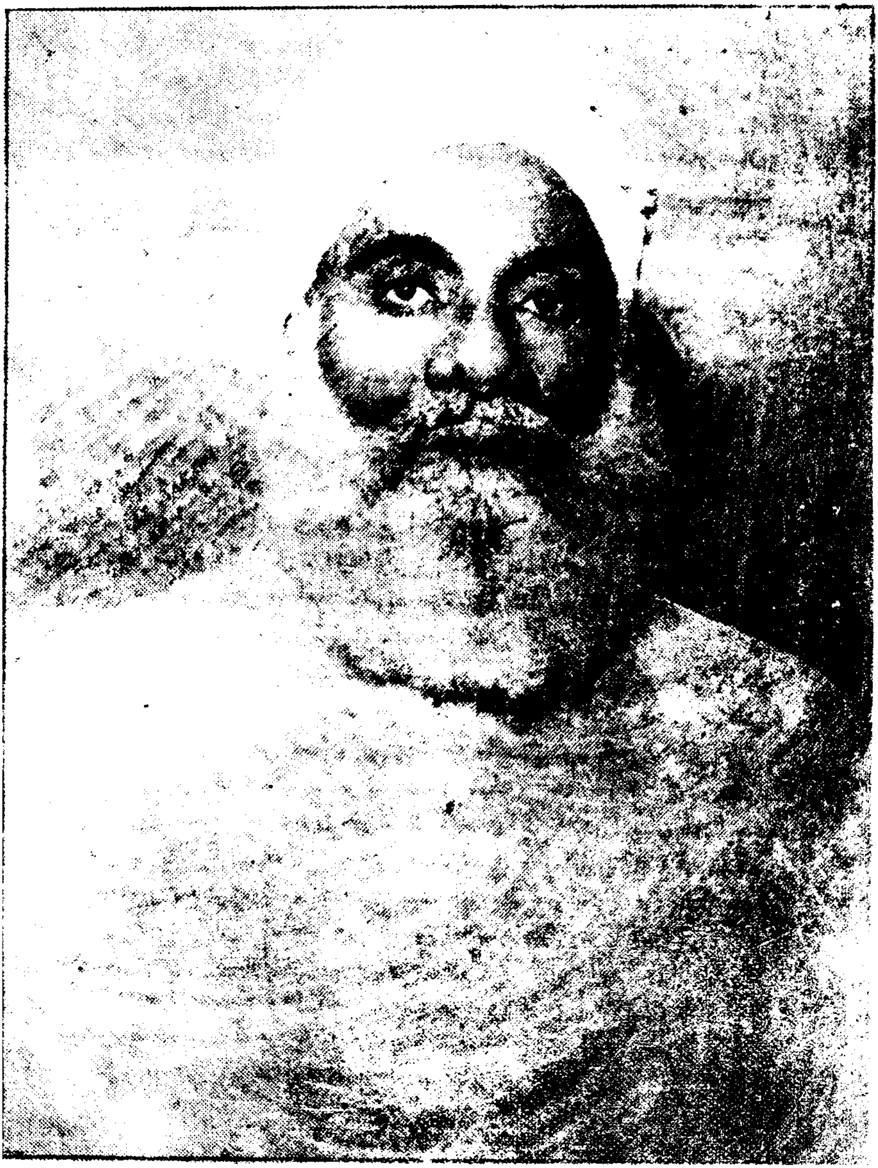

سائين مهدي شاهه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪلجڳ جو ڪاپڙي فولاد فقير

الله آهي ۽ هر جاءِ حاضر ناظر آهي، اهو ايمان اٿم. ليڪن الله آهي ۽ خيرپور ميرس جي هڪ ڳوٺڙي ۾ جيئرو جاڳندو دونهين دکايو ويٺو آهي، اها خبر تڏهن پيم، جڏهن نوڪريءَ سانگي اچي خيرپور ۾ وارد ٿيس.

يقين ٿي نه ٿي آيم، ته ڪو اهڙو به خدا جو بندو هن جهان ۾ موجود آهي، جو ڪائونسلن ۽ اسيمبلين جي ميمبري ڇڏي، الله جي آئٽي نپٽي ۽ سچي سيٽ لاءِ ڪو ڪئنڊيٽ ڪري ٿيندو هجي. ڇاڪاڻ ته، هين ادارن جي ميمبريءَ مان ڪجهه نه ڪجهه ڪرتيل ضرور حاصل ٿيو ٿي، ليڪن الله سڏائيندي، پتو پاڙو يا الائونس ته ڪونه ٿي مليو، پر رڳو ويلي ويلي لعنت ملامت علاوه وقتي دانگيءَ جي منهن تي مالش سان گڏ، ڪامريڊ گڏه جي ابتي سواري به پلئه ٿي پيئي.

پار پتا پڇا ڪندي معلوم ٿيو ته خيرپور ميرس کان ويهارو ميل مفاصلي تي ٿري شهر لڳ، مينگهي شر فقير جي ڳوٺ ۾ "فولاد" نالي هڪ درويش ديرو دمايون ويٺل هو، جنهن نه فقط معراج جي حاجي هئڻ جي دعويٰ ٿي ڪئي، پر خود خدا هئڻ جي دمزني پڻ ٿي هنئي. حالانڪ سائنس ملن مولوين طرفان ڪافي عقوبتون ڪيون ٿي ويون ۽ ڪيس ڪجهه دفعا شرعي تعذير پڻ ڏنا ٿي ويا، پر هيءُ يار " سيهڙ ٽنڪون تي چوٽون پچ" مثل پنهنجي هوڏ کان هيٺ مور نه ٿي لٿو.

ويٺي واجهه وڌم ته من نه من ڪو موقعو ملي ته ان مانجهي مڙس جو مهاندو پسان. ان موقعي لاءِ ڪو گهڻو عرصو انتظار ڪرڻو نه پيو. خوش قسمتيءَ سان ادر نبي بخش بلوچ پڻ تن ڏينهن ڪمن ڪنير جي ڏور جا بيت ڏوريندي اچي خيرپور ميرس سهڙيو. سائنس حالي احوالي ٿيندي، "فولاد فقير" جو ذڪر خير چوريو ويو. بلوچ صاحب جي شامل راءِ ٿيڻ شرط ٿي مسافري لاءِ ترت سانباهو ڪيو ويو. پنهنجي ڏاري يار اسماعيل نون جي تاريخي جيپ ۾ سوار ٿي معراج پسڻ هليا سون.

ماه جون جي مالڪ مار گرمي، ڪچو ۽ ڪڙ ٻڙ رستو ۽ وري نون صاحب جي قديمي جيپ جا جهاڪا ۽ جهاٻا! ميل ٻن اندر ٻنيوئي ٻي پاسي ٿي پيوسون. رستي جي صحت ۽ سنوت جو عالم هي هو، جو اگر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪو عادتي ڏوهاري ڏوه ڪرڻ کان نابري واري، ۽ ڪيس نون صاحب جي جيپ ۾ ٺري، واري روڊ تي فرلانگ ڪن مفاصلو طئي ڪرايو ويجي، اميد ته سڏ پنڌ اندر ٺي گذريل ويهارو سالن جون ڪيل چورين ۽ ڦرين سڀ سميت سچي ڪري ڏيندو.

بعد ۾ هيءُ معلوم ڪري ڏاڍي خوشي ٿي، ته ان رستي ڪان ڳوٺاڻا مٿرنٿي هوم (ويم ڳهر) جو به ڪم وٺندا آهن ۽ هر پيٽ واري عورت کي ٻڪيءَ ۾ وجهي هن رستي تي ڏهاڪو وکون ڪن مس رڙهندا آهن ته مشڪل ڪشائي ٿي ويندي آهي. ۽ داين مائين جي خدمتن جي ڪا ضرورت درڪار نه ٿيندي آهي.

هن مسافريءَ ۾ ڀائو جلباڻي صاحب جنهن کي عرصي کان هر نيا جي شڪايت آهي، تنهن سان ته نسورو ناحق ٿي چڪو. جيپ جي جهاڪن سبب سندس جملي وسلا هيٺ مٿي ٿي ٿيا ۽ هر سڏ پنڌ بعد گاڏي روڪڻي ٿي پيئي، جيستائين هي يار پنهنجا ٽيڙ ٽانيڪا ڪري. قصو ڪوتاه آخرڪار دعائون پڙهندي، لوڙائو ڳائيندي ۽ هٿنڊل هٽيندي، نماشام ڏاري اچي ٺري شهر پيڙا ٿياسون.

ٺري ۾ راتاهو ڀائو غلام قادر جج وٽ ڪيوسون. اڳواٽ اطلاع سبب قيام ۽ طعام جو جوڳو بندوبست ٿيل هو. بيپناه ٿڪاوٽ باعث همراهن جي حالت بري هئي. هي فيصلو ڪيو ويو ته رات رهي صبح جو سويل فولاد جي درگاه ڏانهن پنڌ پئجي.

صبح جو ٽيڙ جيپ ۾ رکي شهر جي ڪار دار وٽ نيرن نوشجان ڪئي سون. نيرن جو ته فقط نالو هو. ماني منجهند خواه رات، ٻنهي ويلن جي مٽ هئي. ٺريءَ ۾ مرچ ڏاڍا سستا ۽ شايد ٽڪي سير ٿي ڏٺا، چاڪاڻ ته ٻوڙ جي ٻن ٽن گراهن کائڻ بعد، هر همراه پاڻيءَ لاءِ اهڙي اوچتو ۽ زوردار رڙ ٿي ڪئي، جڻ ته ڪنهن ٽاڪرو وڇونءَ ڏنگ هنيو اٿس. ادو جلباڻي جو اسان سيني ۾ سخت دل انسان سمجهيو ويندو آهي، تنهن جي خود نيڻن مان نير نار ڪيو ٿي وهيا. پانءَ ته مٿس انٽي ڪرپشن جو ڪو حقي ڪيس داخل ٿي رهيو هيو.

ڪچڙي منجهند ڏاري اچي "فولاد فقير" جي لوڙهي تي پهتاسين. جيپ کان لهي ٽيڙ چنبياسين، چاڪاڻ جو رستي جو ڏڏڙ سبب لنگ لٽا ۽ منهن مٿو سڀ پيوت ٿي ويل هئا. ڀائو غلام قادر ۽ مون نقعه ڪپڙا چنبيا. چاڪاڻ ته ڏڏڙ اسان جي ڪاري منهن کي اچو بڻائي اسانجي اڳين نور کي وڌيڪ روشن ڪندي رهندي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فولاد فقير جهڙو ڀڙو هيوسين اهڙوئي ڏنوسين. اڇا ۽ رتي ڪئر. قداور جسم رعبدار شڪل، چمڪدار اکيون ۽ باقي ياڪر ڪن ڏاڙهي. ڏاڙهي ۽ ڪا ذاتري تي ڏني ۽ انهن سونهارين مان هئي جي سدائين پوليس پوليس پڪاريندبون رهنديون آهن.

درويش جي طول طويل ڪلاهه مبارڪ پڻ پنهنجي نوعيت جي واحد ٽوپي هئي. ۽ سندس ڀماڙ جسم تي ائين ٺهڪي ٿي آئي جيئن حيدرآباد طرف جي جڳهين مٿان بادواڻ نظر ايندا آهن. فقير جي ڪٽ تي براجمان هوندي ۽ سندس ٽوپيءَ جي نوڪ لانڍيءَ جي ڇت سان ٿي گسي ۽ ڇت کان ٽوپيءَ درميان ڪئلين ۽ ماڪوڙين جي باقاعدي ٽريفڪ جاري هئي، جا اڪثر هلي ڪچيءَ جي ڀنوئڙن وارن جي جهنگ ۾ غائب ٿي وئي ٿي. ڪلاهه مبارڪ جي ڊزائينءَ وضع قطع فقير صاحب طرفان خاص ترتيب ڏنل هئي. دوران گفتگوءَ، فقير ۽ چار دفعا ٽوپيءَ کي لاهڻ ۽ وري پائڻ جي زحمت ڪئي. پر ٽوپيءَ کي ٻئي هٿ وجهي ادب ۽ احترام سان ائين لاٿائين ٿي، جيئن ڪا ڪمسن پاٿياري پنهنجي مٽي تان ڊلو وڏائيندي آهي.

اسانکي سامهون ايندو ڏسي فقير اٿي بيهي آڌرڀاءُ ڪيو ۽ نهايت خوش اخلاقيءَ سان خوش خير و عافيت ڪيائين. ڊاڪٽر بلوچ، جو اسانجي وفد جي اڳواڻي جا فرائض ادا ڪري رهيو هيو، تنهن سڀني ساٿين جو واري ڦيري سان تعارف ڪرايو ۽ واضع ڪيائين ته سڄي سنگت سندس زيارت سانگي آيل هئي.

فولاد فقير ڪلندي بلوچ صاحب ڏانهن مخاطب ٿي پڇيو ته "ابا، راز ٻڌڻ آيا آهيو يا رونشو ڏسڻ؟" جواب لاءِ نه ترسندي فقير اڃي بحر ۾ پلٽيو. پوءِ ته عربي، فارسي سنڌي ۽ سرائڪي سڀ مان ٻست پار ٿي ويو. شڪر الحمدالله جو اسان سيني ڪي، ڊاڪٽر کان علاوه ٻولين جي معلومات گهٽ هئي ورنه شايد ڪافي عرصه تائين اسانجي ڪل ٽڙيل هجي ها.

بزرگ پنهنجي بحث جي بسم الله شيطان سان ڪئي ۽ رازدارانه لهجي ۾ اسانکي ٻڌاياڻين ته شيطان جو وجود بلڪل ڪونه آهي ۽ ماڻهن فقط پنهنجي گناهن ۽ برائين کي ٻئي مٿان مڙهڻ لاءِ هي بدبدو ڪڙو ڪيو آهي. بقول فقير جي ته آدم جي بهشت مان نيڪاليءَ بعد شيطان جي ڊيوٽي پوري ٿي چڪي ۽ بعد ۾ ڪيس وري ساڳي عهدي تي فائز ڪيو ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شيطان متعلق ذڪر ڪندي، فولاد فقير پنهنجو هڪ تازو تجربو ٻڌايو تہ ڪيئن نہ هن هڪ ڏينهن الله ۽ شيطان ٻنهي جي نالي خيرات ڪئي، پر راڻ خدا جي خيرات لاءِ دال ۽ شيطان جي ختمي لاءِ ٻڪر ڪهارائي ٻوڙ پلاءُ تيار ڪرايائين. سڀ ماڻهو ٻوڙ پلاءُ طرف ڀڳا ۽ الله جي نالي جي دال جيئن جو تيئن رکي رهي.

ملن مولوين فولاد کان هي پڇيا ڪئي تہ ٻڪر کي اتر طرف منهن ڪرائي تڪبير چو ڏياري ويئي، چو نہ اولهہ طرف؟ فولاد کين جواب ڏنو تہ "مونکي ڪهڙي خبر تہ اوهان الله کي ڪعبي جي ڪوٺي تي ويهاري هيٺان ڏاکڻ ڪڏي آيا آهيو".

بهشت متعلق فولاد فقير فرمايو تہ هو جنت جو طالبو هرگز نہ هو ۽ هن ڪڏهن بہ اهڙي خواهش ڪونہ ڪئي هئي. جنهن بهشت مان اسانجي ڏاڏي آدم کي بيعزتو ڪري لتون هڻي لوڏيو ويو ۽ اڄ اگر ڪوئي بہ انسان ان ساڳي هنڌ وڃڻ لاءِ سنبت ڪري، تہ اهو آدم جو نا خلف اولاد آهي.

اگر اوهانجي (فولاد اسان ڏانهن مخاطب ٿي چيو) والد محترم کي ڪو وڏيرو پنهنجي اوطاق ۾ تعديون ڪري هڪالي ڪڍي تہ توهين ڪهڙي منهن سان سندس در ۾ لنگهندا؟

آخر خود داري ۽ انساني غيرت بہ ڪا چيز آهي. ڪالهہ ڪو ڏينهن آهي جو اسانجي ڏاڏي جي پڳ لاٿي ويئي آهي ۽ اڄ اسين ان هنڌ پهچڻ لاءِ سنبت ڪندا ٿا رهون. سلسلہ ڪلام جاري رکندي نراڻ ٿي ور وجهندي چيائين تہ "ازانسواءِ ڪاروڙ بہ چا لاءِ ۽ اسانجي ڏاڏي ڪهڙا ڪي باغ ڀليا هوا، ڪڻڪ جو داڻو مري چا جيئي چا، اجهان بہ ڪو بهشت جو هنداڻون ڪائي ها تہ بہ نهيو."

هاڻ آءُ ڪهڙي منهن سان ڪير ۽ ماکيءَ جي چشڪي تي سڀ خانداني بيعزتيون بغل ۾ ڪري بهشت ۾ وڃڻ لاءِ قصد ڪريان؟ ٻلي ٻڪ پرم جي شل نہ وڃي شان!.

معراج متعلق پنهنجي مشاهدن کان آگاهہ ڪندي فولاد فرمايو تہ ستين آسمان تي هڪ عجيب اسرار ڏٺم. "هڪ نور جي لاٽ جي چوگرد سڀ اوليا ۽ انبيا "هوجمالو" ڳائيندي طواف ڪري رهيا هئا. وحي جبرائيل مونکي ميچ ڏني تہ آءُ بہ ان گهير ۾ ڪهڙي پائن سنئون پاءُ ٿيان. ليڪن مون نہ ڪئي هر نہ ٿم، ڪپو ڏيئي وچ ۾ ڌرڪي پيم ۽ وڃي نور سان ياڪرين پيم. پوءِ ڏٺم تہ سڀ پير پيغمبر منهنجي چوڌاري رائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چڪر ڪاٽي رهيا هئا.

جڏهن فولاد جو ڏيان هن حقيقت ڏانهن ڇڪايو ويو تہ معراج جو شرف فقط پيغمبر تائين محدود هو. ڪلنڌي ڇيائين تہ اها، پيغمبر صلعم فقط پلصراط جي افتتاحي رسم ادا ڪئي هئي ۽ هاڻ اها راه هر هڪ لاءِ ڪليل آهي.

دوزخ جو ذڪر ڪندي فولاد فقير ڄاڻايو تہ نهايت آرامده ۽ ايئرڪنڊيشنڊ جڳهہ آهي، جتي ڪي بہ باه جا ٻنا يا ڪورا ڪونہ آهن. هي ضرور آهي تہ وتائي ڄوائي ڪي ماڻهو هتي اهڙا بہ ايندا آهن جي پاڻسان پنهنجي باه جي ڪرتا ساڻ کنيو ايندا آهن ۽ اُٽ جيان پنهنجي مُتَ ۾ پاڻ اچي ترڪندا آهن. فقير اسان سيني ڪي ڏاڍو آٿت ٿي ڏنو. فرمايائون تہ هي سراسر غلط آهي، جيئن عام پروپيگنڊا ڪئي وڃي ٿي تہ خالق پنهنجي گنهگار ٻندن کي باه ۾ سيخ ڪري، شامي ڪباب ٺاهيندو. هڪ ماءُ بہ پنهنجي ٻي سمجهہ پٽ کي چماٽ هڻي ڏهہ پيرا پڇتائيندي رهندي آهي تہ هي ڪيئن ممڪن آهي، تہ هڪ پيدا ڪندڙ پنهنجي جوڙيل جنسن کي اکريءَ مهريءَ ۾ وجهي ڪٽي سٽي ڇٽي جيڏا داڻا ڪندو. گرز هڻندو يا دوزخ جي باه ۾ وجهي هاف فراءِ ڪري، پوءِ وڃي سک سان صندليءَ تي چڙهي وهندو. ازانسواءِ جڏهن خاڪي جسم وڃي تو مٽي ۾ ملي تہ پوءِ باه ساڙيندي ڇا کي؟

دوزخ متعلق وڏيڪ خبر چار ڏيندي فولاد فقير هي خوشخبري پڻ سڻائي، تہ الله پاڻ بہ دوزخ ۾ موجود آهي، ڇاڪاڻ تہ هو هر هنڌ ۽ هر جاءِ حاضر ناظر آهي. هر هنڌ حاضر رهڻ ڪان مراد ڪو هرو ڀرو فقط بهشت ٿوروئي آهي؟ جڏهن پاڻ سڳورو پڻ اتي موجود آهي تہ باقي اسان کي ڊپ ڇا جو؟ يا تہ ملا، جي پاڻ کي الله جا ٺيڪيدار ٿا سڏائن. اهو اعلان ڪن تہ "الله هر هنڌ آهي پر سواءِ دوزخ جي."

ملن تي ڪاڙهن جا ڏوڙيا وسائيندي، فولاد ڄاڻايو تہ شيطان بهشت ڪان شهر نيڪالي ملڻ بعد هن دنيا ۾ اچي شادي ڪئي هئي ۽ سندس ڪافي اولاد اڄ سوڌو هت موجود آهي. جي هين معصوم ماڻهن کي گمراه ڪندا رهن ٿا. فولاد جي ملن خلاف خاص شڪايت هيءَ هئي، تہ هنن پنهنجي پيٽ خاطر، دين ايمان ۽ مذهب سڀ جو ٻيڙو ٻڏو ٻوڙيو ۽ هنن الله تي الزام الڳ ٿي ڏريا. ملن الله جو هي تصور ماڻهن اڳيان ٿي پيش ڪيو، تہ هو بہ هڪ جهڳ ڏاڙهي هيو ۽ سوڙه پاڇي سٽڻ پايو آرام ڪندو ٿي رهيو. توبهہ نعوذ بالله. يا وري پنهنجي مخلوق کي ڪالرا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پليگ يا ٻيا ڪي ججائون بچائيندو ٿي رهيو! ازانسواءِ هو ماڻهن کي ائين ٿي ڏيکاريندا رهيا، ڄڻ تہ الله پاڪ کو جن ڀوت هو، جنهن کان ايترو ڏڄڻ گهرجي، جو عبادت وقت پڪهر وهي وڃن. حالانڪ الله جي ٩٩ صفاتي اسمن ۾ سواءِ ٻن ٽن جي باقي بخشش رحمت غفاري ۽ ستاريءَ سان واسطو رکندڙ آهن .

عبادت لاءِ هي کو ضروري نہ آهي تہ بينڙ ڪٽي وڃي يا ٽنگون مٿي ڪري. پوءِ منهن اتر طرف هجي يا ڏکڻ. فقط دل ڪعبي ڏانهن ڪرڻي آهي. جيڏانهن نهار اوڏانهن سڄڻ سامهون آهي. اوهان هي ڪونہ ٻڌو آهي تہ: "ڪاڻ ڪندي پير جا ستي ڪعبتہ الله ۾. " هاهوت باهوت بنسبت ڏس پنڌ ڏيندي، فقير هڪ مزيدار واقعو بيان ڪيو، تہ ڪجهہ ڏينهن ٿيندا ، جو روهڙيءَ جو هڪ سيد سکورو وٽس ڪهي آيو ۽ اچي ڪائنس هاهوت باهوت لاءِ پار پتا پڇيائين. فولاد پنهنجي وهاڻي هيٺيان رِنبو ۽ رسو ڪڍي سيد اڳيان پيش ڪندي چيو تہ "قبلا سائين، آءُ آهيان شَر ٻروچ، چور چور جو پٽ، منهنجي ڪرت اٿيئي هن رنبي سان چوري ۽ هن رسي سان ڍور ٻڌڻ. مون غريب کَي آسماني جاگرافي جي ڪهڙي بيٽ؟ هاهوت باهوت آهي تنهنجو ۽ تنهنجي وڏن جو ورثو. هاڻي تون پنهنجي اِصلوڪي اوقات وساري، ڳاڙهن مرچن وارا خيراتي ڀوڙ کائي،مچي مَچ ٿي، آيو آهين مونکان پڇڻ، تہ هاهوت باهوت ڪٿي آهي؟" پوءِ تہ آبا سيد سونهارو سڙه سنبرائي اُٿي ڀڳو.

فقير کي گهٽوٽي چيڙيوسون تہ من نہ من دمزنين هٿڻ ۾ ڪاهي پئي. پر هن هر واري لنوائڻ جي ڪئي. پوءِ خبر پيئي تہ تازو فولاد سان ان سلسلي ۾ خاصي تعدي ٿي چڪي هئي ۽ هن في الحال الله سڏائڻ ملتوي ڪري ڇڏيو هو. اهو قصو هن ريت بيان ڪيو ٿي ويو، تہ ڪجهہ ڏينهن اڳ، فولاد فقير گهوڙي تي چڙهيو، واٽ وٺيو ٿي آيو تہ رستي تي عيدو ڪنيار نالي تر جي مشهور ملهہ سان ڏمونده ملاقاتي ٿيو. سلام عليڪيءَ بعد واتهڙوءَ ڪائونس پڇيو تہ ڪير جوان آهين؟ فولاد وراڻيو تہ "الله" آهيان. عيدوءَ جنهن فولاد بنسبت اڳ ۾ ئي گهڻو ڪجهہ ٻڌو هو، تنهن کيس هڪل ڪري چيو تہ "جيڪڏهن الله تون آهين تہ پوءِ هيٺ لهہ، چاڪاڻ جو توڏانهن گهڻا پَلو ۽ پلاند رهيل آهن. ۽ مون توکي عرش تي ٿي ڳوليو، پر اڄ تون زمين تي ملي ويو آهين."

فولاد پڇيس تہ ابا، مون تنهنجي ڪهڙي ٻلي ماري آهي؟" عيدو چيو تہ جي ٻلي مارين ها تہ ٺهيو، پر تو منهنجا سڀ ياتي ناحق ماريا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن. پر سال تو منهنجو شينهن جهڙو پاڻ ماريو. هيل تو ماءُ ۽ زال ماري. هاڻ هيٺ لهہ، اڄ توسان ماڳهين صفائي ڪرڻي آهي.

فولاد گهڻوئي آزيون نيازيون ڪيون پر عبدوءَ زوري ڪيس هيٺ لاهي، ہڪ وجهي متي گهمائي وچين ڏيئي اڇي جو هٽيس پٽڻ تي، تہ فولاد جي چنگهہ ٻن هنڌان ٽرڪي پيئي. اهو ڏينهن اهو شينهن فولاد وري ڪڏهن ڪنهن اڻ پڙهيل اڳيان اهڙي لپاڙ ڪڏهن نہ هڻي.

لانديءَ لڳ اتر طرف کان هڪ مقبرو نظر آيو جنهن بنسبت فولاد ٻڌايو تہ اهو سندس روضو آهي ۽ پاڻ بيهي تعمير ڪرايو اٿس. ڪائونس پڇيو ويو تہ "قبلا! پير فقير يا اولياءَ الله جو قبو سندس پويان گادي نشين يا مريد پاڻ ہر ملي نهرائيندا آهن، پر اوهان ڇا لاءِ پنهنجي جيئري اهڙو خفو ٽا ڪيو؟" جواب ڏنائين تہ اسانکي پنهنجي پوين جي افعالن جي پوري ڄاڻ آهي. مقبرو اڏائڻ تہ درڪنار مورڳو اسانجي قبر ڪي ڏاهي مٿان ڇٽا نہ پوکي ڇڏين.

فولاد معجزن جو بلڪل قائل نہ آهي ۽ سندس چوڻ موجب انسان جي زندگي بذات خود هڪ معجزو آهي. حالانڪ فولاد جون اڪثر ڳالهيون عام فهم کان بالاتر آهن. تاهم بہ سندس بيان ڪيل نڪتا بلڪل غورطلب آهن. فقير فارسي ۽ عربيءَ ۾ انتهائي مهارت رکندڙ آهي. البت سندس سنڌي بلڪل اگهاڙي ۽ مردانہ قسم جي آهي. جنهن ڪري اڪثر اوقات نہ فقط ٻڌندڙن جي دل ڪچي ڪچي ٿيندي آهي پر حضور شرم اصحاب ڪي، شرم ۾ پاڻي پاڻي ٿيڻو پوندو آهي. خاص طور هڪ عمر رسيده ۽ باريش بزرگ جي مک کان اڻ سهائيندڙ گفتن جو جاري ٿيڻ خلاف توقع پڻ آهي. بهرحال هو "جوئي آهي سوئي آهي" ۽ ٿي سگهي ٿو تہ سندس أصول هي هجي تہ :

"راز هائي سينہ را گفتم بہ پيش يار خويش.
گوش گردد يا نہ گردد گفتگوئي ميکنم."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪامريڊ مولوي نذير حسين جتوئي

حاضر جوابي هنر نہ آهي پر ڏات آهي. تنهن تاءِ ۽ ٺهہ پهہ جواب ڏيڻ ۽ اهو بہ روڪڙو ڦهڪائڻ، اُن لاءِ دل دماغ ۽ دليري کپي، پر وڏي ڳالهہ آهي وقت جي. جي سوچڻ ويٺو تہ پوءِ پنائيءِ وارا "سوئا پالڪ ۽ چوڪا" يعني پلڪ ستو سو چڪو. وئي ويل تري تہ اها ويرم وري واپس نہ ايندي. پلڪ پهر تہ درڪنار، پر جي تر جو بہ تفاوت ٿيو تہ پوءِ سٺو چوڻون پيو ڪائيندو. مزو تڏهن جو مهل جي لڳي ۽ اها بہ هنڌائتي، تہ پوءِ وهواه.

حاضر جواب، خوش طبع ۽ چرچائي سنڌ ۾ گهڻائي، پر سرسر ڪلا ۽ تجليءَ ۾ فرق آهي. ڪي چٽي ڪوري واري ڏيکهہ ڪن ۽ ڳالهہ ڪي اينگهائي سندس مزو وڃائي ڇڏين. ڪي واري پنهنجي مذاق تي پاڻ ڏند شيڪين ۽ ڪي واري ڏکي ۾ ڪاهي پون. پوءِ بدزبانيءَ باعث ڳالهہ مان ڳالهوڙو ۽ ڪل مان ذل ٿيو پوي. چرچو ۽ مذاق تہ پنهنجي جاءِ، اتلندو پوءِ ڳل ڳچي تورڙهو، پوءِ ڏولڻ بار، چڪ تڏيءَ تڏو، منهنجو ولر وڏو.

صحيح معنيٰ ۾ حاضر جواب سنڌ ۾ گهٽا، پر مون پنهنجي اڌ صديءَ جي زندگيءَ ۾ بہ ڏٺا ۽ ٻڌا. هڪ پائند خان پٺاڻ پراڻي سکر وارو، ۽ ٻيو مولوي نذير حسين جتوئي. جهڙا هَڻُ ڪَڻُ . ٻئي اڻ ٽر ۽ اڻ ڳس. وري سنڌن ڏڪ بہ اهڙو، جهڙو ٻہ هٿيارڪي ڪهاڙيءَ جو گهاءُ. ڪو مهمير هوندو جو سنڌن ڏڪ پچائي ورنہ جنهن ڪي هڪواري سنڌن ڪڙه لڳي تہ ڪا مهل تائين ائين ويٺو ڪرڙيون هڻندو جڻ تہ پنگ تو چاڻي.

مجال ڪٿي آ، جو سنڌن داءُ گسي. چنگ چڱيرن سائن مهاڏا ڏنا ۽ مقابلا ڪيا، پر ڪنيو ڪنهن نہ ڪاڙن. پهرين ٿي پهر ۾ ٻچ پائي پنين پير پاڙو تتر جيان پرڪندا ڏٺر. مزو اهو جو اڳ اُڳرائي بہ ڪنهن سان نہ ڪندا. نہ وري ڪنهن ڪي هرو پرو چيڙيندا. پر هڪواري ڪو مٿن حملو سو ڪري پوءِ پلٽو ڪائي اهڙي ٻرڇي ٻچيندس جو چنيءَ جو ڪير ياد اچي ويندس.

البت هي ضرور آهي تہ سنڌن سنڌي ڪر واري وزندار ۽ مرداڻہ قسم جي آهي، ليڪن هو مذاق بہ مڙسن سان ڪندا آهن ۽ نہ ڪير پياڪ ٻارن سان!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻنهي جي موافقت ۽ مشابهت اتي اچيو ختم ٿئي. بعد ۾ سندن انفرادي رستا الڳ الڳ ٿي ڦٽي نڪرن ٿا. پائند خان جي مذاق جا ٻه رخ آهن. هڪ اهو ته هو فقط ماڻهن جي مونجهه مٽائڻ ۽ سندن غم غلط ڪرڻ خاطر مذاق کي کلائڻ جي بهترين وسيلي طور استعمال ڪري ٿو. ڇاڪاڻ ته سندس خيال مطابق کلڻ کلائڻ نه فقط انساني سخاوت آهي، پر عبادت پڻ. پاڻ هميشه حضور صلعم جي اها حديث دهرائيندو آهي، جنهن ۾ پاڻ فرمايو اٿن ته ”جيڪڏهن ڪيسي جا سخي نه ٿا ٿي سگهو ته زبان جا سخي ته ٿيو.“ اهوئي سبب آهي جو سندس گفتگو دوران ٻڌندڙ جو غم ۽ فڪر اٽين غائب ٿي وڃي ٿو جيئن ڪنهن ڇوهي آئي ميڇر گم ٿي وڃن. سندس مذاق جو ٻيو رخ پنهنجي فطرت جي مجبوري آهي. هي تمام ٿورڙن ماڻهن کي علم آهي ته هر خوش طبع ماڻهو پنهنجي دکي دل جا دونهان کلڻ ۽ کلائڻ ذريعي دفعي ڪندو آهي، جيئن عام فهم ماڻهو روئڻ سان پنهنجي اندر جو ٻوجهه هلڪو ڪندا آهن. پر سندس مذاق جي طرز ۽ طريقو انوکو ۽ عجيب آهي. هڪ ته پاڻ هرگز نه کلندو. جيئن ناس جي چپٽي چاڙهيندي ڇڪون اچن يا وري اوجاڳي باعث اوٻاسيون اچن تيئن پائند کي ٻڌندي ٻهريون ته ماڻهو مشڪندو ۽ پوءِ کلندو. ان بعد ٻئي هٿ ڪکين تي هوندس ۽ زمين تي اٽين ٻيو ليٽڙيون پائيندو ڄڻ ڪا قندهاري ککر وڃڙي اٿس. ڇو ته سندس چرچو گهڻو ڪنهن اکر يا هڪ جملي تائين محدود نه آهي. پر سراپا هڪ مسلسل چالو فلم!

مولوي نذير حسين جتوئي جو مذاق مختلف نوعيت جو آهي. هو مذاق کي تفريح يا وندر جي وسيلي بجاءِ هڪ اصلاحي هٿيار طور استعمال ڪري ٿو. سندس مذاق هڪ ڀالي يا ٻيلچ --ان آهي جنهن سان ڪڏهن ته هو وهم گمان جا ڪافر قلعا ٿو ڪيرائي ته ڪڏهن وري رسم رواج جا سومنات ٿو ڊاهي. اٽين ڪندي هو نه وقت جي مصلحت جو ڪو لحاظ ٿو ڪري نه وري ڪيس ڪنهن جي احساس کي ضرب رسائڻ جو ڪهڪاءُ ٿو اچي. حملي مهل هو انڌي هاٿيءَ جيان نه ڏسندو ته پنهنجا آهن يا پراوا پر ڏوڪيندو رهندو. وري جڏهن هو ڪنهن ٻت کي ڀڃڻ لاءِ ڪمر ٿو ڪشي ته پوءِ کيس ڪنٽرول ڪرڻ اهڙو بيسود آهي جهڙو ڪنهن ٽري نات ٽري جي چٽل گوليءَ کي روڪڻ. هو هڪ اهڙو ٻلڊوزر آهي، جنهن کي ڪي بريڪ نه آهن. ان سلسلي ۾ سندس پنهنجي وضاحت هي آهي ته، ” جڏهن مقصد هي آهي ته ڪنهن وڻ کي ڪپيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڃي تہ پوءِ اهو سوچڻ بي معنيٰ آهي تہ ڪهاڙي زور سان هڻجي يا آهستي. جيترو زور سان وار ڪيو ويندو اوترو جلد وڻ ڪپبو."

اهوئي سبب آهي جو سنڌس مذاق اگرو، ڪڙو ۽ چڀندڙ آهي. انڪري سڌس مذاق جو اولين رد عمل ٺهڪڙو ۽ بعد ۾ ترت ئي لاحول ولا پڙهڻو ٿو پوي. جيئن ڪو سگهو ۽ سپر ماڻهو ڪيلي جي کل تان ڪري پوي تہ ان حالت ۾ ڏسندڙ کان بي اختيار امالڪ کل نڪري ويندي. پر جڏهن کلندڙ کي احساس ٿيندو تہ ٿلهي جي چنگهہ يا ٻانهن ڀڄي پئي آهي تہ پوءِ سنڌس کل خاموشيءَ سان هڪدم افسوس جي اظهار ۾ تبديل ٿي ويندي. نذير حسين جي عوام ۾ مقبول عام هئڻ جو واحد باعث هي آهي تہ سنڌس مذاق جو دائره اڪثر ترمذهب تائين وسيع پئي رهيو آهي. مذهب ۽ انسان جي ساک پت اهڙيون شيون آهن جن لاءِ مذاق جي ڇيڙ ڇاڙ گوارا ڪري نہ ٿي سگهجي. هي برابر آهي تہ نذير حسين جو دلي مقصد هي ئي رهيو آهي تہ مذهبي بدعتن ۽ دقيانوسي ۽ اڳين مذهبن جي يادگار رسمن رواجن خلاف جهاد ڪيو وڃي. ليڪن جملہ بدعتن کي تبليغ ذريعي ختم ڪري سگهجي ٿو پر مذاق ذريعي هرگز نہ.

اها پڻ حقيقت آهي تہ نذير حسين ڪو اولين انسان نہ آهي جنهن مذاق ۽ نڪتہ چينيءَ کي مذهبي اصلاح جو ذريعو اختيار ڪيو هجي. سنڌ جي تاريخ ۾ اهڙا ڪيئي مرد مجاهد ٿي گذريا آهن جن طنز و مزاح کي ديني سڌاري جي راه ۾ بطور هٿيار جي استعمال ڪيو آهي. جيئن تہ "وتايو فقير". آنڌو فقير پير ڳوٺ وارو ۽ ملان لتر وغيره. ليڪن هي انهن جي خوش قسمتي هئي جو هو پنهنجي بچاءُ ۾ اڳواٽ مري چڪا آهن ۽ ملان جي قهري دست رس کان محفوظ ٿي چڪا آهن.

ازانسواءِ اسين سنڌي فطري طور تي مجاور قوم آهيون ۽ هر جيئري جي پڳ ۾ اسان جا هٿ هوندا آهن. پر هڪ وار هو مري پوي پوءِ سنڌس ٽيجها ۽ ٻارها ڪرڻ ۽ سنڌس ياد ۾ روج راڙو ڪرڻ ۽ مرثيہ پڙهڻ تہ ڪو اسان کان سکي.

مولوي نذير حسين پنهنجي مسڪيني حال مطابق اسان سنڌي مسلمانن ۾ جي پير پرستي قبر پرستي ۽ شرڪ ۽ جهل واريون ريتون ۽ رسمون رواج ۾ آهن. تن خلاف توڪل جو ترهو ٻڌي اڪيلي سر ۽ لڳاتار جهاد پئي جوٽيو آهي. پر کلندي ۽ کلائيندي.

پوءِ هي ٻي ڳالهہ آهي تہ ائين ڪندي مٿس ڪيئي آپدائون آيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

قيد ۽ بند جون سختيون سنائين ۽ مٿس ڪميونسٽ ۽ ڪافر هئڻ جون فتوائون مڙهيون ويون. اهو هڪ لازمي امر هو تہ ائين ٿئي. ڇاڪاڻ تہ سچ چوندي بار ضرور رسندا آهن ۽ نيڪي ڪندي هٿ هر هڪ جا سڙندا آهن. آخر نذير جتوئي ڪو آسمان مان ٽوروئي لٿو هو جو سندس هر مذاق برداشت ڪيو وڃي يا مٿس گلن جي ورکا ڪئي وڃي!

پاڻ مولوي ۽ ابن مولوي هوندي بہ سندس اُچ ڪلهہ جي في سبيل الله فسادي ملن مولوين سان بنهہ ڪانہ پوندي هيس. هڪ دفعي ڪنهن دوست سان پيٽوڙي ۽ نڙڪو ملان مولوين خلاف پٽٽا پٽيندي خواهش ظاهر ڪيائين تہ "اڪثر دل ۾ ايندو اٿم تہ لاڙڪاڻي جي سيئو بزار ۾ سر بازار پنهنجي منهن تي دانگي گهمائي گڏه تي چڙهي گهمان تہ جيئن ماڻهو ڏسي ائين چون تہ "هو ڏسو ڪنهن پيٽر ملان جو" منهن ڪارو ڪيو ويو آهي."

ائين برابر آهي تہ پنج ئي آڱريون هڪ جهڙيون نہ آهن ۽ ملن ۾ بہ هر طبقي جي ماڻهن جيان ڪي چڱا مڙس آهن ۽ ڪي مٺا. پر اڪثريت انهن جي آهي جي مذهب کي دڪانداريءَ جيان پنهنجي پيٽ جي مقصد سڌ ڪرڻ لاءِ استعمال ڪري رهيا آهن. اهڙي عناصر جي بدافعالن باعث مذهب کي اهڙو ۽ ايترو ضرر رسيو آهي، جنهن جي تلافي ٿيڻ هڪ ڏکيو مسئلو آهي. هڪ دفعي سکر ٽاور ڪان هيٺ لهندي، مارڪيٽ طرف تي آياسون تہ هڪ ريش دراز ملان منهن پيو، جو هڪ هٿ سان پنهنجي اڳٽ کي نڙگهٽ ڪان جهلي، ٻئي هٿ سان دراءِ ڪلينگ ۾ مصروف هو. مولوي نذير حسين سونڪان ڇچي ملا طرف روانو ٿيو جو پنهنجي هٿنبلوم انڊسٽريءَ ۾ مشغول هئڻ سان گڏو گڏ عام ماڻهن جي آمدورفت جو نظارو پڻ ڏسي رهيو هو. نذير حسين وٽس وڃي سندس ڪن ۾ ڪجهہ چيو، جنهن تي ان بزرگ نہ فقط وڏي واڪي گاريون ڏيڻ شروع ڪيون پر پنهنجي سٽڻ وارو سرونو ڪڍي پڻ ڏانهس زور سان اڇلايائين. جتوئيءَ جا پير زور ڀريا هو مٿي جو نشان خطا ٿي ويو. مولوي تڪڙيون ٽرانگيون پريندو اچي مون سان گڏيو. مون ڪلندي ڪاڻونس پڇيو تہ "ياءُ ملان کي ڪن ۾ تو جا ٻڌير جو کيس مٺيان لڳي؟" نذير حسين ورائيو تہ "مون کيس ڪا اهڙي خاص ڳالهہ نہ ڪئي جو ايڏو رهلور وڃي. مون فقط ڪاڻونس هي ساڌو سوال پڇيو تہ " اهڙي پلاڙي مشغولي پاڻ تائين محدود هيس يا سندس اهل اقبال بہ اهڙي پيرويءَ تي عمل پيرا هوا؟" مونکي ليڪچر ڪندي چيائين تہ ان بيهودي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رسم باعث، دنيا جون تمام قومون اسان مسلمانن تي ڪلنديون آهن. مول مقصد هي آهي تہ غليظ پاڻيءَ جا قطرا جسم سان نہ لڳن، جيئن وضو شڪني نہ ٿئي. ليڪن هي ڪهڙي شرافت آهي تہ عام رستن تي، جتي اسان جي مائرن ۽ ڀينرن جو گذر هجي، اتي ڪو ماڻهو اڳڪ هٽ ۾ جهلي اهڙي قسم جي پبلڪ نمائش ڪندو رهي ۽ سري بازار جانا هڻندو رهي!

ملن مولوين جي دستوري خانہ جنگي ۽ تفرقي بازي خلاف تہ سندس رت ٽهڪندو هو. چوندو هو تہ اسلام جو دنيا تي عظيم احسان هي هو تہ سماج جا جملي طبقا ختم ڪري، انسان جي اوچ ۽ نيچ جو فرق مٽائي ڇڏيو. ظلم هي آهي تہ ملن وري نئين سر پنهنجي دڪانداري قائم رکڻ لاءِ اسلام کي ٧٢ فرقن ۾ ونڊي ورهائي ڇڏيو، جي فرقہ هر روز هڪ ٻئي خلاف نفرت ڦهلائيندا ۽ زهر اوڳاريندا ٿا رهن. ازانسواءِ هر فرقہ جو پيشوا ۽ علمبردار وري پنهنجي مخالف فرقہ خلاف ڪفر جون فتوائون صادر ڪندو ٿو رهي. ان سلسلي ۾ بحث ڪندي چيائين تہ منهنجي نقط نظر سيني فرقن جا علماءَ ڪافر آهن، ڇاڪاڻ تہ هو هڪ ٻئي خلاف ڪفر جون فتوائون جاري ڪندا ٿا رهن ۽ آءٌ هر هڪ علماءَ جي فتوا سان شامل راءِ آهيان. مثال طور جيڪڏهن ديوبندي، بريلوين خلاف ڪفر جي فتوا جاري ٿا ڪن ۽ بريلوي ديوبندين خلاف ساڳي راءِ قائم ٿا ڪن، تہ آءٌ ٻنهي طرفن جي فتوائن کي آمنا صدقنا ٿو چوان، انڪري ٻئي طبقا شرعي طور تي ڪافر آهن.

ازانسواءِ عام طور ڏٺو ويو آهي تہ اسانجا ڪي نيم ملان پنهنجي پاڪ ڪتاب يا حضور (صہ) جن سان اجايون سجايون ۽ غلط ڳالهيون منسوب ڪندا آهن ۽ سمجهندا آهن تہ هو ڪو وڏو نيڪي جو ڪم ڪري رهيا آهن ۽ پنهنجي مذهب جي ساک وڌائي رهيا آهن. هڪ اهڙي ملان جنهن بار بار هي ضد ٿي واريو تہ قرآن پاڪ ۾ هٿنبوجن ۽م ڪان ويندي بونس وڇر تائين ذڪر ٿيل آهي ۽ دنيا جي اهڙي ڪا وستو نہ آهي جا منجهس ڇاڻايل نہ هجي. مولوي نذير حسين آگ ٻڪولہ ٿي ڪيس چيو تہ ڀلا قرآن مجيد ۾ ڇڪي جو ڪوڙو تہ ڏيکار؟

ائين ٻہ نہ هو تہ ڪو پنهنجن سان رعايت ڪندو هو، هر گز نہ. شروعاتي سياسي زندگيءَ ۾ جڏهن محترم علي احمد ٽالپر سان ٻانهن ٻيلي ٿي ٻروچ تحريڪ ٿي هلايائين تہ سڀئي جيان اٿي ويٺي ٻروچ ٻروچ پئي پوندي هيس. پر پوءِ پنهنجن ڳاٽي پڳا ڏڪ پٽايس تہ ڪي ڏينهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سانده جلال خان رند کان ويندي ولي محمد لغاريءَ تائين سيني مان ہستُ پار پيو ويندو هو. هڪ لڳان سنڌ جي هڪ نامور اديب ڪيس ہروچ جي ڪلچر ۽ ثقافت تي ليڪچر ڏني ڪيو تہ نذير حسين ڪيس چيو تہ "ميان ہروچ ہروچ ڪهڙي لاتي ائي؟ ہروچ ٽيڻ کو فارسي ٽورونٿي آهي، کو ماٿهو ٽي مهينا تڙ نہ ڪري، ٽي مهينا حجامت نہ ڪرائي ۽ ٽي مهينا استنجو نہ ڪري تہ ٻاٽمرادو نڪاءُ ڏيئي ہروچ ٿي پوندو."

ڪي سال اڳ بنيادي جمهوريتن واري دور ۾ اليڪشن ۾ اميدوار بيٺو، پر نتيجي ۾ هارايائين. چاڪاڻ تہ سنڌس دوستن سائس دغا ڪئي. ٿوري عرصي بعد منهنجي سائس سکر ۾ ملاقات ٿي. حال احوال ڏيندي هنگوري جي سيدن خلاف شڪوه شڪايت ڪيائين، جن اول اميدوار بيهاري پوءِ سنڌس تختو ڪيري ڇڏيو هيو. سنهڙا سور سوريندي اچي يزيد تي گارين جو ڏوڙيو شروع ڪري ڏنائين، مون حيران ٿي ڪيس چيو تہ سور ڏنا ٿي سيدن ۽ گاريون ويٺو ڏين يزيد کي؟ آخر خير تہ آهي. چيائين "يزيد خلاف منهنجي شڪايت هي آهي، تہ جڏهن ڪربلا ۾ سيدن کي ڪهائي پنهنجو منهن ڪارو مليو هوائين تہ بقايا ڪٽي داڻي کي بہ دپ ڏئي ڇڏي ها ، تہ اڄ نہ هجي ها بانس ۽ نہ وڄي ها بانسري. باقي وڃي رهيو هو هڪڙو سيد. اهو بہ بيمار پر جي ان کي بہ شهيد ڪري ها تہ اڄ اسان امتي سيدن جي آزار کان آجا ٿي پئون ها.

قبر پرستيءَ ۽ پير پرستي جي سخت خلاف هيو، ۽ سنڌس خيال مطابق پيرن جي قبرن تي وڃي پرمٽن ۽ الاٽمينٽن لاءِ درخواستون داخل ڪرڻ ۽ پنهنجي بجيٽ جي واڌاري لاءِ ايلاٽمنٽ ڪرڻ اهو شرڪ ڪرڻ جي برابر هيو. چاڪاڻ تہ جڏهن عزت ۽ ذلت ۽ رزق الله پاڪ جي هٿ ۾ آهي تہ باقي ڪنهن انسان اڳيان هٿ ٽنگڻ مان فائدو ڪهڙو؟ ازانسواءِ هي انسان جي انتهائي مجبوري ۽ سموري سماج جي رسوائي آهي جو زنده انسان اهل مماتيءَ وارن وٽ پنهنجي دنيوي مسئلن جو حل تلاش ڪري؟

سنڌس هڪ ويجهو دوست جنهن کي نرينہ اولاد ڪانہ هئي ۽ هو ان سلسلي ۾ سيرهڻ اسهي رهيو هو. ان کي چيائين تہ "منهنجي پاڙي ۾ هڪ ڪتيءَ ويرڪيو آهي ۽ ست ئي نر گلر ڄڻيا اٿس. خبر نہ آهي تہ اها ڪهڙي قلندر تي ويئي هئي جو مٿس نرن جون نوازشون ٿيون هيون!"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دریاهي گهوڙو

غلام رسول ملڪ

اوهان ضرور اهڙا ماڻهو ڏٺا هوندا جي اڪثر اوقات پنهنجو پاڻ سان ڳالهائيندا رهندا آهن. ڪي وري پالتو جانورن سان، پهرن جا پهر ائين پيا گفتگو ڪندا رهندا، ڄڻ ته ورهين جا وڇڙيا مليا آهن. مامو خانو ٻڪيءَ وارو، مون پنهنجي اکين ڏٺو ته پنهنجي گهوڙي سان، مالش ڪندي، ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڪچهريون ڪندو رهندو هيو. هيءَ ٻي ڳالهه ته مامو رب بخشيس آفير ذرڙو واپرائيندو هيو. پر مون ته اهڙا به الله جا بندا ڏٺا ۽ ٻڌا جي درياه سان ڳالهائيندا آهن ۽ وري جواب لاءِ ايئن ڪن ڏيئي ٻڌندا آهن، ڄڻ ڪين سندن سوال جو جواب ملي رهيو آهي. جيڪڏهن اهڙن ماڻهن مان اڄ ڪلهه ڪو جيئرو جاڳندو نه هجي ها ته شايد پڙهندڙ ائين وسهن ها ته لکندڙ ڪنڊ ٺو ڪائي. اهڙن انسانن مان هڪ عدد داڻو ڪٺو اڃا سوڌو حال حيات آهي، حالانڪ هو جهور ڪراڙو ٿي چڪو آهي ۽ سندس هٿ پير ۽ ڪنڌ مسلسل ڏڪندا رهن ٿا. پر سندس درياه سان دوستي ۽ برادري اڃا سوڌو دائم قائم آهي. ٻنهي جا دوستانه ۽ برادرانه تعلقات اڄ ڏينهن تائين اُهي ئي آهن، جي اڄ کان سٺ سال اڳ هوا.

نالو غلام رسول، ذات جو ملڪ، ضلع جيڪب آباد جي تعلقي ڪشمور جي هڪ ننڍڙي وانڍ جو رهاڪو آهي، جا ٻستي درياه جي ڪچي ۾ آباد آهي. درياه جي وانڍ سان ايتري ويجهڙائي آهي، جو اڪثر چيو ويندو آهي ته درياه جو پاڻي واندِ وارنِ جي چاڻنٺ چمندو ٿو رهي. شڪر الحمد الله جو اهو معاملو چمر چٽ تائين محدود آهي، ورنه جيڪڏهن درياه خدانخواسته واند ڪي پاڪر يا ڪرانڙي پائڻ جو ارادو ڪري، ته پوءِ شايد واند جي وجود لاءِ ئي خطره پيدا ٿي پوي. غلام رسول جو درياه سان رشتو ۽ ناتو، ٻال جتيءَ جي زماني کان شروع ٿيو. جڏهن سندس منڙي مرحومه امڙ درياه ڪناري ڪپڙا ڌوئيندي هئي ۽ پاڻ ڪنڌيءَ تي لڏڙي جيان ٻيو منجهس ترڳندو رهندو هيو. ڪجهه وڏڙو ٿيو. ته واند جي ٻين هم عمر ڇوڪرن سان گڏ سندس راند روند ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وندر وروnhه پڻ درياه جي اوسي پاسي وارن سرن ۽ ڪانهن جي ٻوڙن سان ٽيندي رهندي هئي. جڏهن اڪيلو يا دلگير ٿيندو هو تہ پهرن جا پهر ڪنڌيءَ ڪناري ويهي، درياه جي وهڪري کي گهوري ڏسندو رهندو هيو. پاڻيءَ سان سندس والهانہ محبت هئي ۽ هو درياه جي موج مستي کي ڏسي اٿين پيو خوشيءَ کان ٽڙندو رهندو هيو، جيئن ڪا پهرياڻي ماءُ پنهنجي ننڍڙي پٽ کي ٽپاٽينگ ڏيندو ڏسي ٽرندي آهي ۽ سندس هر انگ جي حرڪت تان وار وار صدقي ويندي آهي. هيءَ خبر غلام رسول کي بہ ڪانہ هئي تہ درياه سان سندس ڳوڙهي نسبت ڪهڙي سبب هئي؟ آخر هو ڪو فيلسوف ٿورو ئي هو، جو وڃڻو قدرت ۽ قسمت جا ڦورا ڦولهي. هو سادو سودو مسلمان ماڻهو هو ۽ ڪيس ڪهڙي خبر تہ درياه جي وهڪري، وقت ۽ زندگيءَ جي گذر درميان چوليءَ دامن جو ابدي رشتو هيو ۽ ٽلهي ليڪي ٽيئي هڪ هوا.

آخر ڪار غلام رسول اڄ ننڍو سيان وڏو تانجو اچي جواڻ جماڻ ٿيو. وقت گذرندو رهيو ۽ درياه بنسبت جي ڪيس ڊپ ڊاءُ ڏنا ويا هوا ۽ جي وچوارن غلط فهميون پيدا ڪيون هيون، سي ختم ٿينديون رهيون. آخر پيار جو اهڙو مرحلو بہ آيو، جو غلام رسول جو اڪثر واندو وقت درياه جي قربت ۾ گذرڻ لڳو. هي اهو زمانو هيو جو غلام رسول پنهنجي اندر جا راز درياه سان وڏي واڪي سلڻ لڳو. ٿورڙي ئي عرصي اندر درياه بہ پنهنجي دستوري حضور شرمي ڇڏي، ساڻس سور سلڻ جو سلسلو شروع ڪري ڏنو. هاڻ ٻنهي درميان حجاب ختم ٿي چڪو هيو ۽ غلام رسول، جيئن گونگي جي ٻولي گونگي جا ماءُ سمجهندي آهي، تيئن درياه جي هر رمز ۽ راز کي پروڙڻ لڳو.

هونئن بہ هيءَ هڪ حقيقت آهي تہ سنڌ ۽ سنڌين جو سنڌو درياه سان رت جو رشتو آهي ۽ هئڻ بہ گهرجي. ڇاڪاڻ تہ سنڌ جو جدامجد ۽ معمار آهي ئي سنڌو. سنڌوءَ ڪروڙها ٽن لٽ جا دور دراز مفاصلن کان آڻي، هن ملڪ کي بڻايو ۽ هر سال ڌڪا ڏيئي سمنڊ کي اڳيرو ڀڃايو. نہ فقط سموري سنڌ جي تعمير ڪيائين پر سنڌ وارن جي گذر سفر جو ذمو بہ پاڻ تي کنيائين. آمريڪن ايڊ تہ اڃا ڪالهہ، هيترين صديون سنڌ کي ڪنهن ٿي پاليو؟ شايد اهوئي سبب هيو جو سنڌين جو اوائلي ۽ اولين ڌرم هيو "پاڻيءَ جي پوڄا" ۽ پوڄارين کي "درياه پنٿي" سڏيو ويندو هيو.

اڄ ڏينهن سوڌو "درياه پنٿين" جا آثار موجود آهي، لال بکر، زنده

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پير ۾ ساڌ ٻيلو ان دور جا يادگار، زنده آهن. هاڻ به اڳوڻي زماني جيان سنڌوءَ کي "درياه شاه" يا خواجه خضر جا لقب القاب ڏنا ويندا آهن. انهن پاڻيءَ جي پوڄارين وارن مندرن ۾ مڙهين جو سينگار ڪو بت يا مجسمہ نہ هوندو هيو. خالي ڏيورو پر پاڻيءَ وچ ۾. لس ٻيلي ۾ اڃا سوڏو اهڙا ڏيورا موجود آهن جن ۾ ديوار تي فقط هڪ بزرگ انسان جي تصوير چٽيل آهي جو مڇيءَ تي سوار آهي.

خود منهنجي سانڀر ۾، مون کي ياد آهي تہ ڪيترن ماڻهن جا نالا درياه خان دريانو مل تائين محدود هوندا هوا، اسانجي ڳوٺ ۾ فقط هڪڙي ماڻهوءَ جو نالو سمندر خان هيو. اهو بہ هن ڪري جو سندس پيءُ جي پنهنجي پاڙيسري درياخان سان دشمني هئي ۽ انکي نيچو نوائڻ لاءِ پنهنجي پٽ تي سمنڊ جو نالو رکيو هوائين. اهي زمانا تہ پنهنجي جاءِ، پر اڄ بہ ڪو سنڌي مهيني ماسي جڏهن ڪنهن خوشيءَ جو اظهار ڪندو آهي تہ اهو تہ "وهواه" چوڻ سان يعنيٰ وه واه.

پر وقت جا وارا نيارا آهن. ڪا شيءِ هڪ برج تي نہ ٽي رهي. وقت سدائين پيو ساندي جيان رنگ روپ مٽائي. زماني جي ڦيرين گهيرين سبب اهي درياه پنٿي ڪجھ مري کپي ويا ۽ بقايا ڪجھہ وري لڏي ويا. درياه ۾ اٽي جا ڏيئا ٺاهي تيل ۽ وٽ وجهي کين روشن ڪري پاڻيءَ ۾ تاريندا هوا. شوراترين تي درياه خواهَ سندس واه ۽ واهين تي ميلا لڳندا هوا. رات جو سنڌو درياه جي آسمان سان چٽا پيٽي ٿيندي هئي تہ ستارن جون لاٽون مٿي گهٽيون يا ڏيئن جون لاٽون هيٺ گهٽيون. نہ فقط پاڻيءَ جي خالي پوڄا ٿيندي هئي، پر درياه جي مخلوق جي پڻ خاصي خاطر تواضع ڪئي ويندي هئي، ڪڻڪ ۽ گندڻن کي اٽو ڳوهي ڳوڙهيون ٺاهي کين روزانہ راشن سپلاءِ ڪيو ويندو هيو. واڳن ۽ سيسرن کي ٻڪرا کهي ڪارايا ويندا هوا. دعوتن جي ڏوم هن حد تائين هوندي هئي، جو پلو سمنڊ کان هلي درياه داخل ٿي سڏو زنده پير تائين سکر ۾ سلام لاءِ وارد ٿيندو هيو. بابي مرحوم ٻڌايو هيم تہ سندس ڏينهن ۾ سنڌ جا رهاڪو درياه جي ليٽ کي بہ دهلن دمامن ۽ شرنائين سان آجيان ڪري اڳيرو سوريندا هوا. توڙي جو درياه پنٿي لڏي ويا پر اتان بہ هاڻي سندن غوغاءُ هي ٿو ٻڌڻ ۾ اچي تہ:

گنگا جمنا امرت امرت
پر ٽنج تہ پنهنجي سنڌو آهي
(شيام)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڄ قصو ڪجهه اور آهي. درياهه آهي، پر دريائو مل لڏي هليو ويو جو درياهه جو پوڄاري هيو. باقي رهيو دريا خان. اهو پاڻ خان، هاڻ انجي درياهه سان دوستي ڪيئن ٽٽي؟ انڪري جڏهن تنجائي هليا ويا تہ هاڻ گهڻا ڪير ڏئي؟ اسان مان درياهه دلي ئي ختم ٿي ويئي. ڪڏا تہ درڪنار پر ڪو پاڙي وارن ڪي ٽي ٽڪر ڀيو ڪونہ ٿو ڏئي، حالانڪ اسانجي سهڻي سائينءَ جي حديث آهي تہ جيڪڏهن اوهان جي پاڙي اوڙي ۾ ڪو بکايل موجود آهي تہ اوهان تي ماني حرام ٿي وڃي ٿي. خير، مقصد هيو هي چوڻ، تہ رفتہ رفتہ درياهه ۽ سنڌين درميان شڪر رنجي پيدا ٿي. ٿي سگهي ٿو تہ ڪن چغلخورن اهڙيون سچيون ڳالهيون ڪري ڌرين درميان غلط فهمي پيدا ڪئي هجي. يا وري درياهه ڪي ڀرغلايو ويو هجي. ڪن جو هي چوڻ آهي تہ "سهڻيءَ" جي پاراتي وڃي هٽي هنڌ ڪيو ۽ درياهه ڪي جي ڌمڪيون ڏنيون هئائين تہ "درياهه تو ٿي دانهن ڏيندس ڏينهن قيام جي." ان بعد ٻنهي جا تعلقات اهي نہ رهيا جي اصل کان هوا. هاڻ تہ سنڌين ٻہ درياهه سان بائڪاٽ ڪري ڇڏي آهي ۽ سندن درياهه سان واسطو فقط محرم جي تابوتن ٺارڻ تائين محدود آهي.

پر غلام رسول تي سنڌو ۽ سنڌين جي گهرو لڙاين جو ڪو اثر ڪونہ پيو. هو درياهه سان "تومن شدم ۽ تومن شديءَ" واري اصول تي هميشہ ڪيرڪند رهيو. جوانيءَ ۾ جڏهن غلام رسول ڪي هيءَ ضرورت پيش آئي تہ پنهنجي گذر سفر لاءِ ڪو نہ ڪو ذريعي معاش تلاش ڪري، تہ هن درياهه کان دور رهڻ جو وڇوڙو برداشت ڪرڻ کان هي بهتر ڄاتو تہ اهڙو ڪاروبار ڪيو وڃي جو پريت ٻہ رهجي اچي ۽ پيٽ گذران لاءِ پورهيو ٻہ ٿيندو رهي. ان آچار آبپاشي جي کاتي ۾ بطور بيلدار جي وڃي ڀرتي ٿيو ۽ کيس مقامي طور درياهه جي ڪنڌي ڪنارن وارن بندن جي سار سنڀال تي مقرر ڪيو ويو.

ملازمت دوران جڏهن غلام رسول کاتي جي عملدارن سان لهہ وچڙ ۾ آيو تڏهن کيس خبر پيئي تہ اهي سڀ انجنير حقيقت ۾ درياهه جي خلاف هوا ۽ سندن درياهه ۾ ڪا خاص دلچسپي يا سائنس همدردي ڪانہ هئي. هنن هميشہ درياهه کي هڪ خطرناڪ ۽ خوفناڪ اژدها جيان ٿي تصور ڪيو ۽ سدائين کيس نيچو نوائڻ لاءِ سازشون ٿي ڪيائون. ڪن درياهه کي بندن جي قيد ۾ چوڪنيو جڪڙي ٻي ٻس بنائڻ ٿي گهريو، تہ ڪن وري سندس پاسا چيري سندس سيني ۾ پٿر سيمنٽ ۽ لوهي سيخون هڻي کيس لولو لنگڙو ڪرڻ ٿي چاهيو. غلام رسول هر موقعي تي وجهہ وٺي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهن درياه جي بدخواه ۽ بي خبر عملدارن کي درياه سان دوستي رکڻ ۽ کيس پيار ذريعي گهيتارڻ لاءِ مشورا ڏيندو رهيو. پهريون ته کيس ابتو اٿيڻو ڪيو ويو، ليڪن بعد ۾ جڏهن سندس صلاح مصلحت موزون ۽ مناسب سمجهي ويئي ۽ سندس ڪيل اڳ ڪٿيون سو فيصد صحيح ثابت نڪتيون ته پوءِ سندس راءِ کي وزن ڏيڻ لڳا. هو حيران پريشان هوا ۽ هي سمجهڻ کان قاصر هوا ته هي ڇڙ ماڻهو درياه جي راز ۽ رمزن کي ڪيئن ٿو سمجهي؟ ڪين اها ڀاڀور ٿي نه هئي ته غلام رسول روزانه درياه سان مجلسون ڪندو هيو ۽ درياه کيس پنهنجي اوٿاين ۽ پوٿاين ۽ پروگرام کان آگاه ڪندو رهندو هيو. غلام رسول اهي خبرون چارون انجنيرن اڳيان عيان ڪندو رهيو جي اڳواٽ جوڳا قدم کڻي بندوبست رکندا هوا، جنهنڪري درياه مجبور ٿي پوندو هيو ۽ سندن مرضيءَ مطابق سندن رٿيل راه تي هلڻ شروع ڪندو هيو. حالانڪ درياه کو اهڙو مت جو موڙهو ڪونه هيو، جو کيس خبر نه پوي. کيس اها ڪڙڪ اڳيئي پئجي چڪي هئي ته سندس راز ڪير ٿو افشان ڪري. پر ياري جي لڄ رکڻ خاطر ڪڏهن به ساڻس ڦورو نه ڦوليائين ۽ نه وري ڪڏهن پلجي به غلام رسول کي ڪا ميار يا مهڻو ڏنائين، آخر يارن سان کهڙا ليکا هوا.

مرحوم محمد موسيٰ سنڌ جو ناميارو چيف انجنير غلام رسول کي نه فقط سڃاڻيندو هيو، پر سندس اهليت ۽ کيس درياهي علم هئڻ واري صلاحيت کان بخوبي آگاه هيو. مرحوم، غلام رسول جي خدمتن جو قدر ڪندي کيس اضافو ڏيئي کيس بيلدار مان اوورسيئر مقرر ڪيو.

غلام رسول گهٽو ئي دانهون ڪوڪون ڪيون ته سائين آءٌ اٺپڙهيل ۽ ڪورو ڇڙ آهيان، پر محمد موسيٰ مرحوم کي خاطري هئي ته هو گهٽ پڙهيل ڇڙ انجنيرن کان وڌيڪ قابل ۽ ڪارآمد ثابت ٿيو هيو.

غلام رسول کي اوورسيئر مقرر ڪري، منس هي ڪم رکيو ويو ته هر سال هو درياه ۾ هلندو رهي ۽ دريا جي رخ رواج، سندس طبع جي هر موڙ ۽ موڊ جو جائزو وٺندو رهي. ۽ اهڙي ساليانې رپورٽ کيس ڏيندو رهي. ان ڪم جي سلسلي ۾ کيس هڪ نوبڪلي ٻيڙي ڏني ويئي جا سواريءَ علاوه سندس جاءِ رهائش پڻ هئي. هر سال غلام رسول ٻيڙي ذريعي درياه جو اُيارو رخ هلندو رهيو.صبح شام، ٽتي ٽڏيءَ، سيارو اونهارو غلام رسول درياه داخل هوندو هيو. اچ اچ شريف، سيان منڇر ڪوٽ ۽ پرينهن پنجنند، اهي سندس واهيرا ۽ ٽاڪ هوندا هوا. پورا ڏهه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مهينا غلام رسول درياه جا گهٽ گهير ۽ سندس وهڪري جا لاها چاڙها پيو نظر مان ڪيندو هيو ۽ نديءَ جي رخ جا، نقشي واري ڪاغذ تي، ڏنگا ڦڏا ليڪا پيو ڪيندو هيو. ٻارهين مهيني واپس ڪشمور ورندو هيو ۽ عملدارن کي پنهنجي ورتل جائزي کان آگاهه ڪندو هيو. ان رپورٽ ۾ غلام رسول هي خبر پڻ ڏيندو هيو تہ ايندڙ سال درياه جو وهڪرو ڪهڙي رخ ۾ زور وٺندو، ڪهڙي ڪناري ڏانهن لٽ ڇڏيندو، ڪهڙي پاسي کان پائندڙ ڪندو ۽ ڪٿي ڪٿي سندس ڪاٽ جون علامتون ظاهر ٿينديون. اهڙي حال احوال آذار ڪاتي جا عملدار عملي طور قدم کڻندا هوا. انديشو ڏيکاريل جڳهن تي بند مضبوط ڪيا ويندا هوا تہ ڪٿي وري بندن پنيان منگليون پيا ٺاهيندا. وهڪري جي زور ڀڃڻ لاءِ ۽ ڪنارن جي ڪاٽ روڪڻ لاءِ پٿر جا تڪنبا نل (Spurs) ٺاهي اڳوات اهڙو انتظام رکندا هوا جو درياه جي زور زبردستيءَ جو ڪو اثر نمودار نہ ٿيندو هيو. اهڙن انيڪ اپاون وٺڻ ڪري درياه جي غصي، غضب ۽ ليٽ پيٽ جو مناسب ۽ جوڳو علاج ترت عمل ۾ اچي سگهندو هيو ۽ سنڌو خير صلاحين ۽ ساڻ چئن تڪبيرن جي، صلح سانت سان ڪيٽي بندر پنهنجي ساهري گهر وڃي رسندي هئي. نديءَ جي اهڙي چڱي چال چلت باعث هر سال سنڌ جي انجنيرن کي شاباس ملندي هئي ۽ سنڌن انجنيري فن جي ملڪان ملڪ هاڪ هوندي هئي. اها غلط فهمي اڄ ڏينهن سوڌو هلندي اچي تہ اسانجي سنڌ جا انجنير نهايت قابل ۽ هوشيار آهن ۽ کين درياه جي رڳ رڳ ۽ رڳن جي بلڊ پريشر ۽ ٽيمپريچر جو پورو پورو علم آهي. حالانڪ ڪاميابيءَ جو سهرو غلام رسول جي سر تي هيو. ١٩٤٢ع جو واحد سال هيو جو ڪنهن غلط فهميءَ باعث غلام رسول جي اندازي ۽ اڳ ڪٿين کي ڪا اهميت نہ ڏني وئي ۽ سندس رپورٽ کي نظر انداز ڪيو ويو. ان جو نتيجو هي نڪتو جو، نديءَ جي تباهيون ۽ برباديون ٻوڏ ۽ پاڻيندڙ ذريعي سنڌ ۾ آنديون، ان جو پتو انهن کي هوندو جي درياه جي لپيٽ ۾ آيا هوندا.

١٩٧٢ع ۾ غلام رسول کي رٽائر ڪرايو ويو انڪري ٧٣ واري ٻوڏ البت سنڌ وارن کي مهانگي پئي. جيڪڏهن فقط سائنس صلاح مصلحت جو سلسلو ئي جاري رکيو وڃي ها تاهم بہ شايد ڪافي وقت سر بچاءُ ٿي سگهي ها. مصيبت هي آهي جو هاڻي جيتري لهي لڪ ۽ مٽي سندس ٻها بہ لڳا انجنيرن لاءِ جي درياه چڙهي تڏهن بہ نعمت وري جي ٻوڏ ڪري تہ پوءِ نلي چاندي. هر ٻوڏ وقت بہ ٻوڏون عمل ۾ اينديون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن، هڪ پاڻيءَ جي جنهن ۾ ماڻهن لاءِ آزار ٿئي ۽ تباهي اچي ۽ ٻي رپين ۽ نوٽن جي ٻوڏ، جا انجنيرن جي ائڊريس پچائيندي سنڌن گهرن ۾ رسندي رهي ٿي. غلام رسول کي گهر ويهاري ۽ سنڌس کو جاءِ نشين مقرر نہ ڪري هڪ اهڙي قسم جو خال پيدا ڪيو ويو آهي جو هاڻ اسان کي درياه جي ارادن جي اڳواٽ خبر چار پوڻ ناممڪن آهي. هن مان هي شڪايت جو مطلب نہ ڪڍيو وڃي تہ کو غلام رسول کي پڳ ٻڌائي وڃي يا سنڌس خدمتن جو قدر ڪري ڪيس انعام اڪرام ڏنو وڃي. هر گز نہ. نيڪي ڪندي هٿ هر هڪ جا سڙندا آهن ۽ غلام رسول کو مٿان تہ نہ لٿو آهي جو سنڌس قدر قيمت ڪئي وڃي. ٿي سگهي ٿو تہ ائين ڪرڻ سان اسانجي انجنيرن جو رڪارڊ خراب ٿي پوي.

مقصد هي آهي تہ اهڙي قسم جي ماڻهن جي تلاش ڪئي وڃي يا ترغيب ڏيئي اهڙا انسان تيار ڪيا وڃن، جي درياه جي وضع قطع ۽ طبع کان واقف ٿين ۽ اهڙو پروگرام اڳواٽ رٿين جيئن سنڌ جا باشندا پنهنجي ئي محسن جي مستيءَ جو شڪار نہ بڻجن، جيئن گذريل سال ٿيو. درياه جو ڪجهہ ڪيو آهي ان لاءِ ڪيس کو مهٽو يا ميار ڏيئي نہ ٿي سگهجي. انجنيرن کي هي وڏي غلط فهمي آهي تہ هنن چوطرف بند ٻڌي درياه کي جڪڙي قابو ڪري ڇڏيو آهي، انهيءَ ڪري درياه هاڻ ٻي ضرر ٿي چڪو آهي. جي ان خيال جا آهن. تن شايد نہ درياه جون اهي ڳاڙهيون اکيون ڏٺيون آهن ۽ نہ وري درياه جي تواريخ يا سنڌس شجري کان ئي واقف آهن.

غلام رسول جو طريقو عجيب و غريب آهي. هو چوندو آهي تہ "سنڌوءَ" دنيا جي جملي درياهن کان مختلف مزاج درياه آهي. هو نہ فقط درياه جي جاگرافي ۽ تواريخ کان بخوبي آگاه آهي، پر ڪيس سنڌس هر ورروڪڙ ۽ هر گهٽ گهير جي پوري معلومات حاصل آهي. هو سنڌس هر نخري ۽ نازڪ مزاجي جي نبض سڃاڻندو آهي. سنڌس دعويٰ آهي تہ سنڌو پيار سان ضابطي ۾ اچي سگهي ٿو ۽ زبردستيءَ سان هر گز نہ. ڪيس گهيتاري سنڌس دل وٺي مٿس براجون ٿاهيو. سنڌس پاسن ۾ شگاف ڏيئي واه وهايو ۽ سنڌس پيٽ کي پٿر ٻڌي سنڌس وهڪري کي موڙيو. پر پيار، عقل ۽ ادب سان. پر هڪواري توهان تڪڙ ڪري پنهنجي هلندي هلائي ۽ خدانخواستہ هڪوار درياه بگڙيو تہ پوءِ ٻانهو ۽ ڏٽي.. اڳ جڏهن درياه رُسندو هيو ۽ پنهنجو پيٽ ڦيرائيندو هيو تہ سنڌ جو اهو سمورو پاسو هڪدم سڃ ۽ برپٽ بيابان ٿي ويندو هيو ۽ ان رخ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي تهذيب ئي ختم ٿي ويندي هئي. اهوئي سبب آهي جو هيل سوڏو سنڌوءَ پنهنجا ايترا پيٽ ڦيرايا آهن جو اڄ سوڏو اسان ايترا ڪپڙا بہ تبديل نہ ڪيا آهن. جي سنڌس ڪاوڙجڻ ۽ رسڻ ڪري تباهي ۽ بربادي عمل ۾ آئي آهي، ان لاءِ سنڌ جي تاريخ جي ورق گرداني ڪيو تہ اوهان کي خبر پوندي تہ ڪهڙين ويهين سو ٿيندو آهي. جي اڄ سنڌ ۾ اڻ ڳڻيا اجڙيل ڦٽل، ڪنڊهر ۽ ڦٽل شهرن جا آثار موجود آهن تہ اهي پڻ سهڻي سنڌو جون موسمي مهربانيون آهن. بهتر ٿيندو تہ پنهنجي بچاءُ خاطر ۽ سنڌ کي تباهيءَ کان بچائي رکڻ لاءِ غلام رسول ميدان عمل ۾ آندا وڃن. سنڌن قدر ڪيو وڃي ۽ جڏهن سنڌن وقت پورو ٿئي تہ سنڌن جاءِ نشين مقرر ڪيا وڃن تہ جيئن درياءَ درياهي رهاڪن جو دوستانہ رشتو درياهي گهوڙن ذريعي زنده ۽ پائنده رهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عثمان حجم جو روزه رکڻ

عثمان حجم کي روزو رکائڻ هڪ اهڙو ڪٺن ڪم هو جهڙو ڪنهن پٿنچ کي پاڻ تي وهارڻ يا اٺ کي پتڻ ٽپائڻ، ڇاڪاڻ تہ عثمان پنهنجي پنجاه سالن جي حجامڪي زندگيءَ ۾ ڪڏهن پلجي بہ روزو نہ رکيو هو. روزو تہ درڪنار پر ٻاڪري عيد جي سوا پهر ڏينهن تائين روزو رکڻ بہ سندس لاءِ هڪ نا ممڪن امر هو. ليڪن اڳيان بہ هوا مچڻو مڙس، جهڙوڪ صفر پان پيڙيءَ وارو، عدو موچي ۽ سومر نانوائي، جن پارنهن مهينا اڳ ۾ سازش سٽي هئي تہ عثمان کي هڪ روزو ضرور رکايو وڃي، سي ڪٿن ٽا باز اچن. عدو موچي جو سازش جي پاڙ هو تنهن تہ ماه رمضان جي آمد کان ڪافي ڏينهن اڳ، روزي جي برڪت ۽ فضيلت جي بيان ۾ روايتون ۽ حديثون ٻڌائڻ شروع ڪيون. عثمان کي هرڪائڻ لاءِ مٿس وقت بوقت پڌرو ڪندو رهيو تہ ڏهہ دنيا ۽ ستر آخرت جو سودو فقط روزن سان لاڳو هو ۽ روزي رکڻ جي حالت ۾ بهشتي برڪتون ستر سيڪڙه گڏيل وياج جي حساب سان پلٺ پيون ٿي. ماه رمضان جو چنڊ ڏٺو ۽ عدو موچي اسڪيم جي ابتدا ڪندي عثمان حجم تي روزي رکڻ لاءِ ورڪ ڪرڻ شروع ڪري ڏني. عثمان گهٽيون گوهيون ڪيون ۽ هر پيري هي ڇٽي لنوائڻ جي ڪوشش ڪئي تہ سندس اڌ کان زياده عمر بغير روزن رکڻ جي گذري هئي ۽ نهايت خوش گذري هئي، ۽ هاڻ پڇاڙيءَ ۾ ڪيس هن طرح "پيچ ٻڌي مهري" ڇا لاءِ ٻڌايو وڃي ٿو".

سومر نانوائيءَ عثمان کي مخاطب ٿيندي هڪ زوردار واعظ ڪيو ۽ انگن اکرن سان ثابت ڪري ڏيکاريو تہ روزي نہ رکڻ جي حالت ۾ عثمان کي ستر سال سانده دوزخ ۾ ٽپال ورهائڻي پوندي ۽ ان بعد ٻيا ستر سال ڪيس شيطان جو دفتر دار ٿي ڪم ڪرڻو پوندو.

"ڇاهي جهنم ۾ جتيون ڇو نہ ڳنڍيون پون" عثمان ترش رو ٿيندي وراڻيو، "پر روزو هر گز نہ رکندس". ازانسواءِ جڏهن اسلام ۾ زوري جائز نہ آهي تہ ڪيس مجبور ڇا لاءِ ڪيو ٿو وڃي؟ غضب خدا جو! عثمان ڇپنيون ڪندي چيو، "هڪ اڻ ڏٺي تي ايمان آڻيون، ٻيو وري هوندي سوندي بکون ڪاٽيون! اها مسلماني اسانکي مهانگي ٿي پيئي". ائين چوندي عثمان ڌمڪي پڻ ڏني تہ جيڪڏهن اڃا بہ ڪيس روزي رکڻ لاءِ مجبور ڪيو ويو تہ هو لاهور وڃي يا تہ پنگي ڪرستان ٿيندو يا وڃي

شدي ٿيندو. ڀنهي حالتن ۾ زندگيءَ جون سڀ سهوليتون سواءِ روزن رکڻ جي نهايت آسانيءَ سان ملي سگهيون ٿي. سومر نانوائيءَ جو اسانجي سموري سنگت ۾ مذهبي خيال رکندڙ آهي ۽ هميشہ ماني کائڻ وقت بسم الله پڙهندو آهي ۽ هڪ ڀيرو دفعا حج تي وڃڻ لاءِ پڻ ارادو ظاهر ڪيو اٿس ۽ هر اذان ٻڌڻ وقت "لبيڪ" چوندو آهي، تنهنڪري عثمان جي ملحدانہ ٻول تي سخت جوش آيو ۽ هڪدم ڪٽ تي چڙهي ٻيهي عثمان تي ڪفر جي فتويٰ جاري ڪيائين ۽ اعلان ڪيائين تہ عثمان جو منهن ڪارو ڪري ڪيس گڏہ تي چاڙهي گهمايو وڃي. عدوءَ موچي پيش ٿيل پروگرام جي مخالفت ڪندي ظاهر ڪيو تہ عثمان جو قدرتي طور منهن ڪارو هو، انهيءَ ڪري سندس منهن تي دانگي گهمائڻ بيسود هئي، ڇاڪاڻ تہ ماڻهو ائين سمجهندا تہ عثمان شايد منهن ڌوئي آيو آهي. ازانسواءِ ڪيس گڏہ تي چاڙهڻ عثمان لاءِ ڪا نئين ڳالهہ نہ هئي، ڇو تہ هو روزانو اهو ڪرتو ڪندڙ آهي. قصو ڪوتهہ آخر اهو ارادو ترڪ ڪيو ويو.

عثمان تي دوزخ جي عذاب ۽ بهشت جي اميدن جو ڪو خاص اثر ٿيندو نہ ڏسي، صفر پان ٻيڙيءَ واري، هڪدم هڪ پنهنجي دوست پوليس واري کي سڏايو. صفر جئن تہ پوليس جو پرمننٽ مشير آهي ۽ روزانو شاهديون ڏيڻ سندس هڪ "سائيڊ بزنيس" آهي، تنهن ڪري پوليس سان نہ فقط "معمولي رستو" بلڪ "پڪي سڙڪ" اٿس. پوليس واري جي اچڻ شرط صفر ڪيس پاسيرو ڪري اٺ آنا ڪن چاءِ پاڻي لاءِ ڏيئي، عرض ڪيو تہ عثمان کي روزي رکائڻ ۾ مدد ڪئي وڃي. عثمان، جو ، پوليس واري ڪان سخت ڊڄندڙ آهي ۽ ڪليو ڪلايو چوندو آهي تہ: انهن کي "ڀڳ بہ پرائي" پوءِ ڇو نہ ڪو شريف ماڻهو ڪائنن ڊڄي؟ پوليس واري پنهنجون "مارشل ٽائيپ مڇون" وڪوڙيندي عثمان کي ڌمڪي ڏني تہ روزي نہ رکڻ ڪري ڪيس نئين اسلامي قانون مطابق ٽَڪا بہ هنيا ويندا ۽ جيل پڻ ڏنو ويندو. لاچار ٿي عثمان آڻ مڃي ۽ وعدو ڪيو تہ هو آخري جمعي جو روزو ضرور رکندو. ڇا لاءِ آخري جمعي جو پلارو روزو ساري مهيني جي "ڪوٽا" برابر هو.

روزي رکڻ ۾ ڪان هڪ ڏينهن اڳ عثمان پنهنجي يارن دوستن وٽ وڃي ڪائن روئي ڳراٽڙيون پائي موڪلايو ۽ ڪين استدعا ڪئي تہ سندس ڪاڌو پيتو ۽ چيو آڪيو بخشيو وڃي. ڪيترن دوستن ڪيس ورجايو تہ روزو آخر ڪو شهتير يا لوهي گيدر ٿورئي هو جنهنجي رکڻ سان عثمان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چيياتجي مري ويندو. پر عثمان چيو تہ "ادا! موت هر انسان جي ڪڏ
پوليسي پڳيءَ جيان پيرو ڪندو ٿو رهي، پر پوءِ کهڙي خبر ڪٿي هلي
گهڻو ڏئي. ازانسواءِ جيئن ننڍ موت جي نننڍي ڀيڻ هئي تيئن روزو بہ
موت جي پڦيءَ جو پٽ هو".

رات جو عثمان پنهنجي گهر ياتين کي هڪ هنڌ جمع ڪري پاڻ
۾ ايڪيءَ اتحاد سان رهڻ لاءِ تلقين ڪئي ۽ بعد ۾ وصيعت ڪئي تہ
جيڪڏهن سياڻي روزي رکندي سندس دم قضا ٿئي تہ هو ترت پوليس
ٿاڻي ڏانهن وڃي سومر نانوائي، عدو موچيءَ ۽ صفر پان بيڙيءَ واري
ٿنهي تي ناليوار خون جي فرياد داخل ڪرائن تہ هنن سازش سان عثمان
کي خودڪشيءَ لاءِ آماده ڪيو هو، ۽ ۳۰۲ قلم اپ ڪ سان گڏ ۱۲۰ ب
ڪرمنل پروسيجر ڪوڊ جو فقره بہ ضرور لاڳو ڪن. جڏهن مڙني مائٽن
عثمان کي سندس وصيعت جي بجا آوريءَ لاءِ خاطري ڏني تڏهن بہ
عثمان کي اعتبار نہ آيو ۽ عريضي نويس کي گهرائي هڪ دستاويز
لکارايائين جنهن جي اصل تي سيني حاضر ياتين جا کبا آڱوٺا ورتائين.

پنهنجي مال ملڪيت بنسبت وصيت ڪندي عثمان چيو تہ سندس
چڳل ڪٽ، ڪتل موڙا ۽ بہ پراڻيون واڻ جون ويڙهيون يتيم خاني جي فنڊ
۾ جمع ڪرايون وڃن ۽ هي ڪانئن خاطري ورتي وڃي تہ سندس
يادگيريءَ ۾ ڪونہ ڪو حجامڪو دارالعلوم تعمير ڪرائن. پنهنجي
سيرب وارن سنجن بنسبت خواهش ظاهر ڪيائين تہ ڪسبت جو ٽيلهو
ڪشمير تي چڙهائي ڪندڙ خاڪسارن جي حوالي ڪيو وڃي.

وصيت وغيره کان فارغ ٿي عثمان سمهي پيو. عثمان ننڊ ۾ ڏٺو
تہ روزي رکندي هو دارلابقا ڏانهن راهي ٿيو هو ۽ جنت جي اسٽيشن تي
سندس زبردست آجيان ڪئي ويئي ۽ فلڪ شگاف نعرا هنيا ويا. علاوه
انجي، آسماني ريلوي پليٽ فارم تي ڪيس پاڪين ۽ نچڪڻن سان گارڊ
آف آنر پيش ڪيو ويو ۽ سندس زمين تي ڪيل خدمتن جي سلسلي ۾
هڪ سپاسنامو پڙهيو ويو. خواب جي دنيا ۾ چهل قدمي ڪندي عثمان
پنهنجي "ٽوئر" جو پروگرام مرتب ڪرڻ جي فڪر ۾ هو تہ سندس اک
کلي ويئي. ڏٺائين تہ گهر ياتي ڪيس روزي رکڻ لاءِ اتاري رهيا هوا.
عثمان گهڻو ئي ٽاڻ جو ڪوشش ڪئي پر عدو موچي (جنهن پاڙي جا
ڏه بارنهن ماڻهو عثمان کي زوري روزو رکائڻ لاءِ ساڻ آندا هئا) جي
عملي ڏانهن ڏسندي گاريون ڪند چوندي اٿي ماني کاڌي ۽ سچ اپرڻ ۾
اجا ڏهہ بارنهن منٽ دير ڏسي وري رلهي تاڻي سمهي پيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صبح جو ننڍ مان اٺين هٿ منهن ڌوئيندي عثمان حجر ٽڏي پاڻيءَ جا ٻه وٽا پي ويو ۽ پوءِ ٽڪڙو ٽڪڙو پاڙي جي ملان وٽ وڃي فتويٰ حاصل ڪيائين ته جيڪڏهن پل چوڪ ۾ ڪجھ پاڻي پي وڃجي ته ڪا اربع خطا ته نه هئي. ملان فتويٰ جاري ڪندي ظاهر ڪيو ته پل ۾ هو پاڻي ته درڪنار پر فالودو، نان ڪتابون يا ڳنڊيريون وغيره ڪائي ٿي سگھيو. پنهنجو شخصي مثال پيش ڪندي ملان ظاهر ڪيو ته هاڻ هو گهران نيرن ڪايو ٿي آيو حالانڪ ڪيس باقاعده روزو هو.

ڪچڙي منجهند ڌاري عثمان ڏٺو ته سندس اکين اڳيان ترورا ۽ سندس متي کي قيري اچڻ لڳي. عثمان هي سوچيندي پاڻ کي ڏڍ ڏيڻ لڳو ته آخر روزي ۾ نفس کي مارڻو هو ۽ نفس کي مارڻ هڪ جهاد اڪبر هو. اهو خيال ايندي عثمان محسوس ڪيو ته هو روزي جي برڪت باعث، غوث ۽ قطب جي درجي تي پهچي چڪو هو، ليڪن حضور شرم ۽ نرم دل هئڻ ڪري پنهنجي دشمنن کي پٽ پاراتو نه ڏنائين. نه ته هو سڀ عذاب جي باه ۾ سڙي پچي ڪباب ٿي وڃن ها. ڪباب جي خيال اچڻ شرط عثمان جو روزو ڍلو ٿيڻ لڳو ۽ مڪروه ٿيڻ تي هو ته پاڻ سنڀاري ورتائين. اٺي وري پل چوڪ ۾ پاڻي پي هنياءُ ٺڏو ڪيائين. شڪر الحمدالله جو روزه ۾ پل چوڪ لاءِ گنجائش رکيل هئي. ورنه هن مهل تائين عثمان چاليهارو ڪن ماڻهو ته چڪ وجهي ڦٽي وجهي ها.

سٿلون ۾ گراهڪن جي اچڻ جو ٻڌي، عثمان، جو روزي باعث نهايت لاغر ۽ ڪمزور ٿي ويو هو، سو ريڙهيون پائيندي ۽ پٽين کي هٿ ڏيندي اچي دڪان تي وارد ٿيو. رستي ۾ ڪيس ٻه مسلمان اهڙا به نظر آيا جي بيروزائت هئا ۽ بيٺي چپي واري پٺيٺي ڪان ڦول پتاشا وٺي ڳڙڪائي رهيا هوا. عثمان ٻنهي مسلمانن کي مخاطب ٿي خدا جي غضب ۽ قبر جي عذاب بنسبت واعظ ڪيو ۽ ڪين دڙن ڪن "وضو نوڙ" گاريون به ڏنائين ۽ ڪين هدايت ڪيائين ته جيڪڏهن هو روزو رکي نه ٿا سگهن ته گهٽ ۾ گهٽ احترام ته ڪن!

عثمان هي سمجهي اصل نه ٿي سگهيو ته الاجي ڇو، روزي رکڻ جي پورن چئن ڪلاڪن بعد، ڪيس سموري دنيا گهنگار ڏسڻ ۾ ٿي آئي. عثمان هر هڪ واتهڙوءَ کي بيهاري ڪيس روزي رکڻ لاءِ تلقين ٿي ڪئي يا وري ڪين احترام ڪرڻ لاءِ هدايت ٿي ڪئي.هڪ ماڻهو جنهن ڪليو ڪلايو سگريٽ ٿي ڇڪيو تنهن کي پٽ پاراتو ڪندي عثمان ياد ڏياريو ته "بيروزائت" جي جهنم ۾ وڃڻ بعد دوزخ جي باه ۾ ٻارنهن سو هارس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاور جو اضافو ٿي ٿيو. ليڪن هي خبر عثمان کي بعد ۾ پيئي تہ سگريٽ چڪندڙ مسلمان نہ هو بلڪ هندو هو.

دڪان تي پهچي عثمان ڪسبت ڪولي گراهڪن جي سيرب لاهڻ شروع ڪئي، پر ٻڪ سبب اچ سندس پاڪي ڳڌو براج جي بلڊوزر جيان بي لغام هلي رهي هئي. هڪ گراهڪ جنهن ڪيس مٿي جي وارن ڪاهڻ لاءِ چيو تنهن غريب جون مڇون ۽ ڏاڙهي بيئي ڪوڙي "ون يونٽ" ڪري ڇڏيائين. هن غريب گهٽيون دانهون ڪيون، پر عثمان جو ٻڪ باعث چتو ٿي پيو هو تنهن تي ڪو اثر نہ ٿيو. وري بدقسمتيءَ سان جنهن سان تعدي ٿي، اهو ڪو هو بہ برسراقتدار پارٽيءَ جو ميمبر، تنهن ترت وڃي عثمان تي "خانگي معاملي ۾ دخل ڏيڻ" جي ڏلم ماتحت فرياد داخل ڪئي. هڪ ٻئي گراهڪ جي ڏاڙهي ڪوڙيندي سندس نڙگهٽ تي پاڪي رکي ڪائونس "ون يونٽ" بنسبت رايو پڇائين. شڪر ٿيو جو اهو ماڻهو سياڻو هو ۽ عثمان جي پاڪي هٽائڻ بعد پنهنجو خيال ظاهر ڪيائين نہ تہ شايد هن وقت ٻي جهان ۾ الاٽمينٽ لاءِ ويٺو عريضيون لکندو رهي ها.

ٻنپهرن ڏاري عثمان حجمربيان جاري ڪيو تہ ٽن ڪلاڪن جي سئنيما شو کي بہ انٽرول ٿيندو آهي، ليڪن هي سورنهن ڪلاڪن تائين لڳاتار روزو رکڻ ڪا فضيلت تہ نہ هئي. خاص طور اونهاري جو. پنهنجي بيان ۾ عثمان سرڪار کي مشورو بہ پيش ڪيو تہ ملڪي "آئين" ۾ درستي آڻي روزن جو مهينو هميشہ سياري جي موسم ۾ مقرر ڪيو وڃي. جيئن هي ثواب هر هڪ مسلمان حاصل ڪري سگهي. ازانسواءِ حج تي جو هر سال ڪيترا حاجي گرميءَ وگهي موت جو شڪار ٿين ٿا. سي پڻ اجل جي چنبي کان محفوظ رهندا. آخر روزي مان مراد عبادت آهي ۽ عبادت هر موسم ۾ ڪري سگهجي ٿي.

ٽيپهري ڏاري عثمان جي حالت هڪ مرگهيءَ جي مريض جيان نازڪ ڪڙيءَ تي اچي پهتي. حالانڪ پل چڪ جي ايڪٽ هيٺ اڌ سير ڳنديريون واپرايون هئائين، تاهم روزي جو "هائو" ڪيس آپي کان ٻاهر ڪري رهيو هو. دليل ڊوڙائيندي آخر عثمان حجم پاڙي جي ملا دينوءَ ڏانهن ماڻهو موڪليو ۽ ڪيس گهرائي گذارش ڪيائين تہ هو مسجد جي ممبر تي چڙهي اذان ڏئي، جيئن عثمان روزو افطار ڪري سگهي. ملاڻ دينوءَ صاف انڪار ڪيو تہ اڃا ٽيپهريءَ جي نماز جو پڻ وقت نہ ٿيو آهي. روزو سانجهيءَ جي اذان تي ڇوڙيو ويندو آهي ۽ نہ ڏينهن ڏٺي جو. ليڪن عثمان ضد تي قائم رهيو ۽ ملان کي بانگ ڏين لاءِ طرحين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

طرحين جون لالچون ڏيندو رهيو. ملان کيس صاف ٻڌايو تہ جيڪڏهن عثمان کي روزو قضا ڪرڻو آهي تہ هو سواءِ اذان ٻڌڻ جي پڻ ڪري ٿي سگهيو. پوءِ ٻانگ لاءِ ترسڻ جو مقصد؟

عثمان جي خواهش هيءَ هئي تہ ملان ڏينو اذان ڏئي جئن روزو ڇڄڻ جو بار سندس گردن کان ٽرانسفر ٿي ملان جي ڳچيءَ ۾ حائل ٿئي. ويچارو ملان عجيب ڪشمڪش ۾ اچي ڦاٿو ۽ جان ڇڏائڻ جي فڪر ۾ هو تہ عثمان ڏنڊو ڪڍي اچي سندس مٿان ڪڙڪيو. چيائين تہ "ملان منهنجي لاءِ هاڻ موت ۽ زندگيءَ جو معاملو آهي، جيڪڏهن هاڻ جو هاڻ اذان نہ ٿو ڏين تہ پوءِ تون قبرستان ۾ هوندين ۽ آءٌ يا روپوش هوندس يا جيل اندر." عثمان جي اکين ۾ خون جون علامتون ڏسي ملان ٽپو ڏيئي ممبر تي چڙهي ٻانگ شروع ڪئي. ملان اڃا ڪنن تي هٿ مس رکيا تہ عثمان پنهنجي کيسن ۾ پيل نقل ۽ ريوڙين کي رڙڪائڻ شروع ڪيو ۽ سندس چاپي جو ٺڪاءُ ائين ٿي محسوس ٿيو، ڄڻ تہ شرطي گهوڙو ڪچا چٽا چبي رهيو هو. اهو ڏينهن اهو شينهن وري عثمان روزي رکڻ کان ئي توبہ ڪئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عثمان حجم جو ڏند ڪڍائڻ

روئڻ، گهٽڻ ماڻهن جي عادت ٿيندي آهي. ٿوري گهٽي آفت آئي تي وڏا رنن جيان روڄ راڙو ڪندا ۽ پار ڪڍندا. اسانجي پاڙي جو پريو مڙس تہ ايتري قدر "ڦرڙي ڏکويو آهي، جو زڪام ٿيندس تہ وڏتو وصيتون ڪندو ۽ سيني کي سڏي پٽڙن جون پارتون ڪندو. ليڪن اسانجي محترم دوست عثمان حجم جي فطرت انجي بلڪل برعڪس آهي. سوئو اک ۾ هٽيس پر ڳوڙهو ڪين ڳڙندس. هي سندس زندگيءَ جو رڪارڊ رکيل آهي، تہ سموري عمر ۾ فقط ٻن موقعن تي روئيندو ڏٺو ويو آهي. پهريون دفعو جڏهن سکر جي دهلي هوٽل ۾ "سنگل سالنا" تناول ڪندي ٻوڙ ۾ پيل گوگائيءَ مرچن وجي هنياء ورتس،" ۽ اکين ڪان نير وهائيندي ٻنان ٻل ادا ڪرڻ جي، وٺي ڪرين تي زور ڏنائين. ٻيو پيرو تازو جڏهن ڪنڊ ڀڳڙا ڪائيندي اڇي ڏاڙ ۾ سور پيس.

ڏک سور دنيا اندر سوين آهن، پر ڏند جو سور هڪ اهڙو ٻي ڳرو ۽ ٻي پيرو سور آهي جو خدا شل دشمن کي بہ پناه ۾ رکي. عثمان جهڙو سخت طبع انسان جو سمورو وقت پيچ ڪندي تي ڪري هڪ آفر وهڙي جيان ٿاڏيون ڏيندو رهندو هو، تنهن کي ڏاڙ جي سور اهڙو اچي هلاڪ ڪيو جو مڙس موڙڪو هٿان ٿي ويو. ٻہ دفعا تہ خودڪشيءَ لاءِ پڪو ارادو ڪري درياه ۾ ٻڏ ٽپو ڏنائين. پر بعد ۾ ٿڌي پاڻي هئڻ ڪري ٻاهر تري ڪنڌيءَ تي آيو ۽ في الحال اهڙو ارادو ملتوي ڪيائين.

سومر نانوائي، اوستو عظيم ۽ آءٌ ٽيئي گڏجي جڏهن وٽس مزاج پرسيءَ لاءِ پهتاسين تہ پهرين تہ ڪيس سڃاڻي ئي نہ ٿي سگهياسون. ٽوٽي جو سامهون وينل هو. تڏهن بہ اٿين سمجهيوسين تہ شايد پنيرو وڏتو باران نماز پڙهي رهيو هو. سندس منهن جو هڪ پاسو تہ اٿين سڄي ويل هو جو اسان کي خاطري ٿي تہ يا اخروٽ ڀڃي رهيو آهي يا وري پل چڪ ۾ پاڪين تکي ڪرڻ واري روهي اڳري ويو آهي.

گگ وهائيندي ۽ ڪنجهندي قسطن ۾ حال احوال ڏنائين تہ ڪيئن نہ ٽن ڏينهن کان لڳاتار ڏند جي سور سبب سندس ننڊ حرام ۽ ڪاڌو پاڻي زهر ٿي چڪو هو. اسان دوستن عثمان حجم جي حالت زار تي ساڻس دستوري همدرديءَ جو اظهار ڪيو ۽ واري وٽيءَ تي هر هڪ پنهنجي مٽن ماڻٽن ۽ يارن دوستن (جنڪي ڪڏهن نہ ڪڏهن ڏند جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سور پوڻ جو شرف حاصل ٿيو هو) جي هسٽري شيٽ دهرائي ۽ آخر ۾ سڀيئي متفق ٿي هن راءِ جا ٿياسون تہ سور جو ترت تدارڪ ڪيو وڃي ۽ مناسب علاج شروع ڪيو وڃي.

سومر نانوائيءَ هي بيان جاري ڪيو تہ عثمان جي گردن ۽ پٺيءَ واري ڪنبي درميان جيڪڏهن لوهي سيخ يا ڏاٽو باهہ ۾ ڳاڙهو ڪري اڌ درجن کن ڏنڀ ڏنا وڃن تہ ڏند جي سور لاءِ اڪسير علاج ثابت ٿيندو. ليڪن عثمان حجم ڪنڌ ڌوڻيندي اهڙي مفيد علاج جي وڌيڪ تفصيل ٻڌڻ کان ئي نابري واري. ۽ سومر نانوائي لاچار ٿي پنهنجي راءِ واپس ورتي. اوستي عظيم البت هي رايو ظاهر ڪيو تہ جيڏهن گندڪ جي تيزاب ۾ چونو ۽ ڳاڙها مرچ ملائي ڏند جي چوگرد مالش ڪئي وڃي تہ ترت فائدو ٿيندو. عثمان حجم اهڙي علاج ڪرڻ کان بہ انڪار ڪندي ڪجهہ ڳالهائڻ ٿي چاهيو، ليڪن ڏکندڙ ڏند متان ڏاٽ اچڻ ڪري، هڪ فلڪ شگاف رڙ ڪيائين، جو هڪدم ۾ سومر نانوائي پنهنجي ڇڳل موڙي تان مورچا ٿي هيٺ ڪري پيو. ماحول مائيٽي ٿيڻ بعد مون مشورو پيش ڪيو تہ يوناني يا گهرو علاج ڪجي، ڇاڪاڻ تہ اڄڪلهہ جي ڊاڪٽرن ۾ ايمان گهٽ آٿر ۽ اسپتال منهنجي نقطي نظر کان اها جڳهہ آهي جتي مريض پنهنجي خوش قسمت هئڻ سبب ٻاهر ٻچي نڪتا ٿي ورنہ ڊاڪٽرن طرفان کين اڳين جهان هجرت ڪرائڻ لاءِ ڪا ڪسر ڇڏي نہ ٿي وڃي. عثمان جواب ۾ وهائو مٿي ڪيو، جنهن هيٺيان جيڪڏهن دهلي دواخانو نہ، تہ، تڏ هن بہ هڪ چڱي شفاخاني جيترو پسار پيل هو. هرڙان، نوشادر، ڦٽڪي توتيو ۽ ڪٿي کان علاوه شيشيءَ ۾ پيل بيبي جادل جو پڙهيل پاڻي، ۽ دادا ٻچل جا تعويذا مطلب تہ ويچاري وسان ڪين گهٽايو هو. پيو تہ ڇڏ پر سائين جعفر شاه سائين (صدقو وڃانس نالي تان) جو ٽڪون ۽ ڪانگهارا جي ڪاري ملي ۽ قرزين لاءِ مجرب سمجهيا ويندا آهن، سي سڀيئي سوڻ پڻ ڏند تي آزمايا هوائين.

ويچارو ڪري سو ڪري ڇا؟ هاڻ تہ سندس گهر واري پڙيون پساوڙا پسائيندي ۽ لپريون ٺاهيندي تنگ اچي چڪي هئي، سا بہ هاڻ پيڪي وڃڻ جي تيارين ۾ هئي. آخر اوستي عظيم پنهنجي ٣٧ سالن جي تجربي جو حوالو ڏيندي چيو تہ ڏند جي پاڙ پٽي وڃي تہ ”نہ رهي بانس ۽ نہ وڃي بانسري.“ ان سلسلي ۾ هن اتي ئي هڪ زور دار تقرير ڪئي، جنهن ۾ حضرت اويس قرنيءَ جي ڏندن جي شهادت کان،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ون يونٽ جي اليڪشن تائين تاريخي ثبوت پيش ڪيائين. سلسلہ ڪلام جاري رکندي ھي بہ ٻڌايائين، تہ خوش قسمتيءَ سان سندس پاڙي ۾ عدو نالي ھڪ موچي رھندو آھي، جو ستن پيڙھين کان پشت بہ پشت ڏندن ڪڍڻ جو ڪرتو ڪندو آھي ۽ ھزارھا ماڻھن جا ڏند ڪڍي سندن وات ليڊيز ھئڊبئگ (ٻٽوڻ) جيان ڦڏا ڪري ڇڏيا ھوائين.

پر عثمان حجم، جو سور ۾ اڌ مئو ٿيو ويٺو ھو، سو ڪنھن بہ ڏند ڪڍرائڻ لاءِ آماده نہ ٿئي. آخر ۾ ڇٽو ڇوائڻ ۽ منٿ ميڙ ڪندي، ھن شرط تي ڏند ڪڍرائڻ لاءِ راضي ٿيو، تہ جيڪڏھن ڪيس سور بلڪل نہ ٿئي. چارئي ڄڻا اٿي عدو موچي جي دولتخاني ڏانھن روانا ٿياسون. جو خوش قسمتيءَ سان، پڻ رستي تي منھن پئجي ويو. جو ڪنھن تازو مئل جانور جو چمڙو لاھي واپس گھر ڏانھن موٽيو ٿي آيو. عدو اسانکي پنھنجي اوطاق ۾ وھاري حالي حوالي ٿيڻ بعد عثمان جي ڏندن جو معائنو ڪيو. چپٽي وڄائيندي ظاھر ڪيائين تہ ھڪ سيڪنڊ جو ڪم آھي ۽ عثمان کي ھي بہ پتو نہ پوندو تہ سندس ڏند نڪتو بہ آھي يا نہ!

چيائين تہ "جي دستگير ۾ وساه ڪرين، تہ پائو مون لاءِ ڏند ڪڍڻ ايترو آسان آھي جو پير مان ڪنڊو نڪرندي بہ وڌيڪ ايذاءُ ايندو آھي." ائين چوندي عدو گھر وچي ڳوٿري ڪڍي آيو جنھن ۾ سندس ڏندن ڪڍڻ جا مختصر اوزار، جھڙوڪ بہ چار وڏا جنبور ھڪ واھولو، بہ ھٿوڙا ۽ ھڪ وڏاڻ ۽ ڪجھہ انداز ڪليون، ڪوڪا ڇيٽيون ۽ سنبا پيل ھوا. ۽ بس. ھشيار رکي عدو ٻاھر وڃي پاڙي مان ڏھاڪر ڪن ٻيا ماڻھو وٺي آيو جي سندس نقطہ نظر، ڏند ڪڍڻ جي آپريشن لاءِ لاچار ڪافي ھئا. ٻين ماڻھن جي پھچڻ بعد عدوءَ اسانکي بہ انھن جي جمع ڪيل فوج ۾ داخل ڪيو. پوءِ سموري لشڪر کي ھڪ ڪمانڊر جيان لڙائي جو نقشو سمجھائي ھر ھڪ کي حڪم ڏيندو ويو.

"تي اوھين ۽ چوٿون صابو، اوھين چار ڄڻا عثمان کي سمھاري سندس ٽنگون ۽ ٻانھون پختيون جھليو. ڪمال ۽ ڏنو، توھين ھيڏانھن تي، سندس مٿو جھلي بيھو. علو تون جمبوري ڪٽي منھنجي پاسي ۾ بيھہ. نھال اونھال! اڙي نھال ڪيڏانھن مري وئين؟ ڇگو ڇڏ نھال ڪي. اڙي ھبو تون ۽ تاجو ٻئي، مونکي ڇيٽيون ۽ ڪليون واري وٽيءَ تي ھٿ ۾ ڏيندا وڃو. نيباھو تون وڃ حافظ جليل جي گھر ۽ منھنجا سلام ڏئيس ۽ چوءِس تہ پنھنجو حمام دستو ڪلاڪ ٻن لاءِ ڏي متان منھنجا ھٿوڙا ڪافي نہ ٿين."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهڙي طور هدايتون جاري ڪندي عدو موچي اسان سيني کي مڙس ماڻهو ٿي بيهڻ لاءِ چئي، عثمان جو چوڪنيو وڪوڙيل ۽ ليٽيل هو، تنهنجي سيني تي چڙهي ويٺو ۽ اوزارن جي ڳوڻ مان گهوڙي وارو ڪانڊيارو لغام ڪڍي عثمان جي وات ۾ زوري وڌائين جيئن سندس وات ڪليل رهي ۽ چڪ نه وجهي سگهي. پوءِ بسم الله ڪري پير مرشد کي سنڀالي ڏند جون پاڙون کوٽڻ شروع ڪيائين.

عثمان حجم جنهن اڳ ۾ ٿي دانهون ڪوڪون ڪري اپ ٿي ڦاڙيو. تنهن لغام وات ۾ پوڻ شرط ڪنواٽن جيان گرڙاٽ شروع ڪيا. ليڪن خوامخواه رڙيون ڪرڻ عثمان حجام جي جهوني عادت آهي ورنه حقيقت آهي ته عدو موچي هڪ ڪاريگر استاد جيان ڪوڪن ڪلين ۽ ڪاتين سان ڏند کي مهارن کان اهڙي هوشياري سان الڳ ٿي ڪيو، جو ان سموري ڪم ۾ ڪيس ٻه ڪلاڪ به مشڪل لڳا هوندا. عثمان ڪهٽوئي ليلهڙاٽ ڪيا، پر اڳيون ٻه ست اٺ ڇٽا سندس عضون سان ڇورن جيان ڇهٽيل ۽ سيني تي عدو موچي عزرائيل جيان چڙهيل! آخر ڪري سو ڪري ڇا ٿي سگهيو؟

مهارن جي کوٽائين بعد ڏند ڪڍ جوارو آيو، ليڪن ڇاڪاڻ ته عثمان بيهوش ٿي ويل هو ۽ سندس اکين جا تارا ڦوٽار جي ويل هوا، ان ڪري ڪلاڪ اڌ جو انٽرويل ڪيو ويو جيستائين سامت ۾ اچي. عدوءَ ڇاٿايو ته عثمان مڪر ٿي ڪيو، ورنه اها هڪ معمولي ڳالهه هئي. ۽ سندس ڏند جي پاڙ ۾ هٽوڙن جا ڌڪ ميڙن جي چڪ کان به گهٽ ايذاءُ ڏيندڙ هئا.

عثمان هوش ۾ ايندي ئي ڇرڪ ڀري اٿي ويٺو ۽ رت جا گرڙاهيٽ اڇليندي عدوءَ جي پيرن تي ڪري پيو ۽ ڪيس قسم ڏيندي آخريون ڪندي ڇيائين ته سندس ڏند نه ڪڍيو وڃي ۽ جو ڪجهه سائس ٿي چڪو هو سو ڪافي هو. ڀاڻ اگر پنهنجي پيءُ جو پٽ هوندو ته وري ڪڏهن ڏند نه ڪڍائيندو. عدوءَ عثمان کي آٽت ڏيندي ڇيو ته سمورو علاج ٿي چڪو هو ۽ هاڻ فقط ست ڏيڻي هئي. ۽ باقي تر جيتري ڳالهه تي ٻاڙي ٿيڻ هڪ مڙس جي شان وٽان هرگز نه هو.

سومر نانوائيءَ پڻ عدوءَ کي ٽيڪو ڏيندو رايو ظاهر ڪيو ته روز روز جي ريڙه پيڙه کان ته هڪ دفعي "هول سيل" عذاب سهڻ هزار بار بهتر هو. اٿين چوندي عدوءَ موچي کي ميخ ڏنائين ته وارو ڪر ورنه عثمان هاڻي "ڳيدي ٿو ٿيئي." پوءِ ته وٺ پڪڙ شروع ٿي وئي. ليڪن هن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دفعي عثمان کي قابو جهلڻ جي نموني ۾ تبديلي آندي وئي. سمورن چوڏهن ڄڻن جي پارٽي ٻن حصن ۾ ورهاست ڪئي وئي. ستن ڄڻن پاڪر ۾ عثمان کي سوگهو ڪيو ۽ جڏهن عدو، پنهنجو وڏو جنبور عثمان جي ڏند ۾ اٽڪايو تہ بقايا ستن ڄڻن عدو، کي چيلهہ کان جهليو، ۽ عدو کان آرڊر ملڻ تي ٻنهي طرفان باجماعت ڇڪ ڇڪان جي زور آزمائي شروع ڪئي وئي. بس منٽن جي صفائي هئي. آخر بہ آدم سرالاهي آهي ۽ شل نہ ڪارو متو ڪنهنجي ڪڍ پوي. جنهن مهل ٻنهي پارٽين نعره - تڪبير ۽ عثمان زنده آباد جا نعره هڻي هڪٻئي جي مخالف طرفن ۾ زور ڏنو. تہ خبر تڏهن پئي جڏهن نڪا، ڏيئي عثمان جو ڏند، (عدو واري جنبور ۾ قاتل) ٻاهر نڪري آيو. پوء تہ ماٻارڪان ۽ واه واه شروع ٿي ويئي. ليڪن عثمان وري بہ مورچا ٿي هيٺ ڪري پيو. عدو، ڇاڻايو تہ فڪر ڪرڻ جو ڪو سبب نہ. آهي ۽ ڏند نڪرڻ کان پوء ڏندڻ پوڻ هڪ لازمي امر آهي ۽ ڀڪدم عثمان جون تريون پاڻ سان مهٽڻ لاء چيائين. ڪلاڪ جي مالش ۽ ات درجن ڪن ٿڌي بالٽين جي هارڻ بعد عثمان اکيون پٽيون ۽ هوش ۾ آيو. لوڻ گڏيل پاڻي جو ڪمرو ڪيس ڏنو ويو جو عثمان سستي غالب ٿيڻ ڪري پي نہ سگهيو.

عدو هڪ فاتح جي حيثيت ۾ ٻهڪيو ٿي ۽ ڪڍيل ڏند جي عام نمائش بعد عثمان جي هٿ ۾ ڏنائين جنهن ڏند ڏسندي ئي رڙ ڪئي ۽ وري ساعت پنڪي، ۾ پئجي ويو. سجاڳ ٿيڻ-تي ڊنڪر ڏيندي روئي ٻڌايائين تہ اهو سندس غلط ڏند ڪڍيو ويو هو ڇاڪاڻ تہ ڪيس هيٺين جاڙي واري ڏاڙ ۾ سور هو جا ماڪوڙي کاڌل ۽ اڌ ٻڳل هئي ۽ هي ڏند مٿين جاڙي، وارو هيو جو ڏند هو بلڪل پختو ۽ سچو سارو سالم هو،

عدو سمورو الزام عثمان تي هنيو تہ هن ڏند جو پورو ڏس ڪونہ ڏنو هو. دراصل حقيقت هي هئي تہ شروعات ۾ سور وارو ڏند پڇڻ ئي عدو، کان وسري ويو هو ۽ ائين ئي بسم الله ڪئي هوائين. عدو، ظاهر ڪيو تہ اهو الزام سندس ڏندي تي ڪارو داغ هو جو سور واري ڏاڙ بجاء ٻيو ڏند ڪڍڻ جي غلطي ڪانئس سرزد ٿي هجي.

ائين چئي همراهن کي وري عثمان کي جهلڻ لاء چئي جنبور هٿ ۾ ڪنيائين. پوء تہ قيامت برپا ٿي وئي. عثمان اٿي ٻيهي وڏي واڪي اعلان ڪيو تہ ڪيس ڏند ڪڍائڻو ئي نہ آهي ۽ نہ ڪيس ڪو ڪنهن ڏند ۾ سور ئي هو. ليڪن عدو موچي ۽ سومر نانوائي ضد تي بيٺا تہ عثمان ڊچي ٿو ورنہ هي سندس فائدي ۾ هو تہ سور وارو ڏند ڪڍيو وڃي. انهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪري سومر نانوائي ماڻهنّ کي عثمان کي دسڻ لاءِ دردمندانہ اپيل ڪري هڪل ڪئي. عثمان جنهن هيل سوڙو قيامت ڪاٽي هئي، سو هاڻ ڪيئن ٿو ڪنهن کي ويجهو اچڻ ڏئي. مڇي مڙس ٿي بيٺو. پرسان پيل پنگ وارو ڏنڊو ڦيرائيندي ٿي چڙهيا جي سندس نزديڪ هئا هيٺ ڊاهي وڌائين. گاريون بہ اهڙيون ڪڇيون ۽ اڻ منداڻيون ٿي ڪڍيائين جو جملي پاڙي جي ماڻهن جن اهي ٻڌيون تن الٽيون ڪري ٻاهر ڪڍيون ٿي.

عدو پنهنجو شڪار هٿن مان ويندو ڏسي ٻاهر نڪري ٻين واٽهڙو ماڻهن کي ڪوٽ ڪئي ۽ آخر ڏه ٻارنهن ٻيا ماڻهو جي تازو هڪ جنازو پوري قبرستان کان واپس ٿي رهيا هئا، تنڪي گڏ ڪري عثمان تي ٻج ڪيائين. عثمان جي گوڏ جا وٽ وٺان ۾ ڊري ٿي وئي هئي، سا اگر نہ چڙي ها تہ سندس هٿيڪو ٿيڻ بہ مجال هو. ڇاڪاڻ تہ هن وقت هو هڪ وحشي جيان ٿي ڏٺو ۽ سندس وات ۾ ڪف ۽ اکين رت ٿي چڙيو. هٿي ڏٽي پڪڙي ڪٽ جي واڏڻ سان ڪيس چوڪنيو جڪڙيو ويو ۽ عدوءَ هڪ پيرو وري وڏو جنبور ڪٽي عثمان جي ڏسيل ڏند وٽ اٽڪايو. ليڪن هن دفعي عثمان کي لاٽڍيءَ جي وچين ٽوٽيءَ سان سوگهو ٻڌو ويو ۽ ٻيءَ طرف عدو کي ڏهن ڄڻن ۽ سندس جنبور کي بقايا ڇهن ڄڻن وٺي پاڻ ڏانهن ڇڪيو. عثمان جي گهل گهوڙا جاري رهي ۽ هنن مڙسن جي رسا ڪشي اهڙي ٿي ڏٺي ڄڻڪ ڪوه م ڪريل هاٿي ٻاهر ڇڪي ٿي ڪڍيائون. آخر بہ تہ ڏند ڪڍڻو هو ڪا مسخري تہ نہ هئي،. ٽن چئن ڇڪن ڏيڻ بعد چرڙاٽ ٿيڻ ٿي ڏٺو ويو تہ عثمان جي هڪ ڏند بجاءِ سندس هيٺين ڄاڙي سمورن ڏندن سميت ٻاهر نڪري رهي هئي. ۽ پوءِ معلوم ٿيو تہ عدوءَ جو جنبور ڏندن جي ننڍي هٿڻ ڪري سموري ڄاڙي ۾ اٽڪيل هو. عدوءَ پنهنجي غلطي تہ سنڀالي پر ١٣ ڄڻا ڇڪڻ وارا سي ڪيئن تا ڪنٽرول ۾ اچن. جيستائين عدو روڪڻ لاءِ رڙ ڪري تنهن کان اڳي وڏو ٺڪاءُ ٿيو ۽ عثمان جي ڄاڙيءَ بجاءِ لاٽڍي جي ٽوٽي، جنهن سان عثمان کي ٻڌو ويو عثمان سوڙو ٻاهر نڪري آئي ۽ لاٽڍي ڏو وچي پٽ تي ڪري. ماڻهو پري ٿين، تنهن کان اڳ ۾ لاٽڍي اچي ماڻهن مٿان پئي. ڪو گهڻو نقصان تہ نہ ٿيو. پر عدو جي برادري وارا ٽي مرچي جي اڳ* ۾ ويٺل هوا تن مان ٻن جون ٽنگون ۽ هڪ جي چيلهہ ڀڳي ۽ بقايا مان ڪنهن جو نڪ ۽ ڪنهن جو ڪن ۽ چپ مطلب تہ ٻاڪر ڪٽو مڇي ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

زخمي ٽيل ماڻهن جي گهل گهوڙا، رونشي ڪوڏين جي مار ڌاڙ ۽ موچاڻين جي هل هنبوشيءَ دوران، اسان ٽنهي، عثمان حجم، جو ٽوٽيءَ سان جڪڙيل هو، تنهنجا بند خلاص ڪيا ۽ ڪيس ٽنگو ٽالي ڪري ٻاهر ڀڄڻ شروع ڪيوسين. ڌاڙي جي هڪ ٻن موچين اسان کي روڪڻ جي گهٽي ڪوشش ڪئي ته جيئن عثمان کي جاءِ واردات تي موجود رهڻ ڏنو وڃي. ليڪن اسان ٻڌو اٿيڊو ڪري وک وڌائيندا رهيا سون. اوستي عظيم ظاهر ڪيو ته لانڍي ڪرڻ جي شامت نازل ٿيڻ جو الزام عثمان حجم تي مڙهيو ويندو ۽ اسانکي ٻڻ همراهيءَ ۾ جوابدار جهليو ويندو انهي ڪري پيراڊاهڻ ٿي بهتر طريقو هو.

عثمان حجم جي پنهنجي حالت پڻ خطري کان خالي نه هئي. سندس هيٺين ڄاڙي گهٽي قدر شهيد ٿي چڪي هئي. ازانسواءِ مٿين سلم ڏند جي اڌ مان ڀڄڻ باعث سندس وات مان خون باقاعدي جاري ٿي رهيو. عثمان ٽي مهينا مسلسل خيراتي اسپتال ۾ رهيو جتي ڪيقدر سندس شڪسته ڄاڙي درست ٿي ۽ بعد ۾ ٻه مهينا آچر ڪنير جي زير علاج رهيو. پورن ڇهن مهينن جي دوا درمل ۽ ستين ڦڪين جي استعمال ڪانپوءِ مٺهن جهڙو ماڻهو ٿيو، ليڪن تڏهن به هميشه لاءِ ڪنڌ پڪڙن، لاٽي، سنگر ۽ ڳنديرين کائڻ کان محروم رهيو.

نيڪ ٿيڻ بعد عثمان حجم اولين ڪم هي ڪيو جو گهر جا ٽپڙ ٽاڙي وڪٽي، هڪ ايم ايل اي جي سفارش تي، بندوق جو ليسن ورتائين، ۽ بندوق جي خريديءَ بعد عدو موچيءَ جي تاڙ ۾ رهيو. عدوءَ کي ڪنهن ماڻهوءَ وڃي ڪڙڪ ڏني ته عثمان جي حجم کيس مارڻ لاءِ وجهه ڳولي رهيو آهي جنهن تي عدو ڌاڙي جا جملي سيد ۽ نياڻيون گڏ ڪري عثمان وٽ ميڙ ڪئي ۽ معافي گهري جان ڇڏايائين. عثمان عدو سان ته راضي نامون ڪيو باقي سومر نانوائي ۽ اوستي عظيم سان يت برداري بلڪل توڙي ڇڏيائين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجا ڳوٺاڻي- جنب گذاريم جن سين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عدو موچيءَ جو راڳ سڪڻ

استاد عدو موچي ڪو عادي بنيادي ميراثي هر گز نہ آهي، جيئن عام طور سمجهيو ويندو آهي. دراصل عدوءَ جي وڏڙن جو اوائلي ڌنڌڙو جتڙيون ڳنڍڻ هو. اهو پيشو، پشت بپشت چند پيڙهين تائين چالو رهيو. ليڪن بعد ۾، پادرن جي پورهئي اندر ڪو خاص "فيوچر" نہ ڏسي، عدوءَ "موچڙن جي مرمت جو معاملو" ترڪ ڪري ملهہ وڙهڻ جو شغل شروع ڪيو. ملهہ ۾ عدوءَ خاصو نالو ڪڍيو ۽ هڪ ٻہ ناهوڪا ميل مڙسيءَ سان مات ڪيائين. "نوبت بہ اينجا رسيد"، جو ترُ اندر ڪنهن بہ جهڙي تهڙي ملهہ ڪي مجال نہ ٿيندي هئي جو عدوءَ سان سندرو ڪري. ڪيترا ڀيرا تہ عدوءَ کي هيئن بہ چوندو ٻڌو ويو هو تہ "ڪنهن ٻنٹي اهڙو ايا ٻچڙوئي نہ ڄڻيو هر جو سندس پٺي پٽ لڳائي".

پر چوندا آهن تہ تڪبر هميشہ ڪنڌ ڀڃيندڙ آهي، سو هڪ ڀيري، ٻنائي گهوٽ جي ميڙي تي، عدو بہ ڪنهن شيدي ٻٽونگي جي ڊاڪ تي چڙهي ويو، جنهن مٿين تيَ ڪٽي، ڦيرائيون ڏياري، وچين ڏيئي، آٽي جو هيس پٽ تي، تہ مڙس ڏندڻجي ويو! ڏندڻ ڀڳا، ترپون مهٽيون، تڏهن وچي عدوءَ جي لنونڊڙين لنوڻ شروع ڪيو. ورنہ ائين ٿي ڪرڙيون هنيائين ڄڻ ڪنهن ڀنگ ويٺي چاڻي. سامت ۾ آيو. سانپر ٽيس تہ ڪنڌ ۽ ڪنڌو ضربيل بہ عدد پاسريون ٽاٽيل ۽ ڪاٻي ٻانهن ڦٽيءَ وٽان بہ ٽُڪر ٽيل هئي.

اهو ڏينهن اهو شينهن، وري ڪنهن بني بشر عدوءَ کي سندرو ڪندي اکين نہ پسيو. عدوءَ تي گهڻا زور بار آندا ويا، ۽ ڪيس آزيون نيازيون ڪري ڪافي ڪجهہ سمجهايو ويو، تہ سندس مَلهہ هڪ ٻي بها آرٽ هو ۽ ان جي خاتمي سان قومي ڪلچر کي ڪاپاري ڌڪ لڳندو، ليڪن عدو تہ چار ماہ هڪ هنڌ تي ڇيچلايو هو ۽ مسين مسين سندس زخم انگوريا هوا، تنهن ڳيسيون ڪندي اعلان ڪيو تہ "مَلهہ وارو عدو مري چڪو ۽ هاڻ هو راڳ سکندو. جنهن ۾ نہ ڌڪ اچي نہ عضوو ڪري ۽ نہ وري ڪو طبيبن تاتُ پئجي."

پوءِ عدوءَ اچي راڳ تي مارو ڪيو. راڳ بہ وائڙو سائڙو يا ڳوٺاڻي "الوميان" نہ، بلڪ ٺيٺ سگهڙاسي سنگيت. پڪي ڳاني تي طبع آزمائي فرمائيندي عدو جملي رڪارڊ ٽوڙي ڇڏيا. صبح سانجهي، رات

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڌ رات، هڪ ڪري ڏنائين. اٿي وٺي، ڪاڏي پيتي، عدوءَ جي "سرگرم پڏني سا" ۽ دادا ڳڙ ڳڙ ٺا." اهڙو اچي ممڻ مچايو، جو پاڙيوارن جي ننڊ آرام زهر ٿي پيو. ريزڪي نقصانن جو تہ ڪو اندازو ئي نہ هو. بهاول ناڙيوال جي واڙي ۾ ٽن مينهن کير ڏيڻ کان نابري واري. سائين جعفر شاهہ جو پاڙي جو پريو مڙس هو تنهن ويچاري کي راڳ ٻڌڻ شرط دلهول ٿي پيو ۽ هو عدوءَ جي راڳ کان بچڻ لاءِ پنهنجين ڪنن ۾ ٽاٽ جون ٻجيون وجهي، مٿان ڪٽڪ جو ڳوهيل اٽو ٿڦي ڇڏيندو هو. الاهي جان سپائي جي ننڍڙي نينگر کي ديهڙو ٿي پيو، ۽ سندس ڳچي ۾ ايترا تہ تعويذ ۽ دعائون مڙهائي ڇڏيون ويون جو غريب ڇوڪرو اٺي پهي ڳهڻ بجاءِ ٻانبڙا پائي رڙهندو ٿي رهيو. نانءِ ساران جا رناٽو جهيڙو ڪرڻ وقت، ڪوٺي تي چڙهي، ماٺهن کي ڪچيون گاريون ڏيندي هئي، سا عدوءَ جي آلاپ ڪنين پوندي ئي ڏاڪڻ تان ٿهڪو ڏيئي هيٺ ڪري پئي ۽ ست ڏينهن سانده سڪرات ۾ پيئي، ٻنهي جهانن درميان لڙڪندي رهي ۽ آخر ۾ انهن ڏينهن منهن ڪوڙو ڪري اڳين جهان وڃڻ جو فيصلو برچشم ڪري لاڏاٽو ڪيائين.

پاڙيوارن مجبور ٿي پنچات سڏائي. هي فيصلو ڪيو تہ عدوءَ کي "گونڊا ايڪٽ" ۾ اڙائڻ لاءِ ڪليڪٽر کي درخواست ڪئي وڃي يا وري عدوءَ جو حقو پاڻي بند ڪري کيس پٽ برادريءَ مان خارج ڪيو وڃي. عدوءَ کي اڳواٽ ڳڙڪ پئجي ويئي جنهن منٿون ڪري پنچات پرچائي ۽ لکت ۾ ايگريمينٽ ڪئي تہ هو آئنده پاڙي ۾ شريف ٿي رهندو ۽ ڪڏهن بہ پنهنجو راڳ ڳائي پاڙيوارن جي ڪنن جو سور ثابت نہ ٿيندو.

ٻئي ڏينهن عدو پنهنجو يڪتارو ڪلهي تي کڻي وڃي خانصاحب ڳامڻ خان جا ڪونرا ڏوئڻ شروع ڪيا، جنهن فيض ۾ رنگي ڇڏيس. فن جي ڪمال جي حالت هي هئي. جو عدوءَ جي مرڪ ۽ ميند ڪلاڪن جا ڪلاڪ جاري رهندي هئي ۽ مٿس غشي ۽ غنودگي اهڙي طاري ٿيندي هئي، جو امروٽ جا سادات کيس ڇتي ڪتي جو ڏاڙهيل سمجهي مٿس سائي چادر وجهي ويندا هئا.

راڳ جي تحصيل ڪرڻ بعد عدوءَ، استاد جا قدم چمي اجازت وٺي واپس اچي پنهنجي ڳوٺ وارد ٿيو. قضا الاهي جو ساڳئي ڏينهن شادي هئڻ ڪري کيس شام ڏاري راڳ ڳائڻ لاءِ مدعو ڪيو ويو ۽ ان سلسلي ۾ کيس ٢٥ رپيا پيشڪي پڻ ڏني ويئي.

ٺيڪ وقت تي وارد ٿي،. عدوءَ محفل جو معائنو ڪيو. حشام

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماڻهن جا اچي ڪٿا ٿيا هوا. آخر بہ گامڻ خان جي خاص شاگرد جو راڳ هو ۽ ڪو پَٽ پڪت يا للو پنجوءَ جو گانو ٿورو ئي هو. عدوءَ گوڏا پيچي استاد مرشد سنڀالي، " جڻہ جڻہ ونتي" جو خيال "دروازو دلبر جو ممبر محراب آ" شروع ڪيو. استاد عدو اچا دلبر جو دروازو اُڪري ممبر محراب تائين مس پهتو هو، تہ ڪنواريتن ۾ بي آرامي شروع ٿي. پڇا تي معلوم ٿيو تہ ڪنوار ڪي، استاد عدوءَ جي پڙلاءَ پوڻ شرط ٿي "حساب" تي پيو هوا ۽ هو لهر ڪرڻ ۾ مشغول هئي. عدوءَ پنهنجي پيدا ٿيل اثر کي متائڻ لاءِ پلٽيو هنيو. پوءِ تہ منتن جي صفائي هئي. ڪر ڪر ڪر ۽ گر گر گر گر جي غرڙاٽن اهڙو اچي غوغاءُ وڌو، جو سموري خلق ۾ ٻاڪر ڪٿو مچي ويو. محسوس ائين ٿي ٿيو ڄڻ تہ ڪا مالڪاڻي، شنتنگ ڪندي شاديءَ جي محفل ڏانهن ڏوڪي رهي هئي. ماسي بصران تہ پنهنجو بيان هنن لفظن ۾ جاري ڪيو تہ "ابا آخري زماني جي تڏا ويڙه " شروع ٿي رهي آهي.

عين انهي وقت پاڙي ۾ لونگ خان وڏيري جي اوطاق ۾ رڇ ۽ ڪتن جي ويڙه ٿي رهي هئي. جيئن جو ڪتن جي ڪنن تي استاد عدوءَ جي فلڪ شگاف رانياٽن جو گوگاءُ پهتو ، تہ لوڏ جي لوڏ ، رڇ کي ڇڏي عدوءَ جي آواز طرف رخ رکيو. پوءِ تہ ڪتو ڪتو ۽ ماڻهو ماڻهو ٿي پيو. ڇاڇي ماڇي.، جنجا هوش حواس عدوءَ جي پَلٽَنَ اڳ ۾ ئي خطا ڪري ڇڏيا هوا، سي تہ ڪتن جي "باجماعت حملي" باعث ويتر ڇتا ٿي پيا. عدوءَ هي روئداد ڏسي يڪتارو ڇڏي اچي ڏنڊو ڦيرايو. بدحواسيءَ جي عالم ۾ ڪتو تہ خير ڪو سندس ور چڙهيو، باقي ماڻهو سو ڪافي انداز ۾ ڏاهي وڌائين. نوجوانن ۽ ڇوڪرن ٻاڪرن تہ ڊُڪي ڊوڙي پنهنجي جان ڇڏائي، پر وٺل ويچارن پوڙهن سان وهي ڇڪو. ڪيترا ڪروڙ جن ۾ اڪثريت رٽائرڊ ڪامورن جي هئي، سي عدوءَ جي ڏنڊي سان، جتي اڳ ۾ براجمان هوا، اتي ئي ڍيري ٿي پيا. هڪ ويچاري رٽائرڊ ڪاردار جي تہ هڙ د ٻڙ ۾ گوڏ ڇڙي پيئي ۽ هن غريب، گهٽيءَ ۾ پيل گند جي ڍرم ۾ پردي پوشي ڪري پنهنجي عزت بچائي، ورنہ مرندي مهل تائين منهن ڏيکارڻ جي قابل نہ رهي ها. تعدي تہ گهوٽ پيءُ سان ٿي جنهنجي هڪ جنگهہ تہ عدوءَ جي دست پناه جي ڊپ ۾ نڪاءُ ڏيئي ترڪي پيئي، ۽ سندس ٻي قديمي جنگهہ ۾ هڪ ٻلتري ڪتي اهڙي زور مان ڇڪ پاتو جو مڙس ڊرڪي ويو. شڪر ٿيو جو ڊويزن جو ڊپٽي ڪليڪٽر جاءِ واردات تي موجود هو، جنهن، وقت سر ڪرفيو جاري ڪري، پوليس کان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لنبازي ڪرائي ڪتن جا ڪنڪ تاريا، ورنہ ڪو وڏو ممڻ مچي پوي ها".

سمورو الزام گهوٽيتن تي مڙهيو ويو، جن عدوءَ ڪي ڪانڊي، هي مصيبت ملهہ خريدي هئي. گهوٽيتن جڏهن ڏٺو تہ عدو کين ڏاڍو مهانگو پيو هو جو شادي غميءَ ۾ تبديل ٿي چڪي هئي، سو عدوءَ ڪي پاسي پر وٺي وڃي، چڱڙي ڦيهہ ڪڍيائونس.

عدو نهايت دل شڪستہ ٿي واپس گهر وريو ۽ پڪو پرڻ ڪري ڇڏيائين تہ آئنده هو بد ذوق ۽ بي قدر ملڪ ۾ اوچي فن جو مظاهرو هر گز نہ ڪندو. ليڪن راڳ، جو عدوءَ جو رڳ رڳ ۾ سمائجي چڪو هو سو ڪيئن ٿو ڪنٽرول ۾ اچي! دراصل عدو ۽ راڳ هڪ ٻئي ۾ "ون يونٽ" ٿي چڪا هوا. عدوءَ جي "شڪارپوري توڙي" تہ ان حد تائين مقبول ٿي چڪي هئي جو ڪيس مقامي ميٽرنٽي هوم (وير گهر) طرفان پنجاہ رپيا ماهوار معاوضو فقط هن لاءِ ڏنو ويندو هو تہ هو وير گهر ٻاهران راڳ ڳائيندو رهي. ۽ جنهن جو نتيجو هي نڪرندو هيو جو "ڳور هاري" عورتن کي راڳ باعث، وير ۾ ڪا تڪليف نہ ٿيندي هئي ۽ سندن وير جا سور عدوءَ جي آلاپن جي شور و غل ۾ ڪافور ٿي ويندا هئا. ڪن حالتن ۾ جڏهن ڪنهن مريض کي ٻئي ڪنهن ذريعي ڦٿہ (الٽي) ڪرائڻ ۾ ڊاڪٽر ناڪامياب ٿيندا هوا، تہ عدوءَ جي "شڪارپوري توڙي" ٻن منٽن ۾ مريض جو چار ڏينهن اڳ جو هضم ڪيل کاڌو بہ ڦٿہ ٻاهر ڪڍڻ لاءِ هڪ تڪ علاج ثابت ٿيندو هو. عدوءَ جي "موچڪي پيروي" بہ پنهنجو مٽ پاڻ هئي ۽ ننڍن ٻارڙن جي ڊيڄڙي لاءِ اڪثر علاج هئي. هر روز سوين ڪراڙيون عورتون، پٽ پوٽڙا ڪڇن تي کڻي آئي فيضياب ٿينديون هيون. ليڪن شفا لاءِ هي ضروري هو تہ ٻار کي ڊيڄڙو ٿيندڙ هجي، ورنہ چڱي ڀلي ٻار کي راڳ ٻڌڻ شرط وري ٻيٽو ڊيڄڙو ٿي پوندو هو.

عدوءَ جو "مالڪوس" بہ ڪو گهٽ اثر وارو راڳ نہ هو. سموري تر جا ڪاسائي سندس مالڪوس ٻڌڻ لاءِ هر وقت شائق رهندا هوا. راڳ ٻڌڻ وقت محسوس ائين ٿيندو هو ڄڻ ڪنهن ڪوس گهر اندر چاليهارو ڪن ٻڪرن کي هڪ وقت تي تڪبير وڏي وٺي آهي! ديس يعنيٰ سورٺ راڳڻيءَ تي تہ عدوءَ کي ايترو عبور حاصل هو جو "ها" ڪرڻ شرط پاڙي جي ڪنيرن جا گڏہ باجماعت عدوءَ جي آواز سان آواز ملائي ايڏيون تہ هينگون ڪندا هوا، جو ان اراضيءَ ۾ مهاجرن، لڏي ويل واڻين جي جاين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

الاٽ ڪرائڻ ڪان ئي توبہ ڪري ڇڏي. هڪ دفعي راشن ڪارڊ جي سلسلي ۾ عدوءَ تعلقي مختيارڪار جي گهر اڳيان "ميري عرض سنو سرڪار" راڳ درٻاري سر ۾ ڳايو. نتيجو هي نڪتو جو مختيارڪار جي ڪنن جون دهلڙيون ٺڪاءُ ڏيئي ڦاٽي پيون ۽ هو غريب اڄ ڏينهن تائين ڪنهن وڏيڪ عرض ٻڌڻ کان محروم ٿي ويو آهي.

يوم پاڪستان ملهائڻ جي سلسلي ۾ حڪومت طرفان آزادي جا جشن ملهايا ٿي ويا. جيئن تہ عدو تر جو نالو چڙهيو گويو هو، ان ڪري ڪيس بہ سرڪاري طور راڳ لاءِ گهرايو ويو. عدوءَ هن شرط تي راڳ ڳائڻ قبوليو تہ ڪيس سر بچائڻ لاءِ بندوق جو ليسنڊ ۽ پوليس گارڊ ميسر ڪيو وڃي. مبادا پبلڪ ڪنٽرول کان ٻاهر نڪري وڃي ۽ ڪيس ضرر پهچائي. مقرر وقت تي مجلس ۾ حاضر ٿي، عدوءَ گوڏو ڀڃي، پير استاد ڪي سنباري "نياڳيسري" جو خيال شروع ڪيو. ٻول هوا تہ "هيرا منگهن جي گهر کهڙا کتا هوا؟"

جشن جي مجلس جو صدر ڊپٽي ڪمشنر صاحب، جو ويچارو اڳ ئي بلڊ پريشر جو دائم المريض هو، سو تہ پهرين پلٽي سان ئي، ڪرسيءَ تان هيٺ ڪري پيو. عدوءَ کي راڳ روڪڻ لاءِ گذارش ڪئي ويئي پر عدو جو راڳ ڪا سئنيما تہ نہ هئي جنهنجو انٽرول ڪيو وڃي. نہ وري ڪا موٽر هئي جنهن کي بريڪ هٽي بيهاريو وڃي. عدوءَ جو راڳ سنڌو ندي جي سيلاب جيان هيو جنهن جي روڪٿام هڪ نا ممڪن امر هو، ڇاڪاڻ تہ عدوءَ جي نڙيءَ مان گذرندڙ گرڙاٽن پنيان ائين محسوس ٿي رهيو هو تہ ڪو بيپناه طوفان ڏوڪيندو ٿي رهيو. حالتون قبضي کان ٻاهر ڏسي، سرڪاري ڪامورن، سازش ڪري، عدوءَ مٿان حملي لاءِ حڪم ڏنو. پوءِ تہ بري تي بچ ٿي ويئي! عدوءَ غريب کي زوريءَ چوڪنيو ٻڌي حوالات نيو ويو ۽ مٿس پبلڪ جي آرام ۾ خلل ۽ حڪومت خلاف راڳ ذريعي نفرت ڦهلائڻ جا سنگين الزام ڏريا ويا. پبلڪ پراسيڪيوٽر عدوءَ کي "ڪميونسٽ" قرار ڏيندي، مٿس چارج رکي تہ هو سرڪاري خرچ تي راڳ ڳائيندي، روس جو "قومي ترانو" ڳائي رهيو هو. شاهد ۽ ثابتيون پختيون هيون ۽ عدو غريب کي سيفٽي ايڪٽ هيٺ چار ماه سزا ڏني ويئي. اهو سڄو عرصو شهر جا ماڻهو هڪ لاثاني استاد جي آواز ٻڌڻ کان محروم رهيا.

جيل کان ٻاهر نڪرڻ بعد عدوءَ ڏٺو تہ دنيا جا ماڻهو هر جدت خلاف جهاد ڪري هر نئين چيز جي مخالفت لاءِ ڪمر ڪشيو بيٺا هوا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهيءَ ڪري عدوءَ پبلڪ راڳ جي پچر ڇڏي ڏني. هر روز چار پنج ميل پنڌ ڪري پر واري جهنگل جي ٻوڙن ۾ ويهي، راڳ جي ڪسرت ڪندو رهيو ۽ ڪلاڪن جا ڪلاڪ روح رهاڻ ۾ مشغول رهندو هو. ڪنهن وچي راڻيپور واري پير سائينءَ کي شڪايت ڪئي ته سندس سوئر ٻيلي مان ٽاهيا وڃن ٿا، ۽ اگر عدوءَ جو راڳ ٻه ڏينهن ٻيا جاري رهيو ته جهنگ جانورن کان خالي ٿي ويندو. پير سائين، جيڪو وڏي پيماني جو شڪاري هو ۽ سوئرن سان سندس خاص دلچسپي هوندي هئي، عدوءَ واري سازش جي خبر پوڻ شرط، عدوءَ کي جهنگ مان گهرائي، خالي ڪنديءَ ۾ بند ڪرائي، ڳاڙهن مرچن جو دونهون ڏياريو. ويچارو عدو اڌ مئو ٿي پيو. جڏهن کيس ٻاهر ڪڍيو ويو ته ڪجھ ڏينهن ته ڪٽ تي ئي ڪنگهندو رهيو، جڻ "ڪالنگڙو ۽ پوريا" خيال ڳڏي ڳائي رهيو آهي. پنجن ريين جي دوا ۽ قودني ڪائڻ ۽ ٻه ٽي واري ٻنا " ريگ مال" رڙڪڻ بعد، عدوءَ جي نڙي مس مس وڃي راس ٿي ۽ ساڳي سطح تي پهتي.

هاڻ عدوءَ لاءِ باقي هڪ رستو هي ڪليل هو ته ريلوي اسٽيشن تي راڳ ڳائي پنهنجو پيٽ گذران به ڪري ۽ پنهنجي خداداد ڏات کي هر پاڪستانيءَ جي ڪَن تي سهولت سان پهچائي. ان سلسلي ۾ عدوءَ کي ڪو گهڻو وقت انتظار ڪرڻو نه پيو. ڇاڪاڻ ته عدوءَ جي شهرت پنهنجو ملڪ ته درڪنار، پر ست سمنڊ پار پڻ پهچي چڪي هئي. آخر هڪ ڏينهن الله جو اهڙو آيو جو استاد عدوءَ کي آل پاڪستان ريڊيو تي ڳائڻ لاءِ نينڊ ڏني ويئي، جا عدوءَ طرفان قبول فرمائي ويئي. پروگرام مطابق سنيري عدو ريڊيو اسٽيشن تي اچي وارد ٿيو ۽ مائڪرو فون کي منهن ڏيئي پنهنجو مشهور راڳ "پيلو" شروع ڪيو. دراصل هن رنگا رنگي راڳ کي "اندلٽ" سڏيو ويندو آهي. پيلو فقط شروعات ۾ آلا پيو ويندو آهي، بعد ۾ ڪاري نيري سائي ڳاڙهي کان ٿيندو فيروزي ۽ طوطائي رنگ تائين هلندو آهي، جيستائين ٻڌندڙ ماڻهن جو اچو منهن ٿي وڃي. ڪي ماڻهو هنڪي اڌ رنگو به چوندا آهن ۽ سندس خاص اثر هي آهي جو ويجهو ٻڌندڙ کي "اڌ رنگو" ضرور ٿيندو آهي. خيال جا ٻول هوا:.

"ڪونهي يار منهنجي جو ڪو مٽ زي اديون
توڙي آءُ هجان چري چرپٽ زي اديونا"

راڳ جي شڪل ٺاهي، منجهس رنگ پريندي، عدوءَ "چرپٽ" تي اچي پلٽو هنيو، ۽ پوءِ چر چر مان گر گر گر تي اچي، گور پٽ تي زور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رکيو، ۽ گوريت کان بريت ۽ بريت کان ارگٽ تائين ۽ ارگٽ کان نڙگهٽ وسيلي سڌو ڏاڙهي پٽ تائين پهتو تہ ملڪ جي حاڪم طرفان ريڊيو اسٽيشن کي بند ڪرڻ جو حڪم ڏنو ويو. ٻئي ڏينهن تي اخبارن ذريعي ظاهر ٿيو تہ عدوءَ جي راڳ باعث ملڪ اندر ڪيترا حادثا ٿيا هوا. فقط ڪراچيءَ جي شهر جا انگ اکر ئي هن طرح هوا:-

١- ١٤٣ ٽرئفڪ حادثا انهن جڳهن تي ٿيا جي ريڊيو آواز جي حدن اندر اچي ٿي ويون.

٢- شهر جي ستر سيڪڙو ماڻهن جا ريڊيو خراب ٿي ويا ۽ سندس وال فيوز ٿي پيا.

٣- شهر جي ١٤ بس ڪمپنين پنهنجون بس سروسون بند رکيون، ڇا لاءِ تہ سندن خيال مطابق اهو آواز بسن جي سئلينسر ڦاٽڻ باعث ٿي رهيو هو.

٤- ڇهہ سو تيويهہ ڪاٺياواڙي سيٺين جا دل ٽٽڻ باعث موت ٿيا.

٥- ڊزن کن اهڙا ڪيس بہ ٿيا جو رستي هلندي گورهاري عورتن جا ڪچا هار ڪري پيا.

٦- ڏهاڪو کن خاڪسارن (جن انوقت هوٽل ۾ ماني ويٺي کاڌي) ريڊيو ٻڌڻ شرط ڪفن مٿي سان ٻڌي "چپ راست" ڪندي بارڊر طرف وڃي بيلچہ بازي شروع ڪئي.

٧- ملڪ جي وڏي وزير آواز جي پڙلاءُ ٻڌڻ شرط پنهنجي وزارت ختم ڪرڻ لاءِ گورنر کي مشورو ڏنو ۽ چيائين تہ جڏهن ون يونٽ خلاف ماڻهو ايتريقدر پاڻيءَ کان نڪري ويا آهن جو باجماعت ريڊيو اسٽيشن تي قبضو ڪري رهيا آهن تہ باقي ملڪ اندر قاعدو قانون ڪهڙو رهندو؟

عدوءَ جي راڳ جو اثر رڳو ڪراچيءَ تائين محدود نہ رهيو. بلڪ ڪوئٽا ۾ ماڻهن سمجهيو تہ وري زلزلي جي ابتدا ٿي رهي آهي. عدوءَ جو آواز ڪين پهاڙ ڦاٽڻ جي گجگوڙ جيان محسوس ٿي رهيو هو. هنن غريبن ساري رات شهر کان ٻاهر ويهي ڏينهن ڪيو.

عدوءَ غريب، جنهن کي ڪا خبر نہ هئي تہ دنيا اندر سندس راڳ باعث ڪهڙي قيامت برپا ٿي رهي هئي. سو گهبرائجي آهستگيءَ سان مائڪرو فون ڇڏي پنيٺن دروازي کان ديوار ٽپي روپوش ٿي ويو ۽ اهڙو غائب ٿيو جو اڄ ڏينهن تائين وري سندس پتو نہ پيو. اڄ ڏينهن تائين هي ڪنهنکي بہ پتو نہ آهي تہ دنيا هڪ غير معمولي موسيقار جي جادوءَ ڀري آلاپ ٻڌڻ کان ڪيئن محروم رهجي ويئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻانڊ خان پٺاڻ

(ص-75)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عدو موچيءَ جو حڪيم ٿي قسمت آزمائڻ

جڏهن کان عدو موچيءَ حڪيم عبدالرحمان ٻٽجي، ڪٽر جي منيءَ ۾ شفاخانو کولي حڪمت جو ڌنڌو شروع ڪيو ته ان ڏينهن کان وٺي، ڳوٺ جي ماڻهن پنهنجا شخصي جهيڙا جهٽا، مارا ماري يا خون خرابي ذريعي نبيرڻ کان بس ڪري ڇڏي، ڇاڪاڻ جو عدوءَ جي هوندي ڪنهن به بني بشر کي لٺ بازي هٿڻ جي ضرورت ئي درپيش نه ٿي آئي. جنهن ماڻهوءَ سان دشمني نباهڻي هوندي هئي، ته انکي عدوءَ جي علاج لاءِ آماده ڪيو ويندو هو ۽ پوءِ، سندس باقي ڪم پاڻهي تمام پيو ٿيندو هو.

عدوءَ جي اهڙي هٿ شفا جو فائدو وٺي، ڪيترن ڳوٺ وارن پنهنجي گهرو ڪراڙن ۽ ڪراڙين کان فراغت حاصل ڪئي، جن ۾ اڪثريت سندن سسن ۽ سهرن جي هئي. ٻن زالن جا ور ته عدوءَ جا خاص گراهڪ هوندا هئا. ۽ ٿوري ئي عرصي اندر پنهنجي ايڪسٽرا حياتي جي ساٿين جو علاج ڪرائي ڪائن پلوَ آجا ڪرائي، سنئون سڌو هوائي جهاز ذريعي حج تي اُسهندا هئا. ۽ گناه بخشائي نئين سنئين جتي ستي ٿي، واپس وطن ورندا هئا.

ٿورڙي ئي عرصي ۾ عدوءَ جي حڪيمانه شهرت ملڪان ملڪ مشهور ٿيندي رهي ۽ پري پري کان ماڻهو ڪشالا ڪڍي، وٽس اچي سهڙندا هئا ۽ سندس افلاطوني علاج عمل ۾ آڻي پنهنجا هنياءُ ٺاريندا هئا. ائين به هرويرو صحيح نه هو ته ڪو عدو وڏن ڊاڪٽرن جيان ڳريون فيون حاصل ڪري، پوءِ مريضن کي پرلوڪ پارسل ڪندو هو. هر گز نه. اڪثر ڪري سندس معائنو ۽ مشورو في سبيل الله هوندو هو. البت ني عضوي ڪارڻ لاءِ جوڙو رپين جو ۽ هول سيل هٿ شفا لاءِ ڏهاڪو رپيا، مس وٺندو هو. لالچي نه هئڻ ڪري عوام جو منجهس ايتري قدر اعتقاد هوندو هو، جو مريض کي ڏيکارڻ سان گڏو گڏ سندس غزيز قريب ڪفن ۽ دفن جو سامان سڙو به وٺي رکندا ها، ڇاڪاڻ ته دوا اُٽر هئڻ ڪانسواءِ "هڻ ڪڍ" جيان ترت تاثير پڻ رکندڙ هئي.

عدو، اُمي قسم جي حڪيم هئڻ ڪري ۽ علم سان خانداني عداوت باعث، فقط اندر جي سوجهري تي حڪمت هلائيندو هو. سندس علمي معلومات به نورنامي جي پڙهڻ تائين محدود هئي. انساني جسم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي بہ ڪيس ايتري چاهہ هئي جيتري خانبهادر کهڙي کي مالڪوس راڳ جي. پر تڏهن بہ جيئن موسيقيءَ جي سڌ نہ هوندي بہ خانبهادر راڳ ڪانفرنس جي صدارت ڪندو پئي رهيو آهي، تئن عدو موچي بہ لم ٽپ تي ڪمر ٽپائيندو ٿي رهيو. سندس ڪامياب حڪيم هئڻ جو هي ڪافي ثبوت هو جو سندس ذهن مهينن جي حڪمت اندر، ڳوٺ جي مقام جي اراضي ۾ ايڪڙن کان وڌندي وڃي پنجن ايڪڙن تي رسي هئي.

عدوءَ پنهنجي طبابت جو آغاز ڪئوڙي تيل جي استعمال سان ڪيو. وات ويندي عثمان حجم کان ٻڌو هئائين تہ ڇانيي جو تيل ٣٢ مرضن تي پوندڙ هو. مٿي جي سور لاءِ تہ عدو کي پنهنجو شخصي آزمودو پڻ هو، ليڪن باقي ٣١ مرض ڪهڙا هئا، تنهنجو پتو ڪيس بہ ڪونہ هو. بهرحال، جنهن بہ سائس پنهنجي طبع ناسازيءَ جو احوال ٿي ڪيو تہ هڪدم انکي ڪئوڙي تيل جي فائدي کان آگاهہ ٿي ڪيائين، سندس طبابت جو اولين شهيد سومر نانوائي هو، جنهن غريب کي ورهين کان موڪن جي تڪليف هئي ۽ ٻاروهي نيري ڳوڏ ٻڌيو دڪان جا ديڳڙا ڪڙڪائيندو ڏٺو ويندو هو. عدوءَ سومر جي شڪايتن کان بخوبي واقف هو. ڇاڪاڻ تہ سومر پنهنجي مرض جي ايتري قدر پبلسٽي ڪئي هئي جو سندس موڪا سندس دڪان جي نان ڪباب کان زيادہ مشهور هئا.

وجهہ وٺي عدوءَ سومر سان شرطيہ علاج لاءِ ڳالهہ ڇوري ۽ ڪيس رازدارانہ لهجي ۾ واضع ڪيائين تہ وٽس هڪ ڪن ڦاڙ جوڳيءَ جو ناياب نسخو هٿ آيل هو، جنهن باعث سمورو سالن جو مرض هڪ گهڙيءَ اندر دفع ٿي ٿيو. سومر نانوائي عدوءَ جي ڏس تي هر ڪجي ڪيس ڇهہ آنا روڪ ۽ ٻڪري گوشت جي سنگل پليٽ ڪارائڻ عيوض ڇانيي جي تيل جي شيشي حاصل ڪئي. عدوءَ ڪيس دوا جي جاءِ واردات تي لائڻ لاءِ شروعاتي هدايتون ڏنيون ۽ پرهيز بابت ڪيس ٻڌايائين تہ ڏڌ، مڇي ڪناڻ ۽ اڪڙ هر گز نہ کائي. اڪڙ ڇو نہ کائي؟ اها پوري خبر عدو کي خيرڪا هئي، پر ڇاڪاڻ تہ اڪڙ پاڻ کي نہ وڻندي هئس ان ڪري سومر کي بہ منع ڪري ڇڏيائين.

سومر نانوائي جي دوا لائڻ ۽ دوا جي اثر جي خبر مون کي ٻئي ڏينهن سومر جي تڏي تي پيئي، جتي آءٌ عذر خواهيءَ لاءِ اُسهيل هيس. سومر جي وڏي پاءُ آچر اکين مان نير وهائيندي احوال اوريو، تہ ڪالهہ ٽيهري ڏاري، مرحوم سومر ننڊ ڪري اٿيو ۽ پوءِ مرحوم هٿ منهن ڌوتو ۽ مونکي چيائين تہ ادا آچرا پاڻي پري ڏي. مون ڪيس پاڻي پري ڏنو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڻي پي ٽڙ لاءِ غلسخاني ۾ ويو. جهٽ کن بعد سنڌس هڪ فلڪ شگاف رڙ ٻڌي ويئي ۽ پوءِ راڪ ائنڊ رول ۽ ملهه دسيءَ جا ڌهڪا ٻڌڻ ۾ آيا.
جڏهن گهر جا ڀاتي در ڀڃي اندر داخل ٿيا ته سومر جون اکيون ڇت ۾ هيون ۽ هو آخري هڏڪين ۾ هو. ۽ .... سنڌس پرسان هڪ ڪئوڙي تيل جي شيشي پڻ پيل هئي.
عدوءَ سومر جي قضيي متعلق هي بيان جاري ڪيو ته مرحوم ڪي ٽڙ ڪندي ڪنهن زهريلي قسم جي ڇچونءَ ڏنگ هنيو ٿو ڏسجي. هي به انومان ڇاڻايائين ته ٽڙ ڪندي مبادا ڪنهن غيبات جو اثر ٿيو هجيس ۽ هيبت کان هنياءُ ڦاٽي پيو هجيس. جڏهن عدوءَ جو ڌيان ڪئوڙي تيل جي شيشيءَ طرف ڇڪايو ويو ته ٺهڪ ڏيندي چيائين ته ٽڙ ڪندڙ جي پرسان تيل جي شيشي پيل نه هوندي ته وري ڪوڪو ڪولا جي بوتل ٺوروئي پيل هوندي.

سومر واري حادثه بعد حڪيم عدوءَ پنهنجي نسخي ۾ ٿورو ڦير ڦار عمل ۾ آندي ۽ ڪئوڙي تيل ڪي زياده مجرب بڻائڻ لاءِ منجهس نوشادر ٻه ماسه، گوگائي مرچ چار عدد، گندڪ جو تيزاب سٺ ڦرا ۽ ڪچو چونو ٻه رتيون ملائي سليماني قسم جي مرهم تيار ڪئي. دوا جي آزمائش لاءِ کيس گهڻو عرصو انتظار ڪرڻو نه پيو، ڇو ته ترت ئي کيس قدرت ـ ڪ ڳوٺاڻو گراهڪ ملايو جو موڪن جي مريض هئڻ ڪانسواءِ گونگو پڻ هو. پهرين ڏينهن جي استعمال ۾ ئي گونگي جا موڪا ته ڇٽا الاجي نه ڇٽا، پر سنڌس زبان ضرور کلي پيئي، ۽ هاڻي عام طور کيس ڳالهائيندو ڏٺو ويندو آهي. راوي جو اکين ڏٺو بيان آهي ته دوا لائڻ شرط ئي گونگي ڪي پهريون ٻرڙاٽ ڪندي ڀڄندي ۽ بعد ۾ سر بازار گيسيون ڪندو ڏٺو ويو. هن معجزه بعد عدوءِ ساڳيو نسخو گونگن جي زبان کولڻ لاءِ به استعمال ڪرڻ شروع ڪيو، پر دوا جو اثر انتهائي عجيب هو ۽ موڪا ضرور ٿي پـندا آهن.، پر زبان هڪدم کلي پوندي آهي. آخر به ته قدرت هڪ د ـ بند ڪندي آهي ته ٻيو ضرور پٽيندي آهي!

عدوءَ هن ڪاميابيءَ بعد پنهنجيَ ريسرچ ۾ اڃا به اضافو ڪندي هڪ سرمي جو نادر نمونو ايجاد ڪيو. هن سرمي جو نالو "عينڪ اتار سرمو" رکيائين جو اکر به اکر صحيح هو. ڇاڪاڻ ته سرمي ـ ـ پائڻ بعد چشمو پائڻ جي ضرورت ئي محسوس نه ٿيندي هئي ۽ ماڻهوءَ ـ عينڪ بجاءِ لٺ هٿ ۾ کڻي پوندي هئي ـ وعات ۾ ايڊورٽائيز ڪرڻ خاطر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عدوءَ سرمو مفت ۾ تقسيم ڪيو، جنهن جو نتيجو هي نڪتو جو ڳوٺ جا ماڻهو اڄ ڏينهن سوڏو عيد جي چنڊ ڏسڻ کان بہ محروم آهن ۽ جنهن ڪي جڏهن مرضي پوندي آهي تہ عيد ڪندا رهندا آهن. پاڙي جي ملان دينوءَ جنهن عينڪ اتار سرمي جو بااقبال استعمال ڪيو هو، سو هاڻي بمع پنهنجي فئمليءَ جي ڏينهن ڏني جو تارا ڏسندو رهندو آهي. بقول حڪيم صاحب جي تہ هن سرمي جي في وزن م، فروٽ سالٽ ڇهہ ماسہ، پناڻڪي نسوار ٽي رتيون. شيشا ڪٽيل ڏهہ داڻا، ۽ لپ ڪن هرڻ جون ڦولڙيون پيل آهن. فروٽ سالٽ واري جلاب ذريعي اکين نور جو صفايو ٿي ويندو آهي ۽ نسوار اک کي شفاف رکڻ ۾ مدد ڪندي آهي. هرڻ جون ڦولڙيون هن لاءِ تہ هرڻ جون اکيون دنيا اندر حسين ۽ خوبصورت قرار ڏنيون ويندليون آهن. عدوءَ جي هي سمجهاڻي تہ ڪافي وضاحت طلب هئي، پر دوا جو اثر هڪ معجزہ کان گهٽ نہ هو. هن سرمي جو اثر حافظي تي نهايت چڱو ٿي ٿيو. ڇا لاءِ جو جي ماڻهو عدوءَ جي "نورالبصر" باعث انڌا ٿيا آهن، تن کي هرٽيءَ جو معجزو ۽ پير پيران بادشاہ واري مداح بر زبان ياد آهي ۽ هو هر جمع ن با جماعت پڙهندي ڏٺا ويندا آهن. سرمي جو ڪمال هي هو، جو يون اکين جهڙيون رهنديون آهن ، باقي فقط ديد غائب ٿي ويندي آهي. عينڪ اتار سرمي جو وڪرو عدوءَ پوليس وارن ذريعي شروع ڪيو، جنهن لاءِ عدو کي هي فائدو پهتو تہ سرمي جي شڪايت گهٽ ٿيندي هئي ۽ وڪرو عام جام ٿيندو رهيو. پوليس وارن کي پڻ پنهنجي اڌ ڪميشن علاوہ ڊبل فائدو ٿي ٿيو. ڇا لاءِ تہ سرمي باعث جن جون اکيون چلهہ ٿي ٿيون، سي وري اڳتي هلي سندن لاءِ نهايت ڪارآمد مشير ثابت ٿي ٿيا، جن بغير جاءِ واردات ڏسڻ جي ڪورٽن ۾ وڏيرن جي حق ۾ زبانيون ٿي ڏنيون.

سرمي مان عدوءَ ڪافي سرمايو ڪمايو ۽ اجا بہ جي روهڙيءَ جو رئيس غلطي نہ ڪري ها تہ الاجي عدوءَ جي مالي حالت وڃي ڪٿي پهچي ها. دراصل اهو واقعو هيئن ٿيو، جو روهڙي جو رئيس جنهن کي قبضي جي ڪهني شڪايت هئي ۽ جو حاجت ضروري وقت سياسي نعرا هڻندي پڏو ويندو هو، تنهن پنهنجي روزمرہ واري هرڙن جي ڦڪيءَ بجاءِ عدوءَ جي وڪري لاءِ ڏنل سرمو ڦڪي ڇڏيو. ڏاڍي بهاري ايس ۽ سندس اهو ڏينهن سواءِ ڪنهن ريڙہ پيڙہ ۽ ڏانڊل ڪرڻ جي گذريو. رئيس صاحب نوءِ تہ اڇي سرمي ڪاڻڻ تي مارو رکيو. وري جيڪڏهن هن ڪوجنا ڪي هو پاڻ تائين محدود رکي ها تڏهن بہ عدوءَ جي پت رهجي اچـ ها، ليڪن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن پاڻوءَ وري اچي پبلڪ ۾ پروپگنڊا پڻ ڪئي. نتيجو هي نڪتو جو هر زبردست ماڻهو عدوءَ جو سرمو ڪائڻ شروع ڪيو ۽ ڪميشن تہ ڪڏ ۾ پيئي پر هاڻ عدوءَ کي هزان ڏيئي سرمو مفت ۾ سپلاءِ ڪرڻو ٿي پيو. عدوءَ سياڻپ ڪري اعلان ڪيو تہ سرمي جو نسخو وڃائنس گم ٿي ويو هو، پر وڏيرن جي هوڙ هري هئي، سي ڪٿي ٿا ڇڏنس. اڄا سوڏو روهڙيءَ جو رئيس ڏيڍ سير سرمو هر ماهہ ڪاٺونس گهرائي ڦڪيون پريندو رهندو آهي.

وڏيرن جي تلخ تجربہ بعد عدوءَ سرمي جي وڏيڪ پئداوار کي پنجو ڏيئي عام قسم جي عوامي شڪايتن طرف توجہ ڏنو. انهيءَ ڏس ۾ سندس جماڻ گهوٽي وارو جلاب بہ "ٽري ناٽ ٽري" جي نالي سان مشهور ٿيو. هي نهايت ڪامياب ۽ ڪارگر نسخو ثابت ٿيو. جن ماڻهن خير سان هي جلاب استعمال ڪيو آهي، تن سان سندن ڏوهين نہ فقط آهت ٽوڙي ڇڏي پر روڪ پئسا ڏيڻ تي بہ سٽٽن ڏوتڻ ڪان نابري واري ڇڏي. ڪن سياسي حريفن هن جلاب کي سياسي هٿيار طور استعمال ڪري پنهنجي مخالفن کي عين اليڪشن جي موقعي تي ڪارايو،جن غريبن نہ صرف اميدواريءَ ڪان هٿ ڪنيو، پر اڄ ڏينهن سوڏو، پٽين کي هٿ ڏيئي گهمندا ڏٺا ويندا آهن. عدوءَ جو اڪثريت سان ريپبلڪن پارٽيءَ ۾ ايم ايل اي چوندجي اچڻ پڻ، سندس "ٽري ناٽ ٽري" جو ڪرشمو هو، چاڪاڻ جو اليڪشن ڏينهن رٽرنگ آفيسر، جنهن کي سندس بورچي معرفت عدءَ، هڪ عدود گولي ڪارائي هئي، تنهن ووٽ چڪاسڻ تہ درڪنار، پر ماڳهين پاڻ ڪٽ تي ڪٽائي وڃي اسپتال داخل ٿيو. هيءَ هڪ علحده حقيقت هئي. تہ هن دوا جي ايجاد عدوءَ کي ڏاڍي مهانگي پيئي. چاڪاڻ جو، ٻہ چار دفعا، ماڻهن ڪوآپريٽو سوسائٽيون ٺاهي، پاڻ ۾ ڪڏ تي "سيلف هيلپ" بنياد تي، عدوءَ کي مارون ڏنيون. هڪ مسجد جي پيش امام جنهن پڻ "ٽري ناٽ ٽري" واپرائي هئي ۽ جماعت ۾ سندس خواري ٿي هئي. تنهن تہ عدوءَ کي حجري ۾ گهرائي اهڙي تعدي ڪئي جهڙي ٻرڙي ڪئي هئي. ٻارن سان، جي ڪوزا ۽ ڪونڊرا اتي وضو ڪرڻ لاءِ پيل هوا سي سڀ هڪ هڪ ڪري عدو جي جسم تي ڀڳائين.

اهوئي سبب هيو جو عدوءَ جي، عوام جي علاج تان دل ڪٽي ٿي پئي. هي سندس تلخ تجربو هيو، تہ غريبن جي علاج ڪرڻ ڪان پاڻ بيمار ٿيڻ هزار بار بهتر هيو. چاڪاڻ تہ هنن نہ فقط ڇهين آني ۾ پنهنجي جمل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بيمارين کان شفايابي ٿي گهري، پر بعض اوقات ته عدوءَ جي زندگي پڻ خطره ۾ ٿي وڌي . هڪ دفعي جڏهن تاجو گرپانگ پنهنجي زڪام لاءِ عدوءَ کان مشورو طلب ڪيو، ته عدوءَ کيس، ڪني گهه ۾ تريل پڪوڙا کائي مٿان برف جي پاڻي پيئڻ لاءِ ڏس ڏنو. تاجوءَ جو زڪام ته بند ٿي ويو، پر کيس ٽڏي تي سرسام ٿي پيو ۽ سندس دم گهٽجڻ لڳو. آخر ان ۾ عدوءَ جو ڪهڙو قصور؟ عدوءَ سندس دوا ڪئي زڪام لاءِ ۽ اهو بند ٿي ويو، باقي عدوءَ ڪو تاجوءَ جي جملہ بيمارين جو ٺيڪو ته نہ ڪنيو هوا ازانسواءِ بيماري سيماري الله جي هٿ هئي ۽ عدو جي ڪيسي ۾ ٿورڙئي پيل هيون جي هو وتيو ٿي هر آئي وئي کي بچائيندو. هوئن بہ بيماري ايندي آهي گهوڙي تي چڙهي ۽ ويندي آهي جونءِ جيان آهستي آهستي!.

عدوءَ تاجو جي حال تي کهل آئي ڏاڍو باه ۾ ڳاڙهو ٽڪري سندس ڳچيءَ تي ڏنپ ڏيڻ لاءِ سندس ويجهو ٿيو، ته تاجو حياتيءَ جي خوف کان ٽپو ڏيئي اٿي ڪڙو ٿيو ۽ پرسان پيل ماسي ڏياٽيءَ جي لٽن سٽڻ واري ڏونڊڪي هٿ چڙهي ويس. پوءِ ته سوٽي ڪٽي اچي عدوءَ جي ڪڍ پيو. عدو ڏاڍو ڇڏي ڀاڙو تتر جيان گهٽيون گوهيون ڪيون. پر تاجوءَ جي سوٽي جا سندس پٺيءَ تي ڳڙي جيان ٿي وسي، تنهن وچي هٿي هنڌ ڪيو. حڪيم صاحب ٽڪاءُ ڏيئي ڊهي پيو. پوءِ ته ائين ڪٽيو ويو جيئن اٽ ڪنجي پٽڻ تي. اجا بہ جي تاجوءَ جو پير تتل ڏاٽي تي نہ اچي ها جو کهل گهل ڪندي وچي ڪنڌ ۾ ڪريو، نہ ته حڪيم صاحب جي وڏيڪ خدمتن کان ڳوٺ جا ماڻهو دائمي طور محروم رهجي وڃن ها. پورا چار هفتا عدو پاڻ کي ساندي جي تيل سان آڊائيندو رهيو، تڏهن وڃي مس مس گهمڻ ڦرڻ جهڙو ٿيو. هن واقعي بعد عدوءَ قسم کڻي ڇڏيو ته آئنده هو تاجوءَ جهڙن عام خسيس ماڻهن جو علاج هرگز نہ ڪندو.

هاڻ عدوءَ پنهنجي طبابت کي وڏن ماڻهن جي بيمارين تائين محدود رکي اخبارن ۾ اعلان ڪيو تہ هو ناياب قسم جا ڪشتا تيار ڪري رهيو هو. هنن ڪشتن جي واپرائڻ سان جواني موٽي ٿي آئي، ۽ پنجاه ورهين جو ڪروڙپتي انسان ويهه سالن جو ڳڀرو ٿي نظر آيو. پهرين فرصت ۾ عدوءَ هڪ گهاڻو خريد ڪري ساندن جو تيل ڪڍڻ شروع ڪيو ۽ ان سلسلي ۾ هن هڪ ساندن جي امپورٽ ڪرڻ جو بونس ليسنڊ پڻ حاصل ڪيو، شروعاتي تياريون ڪندي عدوءَ چيٽن جون بہ ٻہ چار لوڊنگ لاريون گهرائي موجود رکيون، جي ڪشتہ جي باهين لاءِ درڪار هيون. ڪشتہ مارڻ لاءِ عدوءَ جون بي پناه تياريون ڏسي ڪن شاهينگن ساز کان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

افواه اُٿاريا تہ عدوءَ سون ٺي ٺاهيو. اهڙي خبر باھ جيان چوطرف ڦهلندي بہ رهي. روزانو شام ڌاري سونارن جون ٻهيرون عدوءَ جي شفاخاني ڏانهن اچي سون لاءِ تازيون هٽندا رهيا. عدوءَ گهٽو ٺي انڪار ڪيو تہ هن فقط گندرف جو ڪشتو ٺي ماريو، پر جيئن هن انڪار ٺي ڪيو تيئن ماڻهن کي وڏيڪ خاطري ٺي ٿئي تہ هو سون ٺاهڻ ۾ بلڪل ڪامياب ٿيو هيو. پر ظاهر نہ ٺي ڪيائين.

انهن افواهن باعث عدوءَ جي پنهنجي مالي پوزيشن تي وڏو اثر پيو، جو سون جي ڏکي تي، چورن وررور ڪري عدوءَ جي گهر کي ڪاٽ هٽي چوريون ڪيون ۽ سندس ارڪو ترڪو ڀهاري ويا. ڪي چور تہ اهڙا بہ آيا جن کي جڏهن سون هٿ نہ آيو تہ هن غريب کي ننڊ مان اٿاري سندس زوريءَ ڪپڙا لاهي ويا. ڪي وري هنياءَ جي ساز ڪان چيڙن جون پريون بہ مٿن تي ڪٽي ويا. چورن سون لهڻ خاطر سندس گهر کي اهڙو اچي آهوڙيو ۽ کوٽهڙا ڪيائون جو ڇڻ تہ گهر اندر ڪنهن ترئڪٽر گهمايا هوا.

چورن جو آزار هڪ طرف، تہ ٻي طرف وري پاڙي جي شودن جي اچي ٻيگهي متي. روزانو ڪو نہ ڪو ڪتاب هٿ ۾ کڻي عدوءَ کي سون ٺاهڻ خلاف قانون جا حوالا ڏيندي ڊيڄاريندا رهيا. وڃڻ وقت وري سندس شربت جا شيشا ۽ معجونن جا دٻا اٿين ڪنيو ٺي ويا، جڻ تہ شفاخاني ۾ سندن اڌ آنا پتي هئي. عدوءَ اهڙي آزار کان جان ڇڏائڻ لاءِ ڪشتي مارڻ جي سلسلي کي تيز ڪرڻ شروع ڪيو. ليڪن ڪشتو مارڻ ڪو چرچو تہ ڪونہ هو؟ جو جهٽ ڪن ۾ مڪمل ٺي سگهي؟ ڏهہ سير گندرف کي ٻہ دٻا فروٽ جوس، ٺي ٽين ڊالڊا ۽ پنج گئلن موبل آئل ۾ ڪرل ڪري ڪيس ٻہ مٿن ساندڻ جو تيل ۽ ٻہ مڻ اڪ جو کير ڪٽائٽو هو. بعد ۾ ڪشتي کي هڪ مٽ ۾ گل حڪمت ڪري ڏيڍ سو ڪن ٻاهيون ڏيٺيون هيون. بهرحال هٽندي ماريندي مهيني کن اندر عدوءَ ڪشتي کي باھ جي نوبت تي رسايو ۽ هڪ رات جو مصالحي کي دلي ۾ گل حڪمت ڪرڻ بعد، چيٽن جي ڍير ۾ دفن ڪري، ڪيس تيلي ڏيئي وڃي آرامي ٿيو. اڌ رات ڌاري عدوءَ خواب ڏٺو تہ هو پاڻيپٽ جي ميدان تي بيٺو هو ۽ سندس سامهون ٽين مهاڀاري لڙائي جا طبل وڃي رهيا هوا. عدوءَ کي تعجب هن ڳالھ جو ٿيو ٺي تہ هڪ ٻئي کي توبون هٽڻ بجاءِ ٻيئي ڏريون ڪيس نشانو بڻائي رهيون هيون. خاص طور احمد شاھ ابداليءَ جي زمزمہ توب تہ سندس ڪڍ باھ ٻاري ڏني هئي. نڪاون تي سندس اک کلي ويئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏنائين تہ سموري گهر کي باھ وڪوڙي ويئي ۽ جيئون پاڙي جي پين ڪڪائن گهرن کي اکيون ڏيکاري رهيو هيون. عدوءَ پنهنجي بي بها ڪشتہ واري مٹ ڏانهن نهاريو، ڏٺائين تہ مصالحي وارو مٹ سندس چارپائي جي چوگرد ڦري رهيو هو.

عدوءَ ٽپو ڏيئي اٿي کڙو ٿيو. جيئن تڪڙ ۾ پچڻ جا ٿي سانباها ڪيائين تہ سندس پير چادر ۾ وچڙي پيو ۽ ہوٹ پر وجي ڪريو. بانبڙا پائيندي پنين پير پاڙيسري صابل ڏوڏيءَ جي واڙي ڪان لوڙهو ٽپي ٻاهر نڪرڻ جي ڪوشش ٿي ڪيائين. تہ واڙي جي ڪتن اچي ڪيس ورايو. عدوءَ غريب، جنهن جو گپ ۾ ريڙهيون ڏيڻ باعث حليو بگڙي چڪو هو، تنهن گهٽوئي دهمان ٻڌو پر ڪتن سندس پچر نہ ڇڏي، هو سندس چوگرد چلهر لائي ٻاهيندا ۽ کيس چڪيندا رهيا. عدوءَ جي رڙين ڪرڻ تي ڪي ماڻهو پهچي ويا ۽ ڪتن کي ها ها پاچا ڪري سندس جان آجي ڪيائون. پر ڪتن مٿان لنائي ڪندي ٻہ چار سوٽيون عدوءَ کي ٻہ وهائي ڪڍيائون. عدوءَ کي سندن ڏک هر گز نہ ٿئي ها، چاڪاڻ تہ انسان آخر خطا جو گهر آهي. پر ماڻهن هي ظاهر ڪيو تہ ڪتا ۽ عدو ايتري قدر پاڻ ۾ ڪٺم ڪٺا هئا. جو هڪ جان دو قالب ٿي چڪا هوا، ۽ ڪين اونده ۾ ڪتن ۽ عدو درميان ڪو فرق ئي نظر نہ ٿي آيو.

باھ جي سلسلي ۾ عدو پير ڪوڙي سيٹ هولا رام تي شاهدي ڏيئي آيو تہ باھ جي شروعات سيٹ جي گهر ڪان ٿي هئي. جتي هو پاپڙ سيڪي رهيا هوا. هولا رام گهٽوئي رڙيون ڪيون تہ سندس گهر نہ صرف باھ ڪان آجو هو پر باھ واري هنڌ ڪان ٻہ فرلانگ ڏور هو. پر چاڪاڻ جو هولارام هيٹو هو ۽ واڻيو هو ۽ وٽس دولت جام هئي ۽ تن ڏينهن ۾ پوليس وارن جون پگهارون گهٹ هونديون هيون! آخر ٻہ تيل ترن ڪان نڪرندو آهي. عدو کي باعزت ڇڏيو ويو. اهو ڏينهن اهو شينهن، عدوءَ طبابت جي تہ پچر ڇڏي، پر اوڏر وارن جي ڏمڪين ڪان ڪڪ ٿي ڳوٹ ڪان ئي لڏي وڃي سکر جي واري تڙ پاڙيکي وسايائين. اڄڪلهہ عدو ساڳيون جتيون ڳنڍيندو رهندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ ۾ بيباڪي ۽ جرئت سان جيڪي ماڻهو لکي پنهنجي قلم جي عزت ۽ آبرو سلامت رکيو اچن، انهن ۾ علي احمد بروهيءَ جو نالو فوري طور ذهن ۾ ٿو اچي. هو سماج جي هر برائيءَ تي چٿر ڪري، ان کي پنهنجي تحريرن ذريعي اسان جي اڳيان آڻي ٿو. وٺائي فقير جا ڳڻتا اڄ به اسان جو اثاثو آهن، جن ۾ طنز ۽ چٿر ذريعي هر برائيءَ ڏانهن آڱر کنيل آهي.

بروهي صاحب جون تحريرون پڙهي لڳندو آهي ته هو اسان جي ان درويش جو پيو جنم آهي ۽ اسين سمورا ان جي دور انديشي، علم، عقل ۽ ڏاهپ کي پنهنجي دور ۾ ڏسي رهيا آهيون، اها اسان جي خوشنصيبي آهي.

ناز سنائي

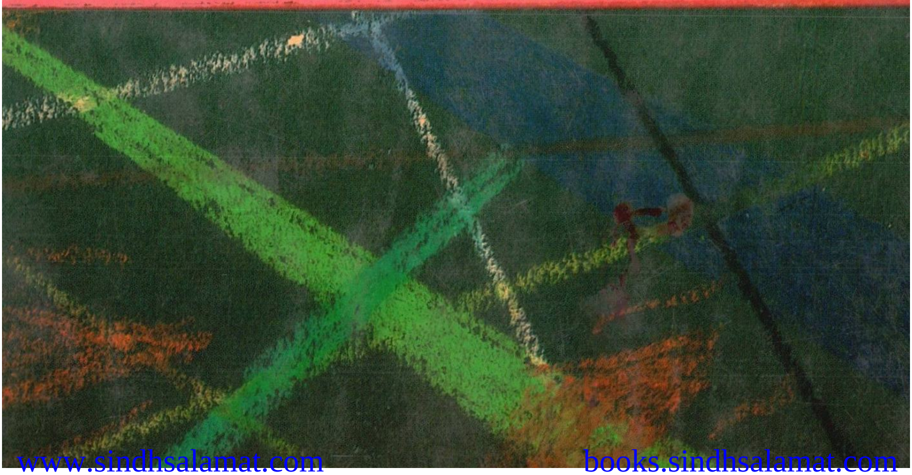

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com